

Михайло Грушевський

Історія України-Руси

Том III. До року 1340

I. Галицько-волинська держава (XIII–XIV в.)

Утвореннє держави

Оглянувши процес розкладу й упадку Київської держави та розвій і відокремленнє її українських провінцій, ми переходимо тепер до Галицько-волинської держави, що завязавши ся на порозі XIII ст., протягнула в українських землях іще ціле столітє по упадку Києва в повній силі традиції великодержавної політики й життя, князівсько-дружинного режиму, суспільно-політичних форм і культури, виробленої Київською державою.

Всеукраїнською, якою була Київська, Галицько-волинська держава стати не подужала, обмежила ся західньою Україною, хоч було кілька моментів, коли заносило ся як не на опанованнє нею цілої України, то значне розширеннє сфери впливів на сході. На перешкодї стали ріжні причини й пригоди, але і без них таке розширеннє впливів на

Подніпрове утрудняло ся тим, що підставою держави стала Галичина — західній край української території. Хоч завязав Галицько-волинську державу князь волинський, але підставою її стала Галичина, що як ми бачили, протягом XII в. розвинула в собі значні матеріальні сили; доперва пізніше в руках галицько-волинських князів збирають ся волинські волости, і тільки з початком XIV в. злучують ся всі галицько-волинські землі в оден одностайний комплекс, в руках Юрія. Центр ваги тоді переносить ся на Волинь, скільки можна судити з незвичайно бідних відомостей; їх бідність не дає можливости сконтролювати, чи з перенесенням ваги на Волинь не розвинула ся тенденція галицько-волинської політики більше на схід, тим часом як протягом цілого XIII в., поки центр ваги лежав на Галичині, традиції галицької політики звертали політику Галицько-волинської держави на захід. Але з другої половини XIII в. лягла забора, що вязала розвій галицько-волинської політики на сході — татарська власть, під котру безпосередно переходять громади Київщини; тому і в першій половині XIV в. трудно припускати сильний розвій галицько-волинських впливів на Подніпровю.

Оглянувши історію Галицької-волинської держави, ми потім кинемо оком і на ті обставини, в яких жило українське Подніпрове та зберемо скупі

звістки про його жите з другої половини XIII і першої половини XIV в.¹

Вихідним моментом утворення Галицької-волинської держави було друге запанованне Романа в Галичу, по смерті останнього Ростиславича — Володимира. Але сей — так інтересний з огляду на його дальші наслідки момент лишаєть ся дуже темним, з браку свійських джерел до сеї події. Одиноке сучасне джерело, що оповідає про неї — се краківський біскуп Вінцентий Кадлубек, але його звістки, хоч сучасні (він уродив ся коло 1160 р.), вимагають великої обережности і критики, спеціально — де він оповідає про руські справи. Тому не спускаючи ся на нього, ми мусимо старати ся самостійно розсвітити собі сей момент, користаючи з цілої суми наших відомостей, пізнійших і ранійших, а щоб виробити собі можливо добрий суд про ті обставини, в яких Галичина злучила ся в руках Романа з Володимирською волостию, і критично оцінити між иньшим і Кадлубкове оповіданне, мусимо насамперед глянути на ту політичну ситуацію, в котрій стояв Роман в момент смерти Володимира.

---

¹ Літературу Галицько-волинської держави XIII–XIV в. див. в прим. 1.

Оповіданнє Кадлубка про Романа

Остатні звістки в київській літописи про Романа ми маємо з 1195-6 р., коли інтрига Всеволода суздальського розсварила Романа з тестем — Рюриком київським і привела його до союзу з чернігівськими Ольговичами. Супроти сього союзу Рюрик ужив против Романа Володимира галицького, і той посилав військо на Романа. По стороні Рюрика стояли турово-пинські князі. Такі відносини держали ся по всякій правдоподібности і далі, перед переходом Романа в Галич і по нїм; треба додати тільки, що після розриву Всеволода суздальського з Рюриком Роман міг числити також на певну піддержку Всеволода, бодай моральну. Сї відносини до чернігівських князїв і Суздаля неутралїзували Рюрика, і Роман з сього боку міг чути себе зовсім безпечним². З відносин волинських знаємо, що з Ярославичів луцьких Мстислав пересопницький був приятелем Романа³, натомість відносини його до брата

---

² Про сю ситуацію див. в т. II с. 217–222.

³ БѢ бо любовь велику и ѣтя ко отцу его (Данила) — Іпат. с. 497.

Всеволода белзького († 1195) і його наступників ледви чи буди добрі після конфлікту за Володимир⁴.

В відносинах до Польщі останній звістний нам факт — се участь Романа в війні синів Казимира Справедливого з їх стриєм Мешком, що закінчила ся битвою на Мозгаві (1195). Київська літопись каже, що Роман жадав від Казимировичів помочи для боротьби з Рюриком, але ті просили помогти їм наперед, «аби всі Поляки були за одним щитом з тобою і пімстили ся за твої кривди», і він пішов їм помагати. Перед тим ми бачили Романа в приязни з Мешком (1188); тепер, видно, наручнійші були йому Казимиричі. В кріпкій битві на Мозгаві Роман відограв здаєть ся чи не найважнійшу ролю (таке вражінне робить оповіданне про сю битву Кадлубка, що дуже займаєть ся Романом); справа Мешка, що стратив сина і сам був ранений в сій битві, була програна, але Роман заплатив за сей усьпїх Казимиричів кровию своєю і своєї дружини, що понесла великі страти⁵. (Спиняю ся на сїм епізоді, бо він нам придаєть ся для орієнтовання в оповіданню про запанованне Романа в Галичині).

---

⁴ Пат. с. 445-6.

⁵ Пат. с. 461-2, Кадлубек в Monumenta Pol. hist. II с. 433-6.

Відносини Романа до Угорщини ближше не звістні; зрештою по смерті Белі III († 1196) в Угорщині почала ся внутрішня боротьба, між синами Белі Емериком і Андрієм, що вповні опанувала увагу угорських правительственних кругів і відвела їх від активнійшої участі в галицьких справах.

Дуже інтересно знати, в яких відносинах стояв Роман до галицького боярства, що з смертю Володимира мусіло взяти в свої руки зверхню управу Галичини. Пізнійше ми маємо безперечні вказівки на сильне знеохоченне боярства до Романа; питаємо ся отже, від коли з'явило ся воно? З оповідання Кадлубка виходило б, що вже в момент смерті Володимирка галицьке боярство було дуже нераде Романови і всякими способами випрошувало ся від нього. Але ся звістка виглядає непевно; ми знаємо, що Роман, зайнявши першим разом галицький стіл за порозуміннем з галицьким боярством, сидів в Галичині дуже коротко (кілька місяців що найдовше), отже не мав часу так сильно зразити собі своїх прихильників; що більше, уже по тім як Угри вигнали Романа з Галича, приходили до нього запросини «від Галичан», і мова. тут іде, очевидно, таки про бояр^б. Супроти сього говорити

---

^б Се видно з контексту: в сїм же оповіданню, кілька рядків вище говорить ся, що угорський король, опанувавши

про неприхильність цілого галицького боярства до Романа в момент смерти Володимира буде передчасно. Що найбільше — число сторонників Романа між галицьким боярством за се десятилітє, що минуло від часу, коли бояре вперше кликали Романа до Галича, могло зменьшити ся, симпатії до нього могли простигнути; хоч з другого боку можна думати, що такий оборотний чоловік як Роман, маючи око на Галичину, вмів і походити коло своєї справи та далі удержувати собі партію між тутешнім боярством.

По сих орієнтаційних замітках перейдїм до оповідання Кадлубка. Він каже, що коли вмер Володимир, «не полишивши нїякого законного наступника», рїжні руські князї старали ся захопити його спадщину, між ними й Роман. Але що він уважав себе слабшим від иньших претендентів, тож звернув ся до Лешка т. зв. Білого, старшого сина Казимира Справедливого, і просив, аби той настановив його не князем, а своїм намістником в Галичині, а йому за те обіцював вічну службу і свою поміч до того, аби Казимир міг і иньших руських князїв взяти собі під руку. Декотрі Лешкові дорадники спротивляли ся сьому, вважаючи користнійшим безпосередно прилучити Галичину

до Польщі, або вказували на те, що не годить ся Лешкови винести сього васалю (таким ніби то мав бути Роман) на рівне з собою становище⁷. Але иньші вказували, що Роман для Поляків не чужий, як свояк їх князя і як вірний помічник і опікун⁸ їх держави. Супроти сього Лешко рішив ся помочи Роману і рушив на Галичину. Але ще не дійшов він границь Галичини, як стріло його посольство галицьких бояр; вони заявляли, що ліпше хочуть мати своїм володарем Лешка і обіцяють йому послушність і вірність, аби тільки не віддавав Галичини Романови, та й взагалі заявляють неохоту до руських князів через їх вічні усобиці. Та ся

---

⁷ Тут уже, як бачимо, оповідання само собі противить ся: Роман перед тим просить дати йому Галичину як намістнику — *non principem Galicie, sed procuratorem ibi suum constituat*, а тепер виходить, що Галичину має він дістати як вповні самостійний князь, рівний Лешкови. Низше Роман знову уважаєть ся тільки польським намістником *in spe-in vestri persona nobis imperare velitis an in substituta*, кажуть бояре Лешкови. Васалем Польщі, властиво навіть служебником — *famulus*, по Кадлубку, Роман мав стати, коли дістав від Казимира ту неназану на імя волость (IV гл. 14), котру, як я доводив (II пр. 11), треба уважати Галичиною — отже коли вперше засів на галицькім столі.

⁸ *et quasi quidam paedagogus.*

покора бояр була нещира: на ділі вони хотіли боронити ся оружно від Лешка, і тільки битва під Галичом, де Поляки здобувають рішучу перемогу, змушує їх звернути ся уже з щирою покорою до Лешка і просити, аби їм дав князя з своєї руки. Лешко і його дорадники стоять при Романі; даремно бояре, що знавши Романа по сусідству, бояли ся його тиранства, підступности й дражливости, «як блискавиці», всякими способами пробували відмовити Поляків, обіцяючи їм великі суми грошей і всякі дорогоцінності, — Лешко таки посадив їм князем Романа, а той зараз по виході Лешка, розпочав свої страшні переслідування боярства⁹.

---

⁹ Кадлубек IV. 24. З інших польських джерел: хроніка Великопольська повторяє буквально Кадлубка (Monum. Pol. hist. II 544-7), Длугош (II с. 149-152) розмальовує його. З додатків Длугоша більш інтересні отсі: на підставі умови зробленої Казимиром Справедливим з Володимиром, коли він вернув його на галицький стіл, Галичина по смерті Володимира мала перейти до Польщі, і галицькі бояре на те зложили присягу (очевидно, се викомбінував Длугош з Кадлубкового оповідання, що Галичину хотіли прилучити до Польщі); друге доповнення (як дальша консеквенція з Кадлубкової історії): Роман, діставши Галичину, складає присягу на вірність Польщі. В руських джерелах Длугошеве оповідання, через Кромера і Бельського, перейшло в Густинську літопись (с. 326). Також і оповідання Татіщева, очевидно, й тут стоїть в залежності від Длугоша (посередній);

Се бомбастичне і повне очевидних переборщень оповіданне має, з одного боку, дати контраст великих добродійств зроблених Поляками Роману і його пізнійшої невдячності, а з другого боку, як зазначає автор на початку свого оповідання, має воно ілюструвати славу Лешка: як то він, «хоч іще молодший, як яке сонце заблис вище над усіх руських князів». Щоб представити славу свого героя, автор, видно, не пожалував фарб фантазії, і його образ має тільки досить далекі і непевні відгомони дійсних фактів. Не кажучи вже, що автор тільки за помочю своєї фантазії міг зробити з Романа «слугу» польського князя, він спустив зовсім з ока, що Роман тоді був далеко сильнішим і імпозантнішим володарем, ніж молодий Лешко, що так слабко сидів на своїм краківській столі і відогравав досить сумну ролу в руках своїх всевластних баронів; що Роман, котрого дійсно можна було назвати «Педагогом» молодих

тільки він дає знов цілий ряд самостійних додатків, по всякій правдоподібності — з власних здогадів: що галицькі бояре звертали ся за порадою до Рюрика, кого їм взяти князем, і спиняли ся гадкою на Ростиславі Рюриковичу; що Роман шукав протекції в галицькій справі у Рюрика, і тільки як тут йому не удало ся, звернув ся до Поляків; що разом з походом Поляків Угри теж приступили до галицьких границь, і се змусило бояр прийняти Романа.

княжат-Казимировичів, мав усяке моральне право не випрошувати собі від Лешка помочи, тільки жадати її за недавно дану їм свою поміч, так важну для них, а з рештою був потрібним польським княжатам і на далі з огляду на їх непевне становище. Про прилученне Галичини до Польщі ані мови не могло бути тоді ані в польських ані в галицьких боярських кругах, і се представленне річей у Кадлубка ми що найбільше — можемо толкувати антиципацією подій по смерти Романа, так само як і описаний ним так сильно страх бояр перед Романом і його «тиранством». Таким чином з просторого й детальнічного оповідання Кадлубка у нас властиво лишаєть ся оден тільки голий факт, що Роман, опановуючи вдруге Галичину, мав при собі поміч від Лешка; бо навіть і такі подробиці Кадлубкового оповідання як те, що разом з Романом старали ся здобути галицький стіл й иньші руські князі, що бояре пробували боронити ся, що Галич обложено, і тільки битва, нещаслива для бояр, змусила їх до покори — навіть, кажу, сі подробиці не певні й дуже легко можуть бути фантастичними¹⁰.

---

¹⁰ Над оповіданням Кадлубка я спинив ся тому, що воно досі не було розібране докладно і знайшло широке довіре, почавши від Карамзіна (III 64-5): з нього користав Зубрицький (1. с.), Шараневич (Исторія с. 64), Іловайский (1. с.). Менше

Обставини переходу Галичини під владу Романа

З поданого вище огляду політичної ситуації в момент смерті Володимира виходить, що Роман серед руських князів не міг, по всякій правдоподібності, знайти значної помочи, але не міг стрінути й значної перешкоди в своїх плянах на Галичину. Зрештою як найблизший сусід Галичини, що в кілька днів міг наспіги з свого Володимира під Галич, Роман мав повну спроможність випередити всякого иньшого конкурента. Угорщина була вповні спараліжована тою внутрішньою війною — короля Емерика і його брата Андрія, пізнішого короля, що ярила ся в 1197-8 р.; перемир'я, що зайшло між ними 1198 р., зовсім не привело до згоди, й обидві партії стояли на поготові, очевидно — зовсім не маючи часу для якихось заграничних авантур. Говорити про якісь польські пляни на Галичину в сім часі було-б чистим анахронізмом.

мали щастя екстравагантції Длугоша й Татіщева. Навіть Соловійов, взагалі повний довіря до Татіщева, не використав їх (I с. 549); тільки Зубрицький (Історія III с. 18) скористав з звістки про угорський похід і здасть ся під її впливом розповів про існування в Галичу угорської партії, а його погляди повторив Іловайский (II, 39).

Серед галицького боярства Роман мусів мати свою партію прихильників, хоч з другого боку той факт, що він уважав потрібним вибрати ся на Галичину з більшими силами і стягнув поміч від Поляків, наводить на гадку, що між боярами була й неприхильна йому партія, яку мусів він коли не поборювати силоміць, то принаймні заїмпонувати її значними силами. Про партизанів польських (як у Кадлубка) або угорських (як припускають декотрі сучасні історики) при тім одначе нема що думати: угорська партія творить ся між галицьким боярством, як знаємо, кільканадцять літ пізнійше, під впливом повного роздраження на руських князів, а польської там не було зовсім і потім; можна думати хиба про партизанів якихось руських князів.

Пізнійше, за пановання Романа в Галичу, ми знаємо між боярами партію Ігоревичів, на чолі котрої стояли Володислав з братом, близькі покійному Володимиру як сини його «кормильця» — пістуна¹¹. В момент смерти Володимира живий ще був їх батько звістний Ігор Святославич († 1202), і кандидатура його як близького свояка покійного Володимира галицького (Ігор був оженений з його сестрою, донькою Ярослава) і

---

¹¹ Іпат. с. 481.

взагалі близького йому чоловіка, була зовсім натуральна: у Ігоря довго жив Володимир, ще за життя батька, вигнаний ним з Галича (1182-3), і звязки ближших бояр Володимира з Ігорем і його двором могли йти ще з тих часів. І коли прихильників Романа ми, по традиції, найскорше можемо припустити між тими боярами, що накладали з ним в 1188 р., або їх синами, то знову й його неприхильниками могли бути «Володимирові приятелі», що 1188 р. мусіли тікати з ним разом з Галичини, завдяки конспірації бояр з Романом.

Але сі противники Романа мусіли притихнути — він опанував Галич. Чи дійшло при тім до битви з противною партією (як оповідає Кадлубек), чи обійшло ся без конфлікту, сього не можемо сказати, так само як не можемо й означити ближше дату запановання Романа в Галичу (найправдоподібніше 1199 р.)¹².

З якими-б ближшими подробицями не стало ся запанованне Романа в Галичу, очевидно у всякім разі, що він сів тут міцно. Що становище своє уважав він певним і в своїй державі і на зверх, показує розпочата ним сувора боротьба з боярством й його інтензивна загранична політика. Очевидно, партія противна йому в Галичині не була так

---

¹² Див. т. II с. 454.

сильна, коли він так рішучо взяв ся до неї й до боярства взагалі, а той факт, що Роман не вагав ся зірвати слідом відносини з Лешком, котрому ніби то завдячав свій галицький стіл (як представляє Кадлубек), показує, що Роман зовсім не потребував так дуже Лешка і взагалі сторонньої підпори.

Політика Романа на Русі. Союз з Візантією

Про відносини Романа до руських князів — про його конфлікт з Рюриком, що порозумівши ся з Ольговичами задумав відібрати Галичину від Романа, але натомість стратив Київщину, відібрану Романом, оповів я на иньшій місці¹³. Я висловив там гадку, що Роман мабуть сам дав початок до сього конфлікту, завзявши ся від кількох років на Рюрика, і Рюрик супроти його ворожої постави злучив ся з Ольговичами, що мали пляни на Галичину від давна і тепер могли числити на ту партію Ігоря і Ігоревичів, про котру я що йно говорив. Роман упередив їх похід на Галичину, рушивши сам на Київ¹⁴, і супроти того, що Київська земля стала по його стороні, від разу

---

¹³ Т. II с. 224-5.

¹⁴ Про хронологію його див. т. II пр. 4.

опанував Київщину, а хоч не лишив Київа собі, як надіяли ся Кияне, зіставив Київщину в залежности від себе, посадивши тут свого брата в перших, Ингвара Ярославича. Коли Рюрик потім, скориставши з неприсутности Романа, пограбив Київ, на пімсту Киянам, — Роман рушив знову в Київщину, і його короводи з Рюриком скінчили ся на тім, що він постриг Рюрика з родиною в чернці і позаберав і ті київські волости, які лишив був йому по першій кампанії. За прошеннем Всеволода він посадив у Київі Рюрикового сина, а Всеволодового зятя Ростислава, але чи дав йому усі волости його батька, не певно. В кождім разі сам Київ стояв у такій тісній залежности від Романа, що Рюрик не відважав ся аж до смерти Романа скинути свого чернецтва, хоч у Київі (де його пострижено) княжив його син.

З Рюриковими союзниками Ольговичами Роман уставив добрі відносини, правдоподібно — змусивши їх вирікти ся усяких претензій на Галичину, а з Всеволодом суздальським, що претендував на ролю сеніора українських князів, прийшов до ближшого порозуміння. Порядкуючи українські справи за порозуміннем з ним, Роман дуже зручно віддавав своїх противників під догляд Всеволода і заручав ся його помочию до піддержання порядку уставленого на Україні — своїх впливів там. Як я вже сказав, Роман, мабуть з

огляду на Всеволода, на його претензії на старшинство над Київом, і не лишив Київщини собі: не хотячи ані накликати конфлікту з Всеволодом, ані підпорядкувати себе його претензіям на старшинство, він задоволився ролю фактичного господаря на всій правобічній Україні, а своїми укладами з Всеволодом фактично поставив себе на рівні з ним, так що в політичній системі земель давньої Руської держави над старим, бідним Київом підіймалися тепер два нові політичні центри: полудневий Галич і північний Володимир суздальський, в союзних відносинах між собою. По сьвіжій опанованню Галичини, що видвигнуло Романа на перше місце між українськими князями, сі київські війни 1201-4 р. були новим тріумфом Романа, що зробили його не першим між рівними, а зверхником українських земель. Під впливом сих фактів утворився в його титул, з яким виступає він в літописі — «самодержець всеї Руси»¹⁵.

В зв'язку з сими київськими кампаніями Романа стояли його походи на Половців, що теж дуже причинилися до його престіжу (як взагалі всяка війна з Половцями була популярна в українській суспільності). Половці були союзниками Рюрика, отже мотивом Романових

---

¹⁵ Іпат. с. 479.

походів могло бути укаранне їх за сей союз і спустошенне Київської землі, але також і оборона від них Київщини на далі, бо Роман брав Київщину ніби в фактичну свою опіку. Окрім того тут могли входити в гру дипломатичні зносини Романа з Візантією. Першу звістку про них ми маємо з 1200 р. Не знати, чи вони тоді на ново були навязані, чи почали ся ще як Роман сидів у Володимирі; досить, що в маю 1200 р. в Царгороді було посольство від Романа, на чолі котрого стояв Твердята Остромирич; про нього згадує царгородський паломник Новгородець Добриня¹⁶. Оповідуючи про похід Романа на Половців (перший з ряду), сучасний візантійський письменник Никита Хоніат з великим признаннем підносить, що сей похід Романа змусив Половців забрати ся з візантійських земель, де вони були небезпечні уже й Царгороду; він мотивує сей похід симпатіями Романа до Візантії та жалем за нещасливою її людністю, нищеною сими частими половецькими набігами; сі симпатії він признає по части самому Роману, «по части впливам його архипастиря» — митрополита

---

¹⁶ Хожденіє арі. Антонія вид. Лопарьова с. 15 (Палестинській сборникъ т. 51). Інші послы Романа окрім Твердяти у Антонія названі такі: Недан, Домажир (імя звістне між галицькими боярами), Дмитрій і Негвар (вар. Несвар).

або може й патріарха, що міг посередничити в сих переговорах¹⁷.

Обидва походи були вчинені зимою (1201/2 чи 1202/3, і 1203/4) і були для Половців дуже шкідливі: було взято багато невільників і здобичи і визволено з неволі багато Русинів, а «Половецьку землю без перешкод зруйновано і знищено», як каже Хоніат. Походи зробили сильне вражіння у сучасників, і посмертна похвала Роману в Галицькій літописи спеціально спиняється на його походах на «поганих» — що він, «ідучи слідом діда свого Мономаха, кинув ся на поганих як лев, сердитий був як рись, нищив їх як крокодилъ, переходив їх землю як орел, бо був хоробрий як тур». Здається, що були й спеціальні пісні про ці походи Романа на Половців¹⁸.

---

¹⁷ Бонське вид. с. 691-2. Хоч Никита при тім підносить, що Романова поміч прийшла несподівано (ἀνυπονόητος καὶ ἀσυλλόγιστος), але ці слова можуть розуміти ся в загальнішій значінню — що тяжко було б сподівати ся помочи з Руси, і не противлять ся гадці, що Роман вчинив свій похід за порозумінням з Візантією: хронологічна близькість сього походу до звістки про посольство Романа дуже на се вказує.

¹⁸ Лавр. с. 397, 399, Іпат. с. 490, пор. 540 — тут, правдоподібно, маємо ремінісценцію з такої пісні: «иже бѣ изострил ся на поганья яко левъ, имже Половци дѣти страшаху». В т. II Полного собрания лѣтописей (с. 187)

Відносини Романа до західних сусідів

Не знати коли, Роман увійшов також в дуже приязні відносини з новим угорським королем Андрієм. Як я згадував вище, Андрій вів війну з своїм братом королем Емериком, і з кінцем 1204 р., по його смерті, захопив у свої руки владу над Угорщиною, з початку як опікун свого малого братанича Володислава, а по його смерті став королем титулованим¹⁹. Які саме зв'язки вязали його з Романом, не знати; нема нічого неможливого, що ще підчас своєї боротьби з Емериком Андрій навязав зносини з Романом. З пізнішого довідуємося, що вони навіть посвоячилися: вдову Романа Андрій звав «ятрівкою», отже Роман був йому якимсь кузенком, але ближче про се свояцтво нічого не знаємо²⁰. У

подано дописку Єрмолаєвського кодексу (очевидно українську), як то Половці ним страшили дітей: «Романь, Романь! албо Русь, Русь!»

¹⁹ 1205 р., 29/V.

²⁰ Проф. Шараневич (*Die Hungarion-Chronik* с. 42) висловив здогад, що Андрія через свою жінку Гертруду, доньку майсенської княжни, міг бути спорідненим з польською династією, а через неї з Романом; але се було б безконечно

всяким разі між ними був тісний союз і фамілійна умова: коли котрий з них умре скорше, другий має заопікувати ся його дітьми, і потім Лешко в Галицькій літописи каже Андрію: «тебѢ бо другъ бѢ, кляла ся бо бѢста, яко оставшо в животѢ племени єго любовь имѢти²¹.

Натомість відносини Романа до Лешка скоро, як я вже згадував, попусували ся. Галицька літопись каже, що їх розсварив син Мешка Володислав Тонконогий, «льстячи межи ними и завидуючи їх любви»²². Межи Лешком і Володиславом була емуляція за краківський стіл: Лешко вибив з Кракова Володислава, і Володиславу було наручно перетягнути на свою сторону такого сильного сусіда як Роман. Хронольоґія сих років польської історії взагалі дуже слабка: новійші дослідники пересувають вигнання Володислава з Кракова вже на 1202 р.²³, отже від тоді можна-б датувати й

далеке свояцтво.

²¹ Іпат. с. 482.

²² Іпат. с. 481.

²³ О. Balzer Walka o tron krakowski w latach 1202 i 1210/11 (Rozprawy wydz. histor.-filozof. XXX) — він відкидає загально прийняту дату і приймає р. 1202.

початки розмиря між Романом і Лешком. На яким ґрунті став ся потім конфлікт між Романом і Лешком, не знаємо. Сучасні джерела нічого не кажуть про причини походу Романа на Польщу, що закінчив ся його смертю, аж Длугош доперва оповідає, що Роман хотів здобути Люблинську землю: об'ясненне як з одного боку дуже правдоподібне, супроти пізнійших війн XIII–XIV в. за Люблин, так власне тим і підозріле, що могло бути викомбіноване Длугошом по аналогії пізнійших подій.

У одного західнього хроніста, маємо звістку, що натякає на участь Романа в сучасній боротьбі в Німеччині; звістка ся говорить про замір Романа іти походом на Саксонію перед смертю, але вона стоїть так одиноко й походить з такого далекого джерела, що трудно на ній що небудь далі будувати²⁴. Так само неясною зістаєть ся справа Романових зносин з папою, переказаних досить популярним в новійшій історіографії пізнійшим оповіданнем²⁵. Воно оповідає се так: папа,

---

²⁴ Про неї див. в прим. 2.

²⁵ Библиотека российская историческая, т. I, 1767, с. 300; оповіданне се належить до редакційних додатків, в тексті Радивилівського кодексу сеї записки нема, див. фототипічне

почувши, що Роман переміг Угрів і Ляхів і підбив собі усю Русь, прислав послів до Романа, намовляючи його на латинство та обіцяв йому королівський вінець і поміч меча св. Петра для дальших завойовань. Але Роман повів з послами діспуту против латинства «оть писма», а на обіцянку помочи вийняв свій меч і запитав: «чи такий меч має папа, що береть ся йому помагати в завойованнях? доки він — Роман — має свій, не хоче купувати володіннь иньшою ціною, як тільки війною (кровию), «якоже отцы и дѣды наши rozmножили землю Рускую». Се оповіданне має вже виразні сліди Романової легенди (образ грізного Романа), з другого — сліди пізнійшої емуляції з латинством, і в сій формі його треба трактувати рішучо як легенду²⁶. Лишаєть ся тільки

виданне його, 1902 р.

²⁶ В історичній літературі, почавши від Карамзіна (III, с. 68) і досі се оповіданне часто повторяєть ся, часом навіть *en toutes lettres* — див. нпр. Гловайский II. 41, Петрушевич — Ист. изв. о церкви св. Пантелеймона с. 47, Філевич Борьба с. 122, Ждановъ Рус. былевой эпосъ с. 430, Абрагам Powstanie с. 98. Але навіть признаючи правдоподібність самого факту посольства, належить відділяти від того його літературне обробленне. Було б інтересно уставити час сього оброблення. Може початки його сягають ще часів Данила, як докір за його унію (хоч нинішня форма значно пізнійша).

питання, чи в основі її лежить пам'ять про дійсний факт: посольство папи до Романа і відмовну відповідь Романа, чи на Романа перенесено попросту пам'ять пізнійших уніонних пересправ. Треба признати, що панованне сучасного Романови папи Інокентія III, взагалі дуже рухливого та в роздаванні королівських титулів щедрого, досить відповідає сій звістці про посольство, а сьвіже опанованне латинниками Візантії, що відкривало римській курії горизонти дальшого здобування східних схизматиків, і голосна слава Романа — все се обставини, що дуже надавали ся до такого посольства до нього; але дальше правдоподібности йти не можемо, не маючи ніяких документальних звісток про се. Легенда в кождім разі має виразний характер пізнійшого літературного оброблення і висуває фігуру непримереного Романа в докір пізнійшим слабодухам, що йшли на заклики Риму²⁷.

Боротьба Романа з боярством

---

²⁷ Правдоподібно, на простім тільки непорозумінню компілятора опираєть ся звістка Густинської літописи, що коли Царгород узято (1204 р.), цїсар Олексій Ангел утік «въ Русскую землю, ко Роману Мстиславичу, въ Галичъ» (с. 327); але я не міг дійти, яким способом з'явила ся така гадка.

З внутрішньої діяльності Романа по його переході в Галичину сучасники оповіли тільки про його гостру боротьбу з боярством. В галицькій літописі маємо тільки глуху, принагідну згадку, що Роман вигнав з Галичини «Кормильчичів» — проводирів противної йому партії Ігоревичів²⁸. Натомість багато (аж за багато!) оповідає про се сучасник Кадлубек. Ми бачили, що у нього галицькі бояре уже по смерті Володимира страшно боять ся кандидатури Романа, знаючи його вирафіноване тиранство²⁹. І Роман дійсно зараз справджує боярські страхи: «скоро тільки Лешко відійшов із своїми, Роман захоплює несподівано (!) визначніших галицьких бояр³⁰ і вбиває: одних живими закопує в землю, других розрубуює на кусні, з иньших лупить шкіру, иньших розстрілює стрілами, иньших живих потрошить — всякі способи кари вишукує, тяжким ворогом ставши для своїх підданих, мов для ворогів. Кого не міг він

---

²⁸ Иже загналь Романъ невѣры ради — славаху бо Игоревича, Іпат. с. 481.

²⁹ Ingeniosam tyrannidem.

³⁰ Satrapos et eubagiones.

вхопити явно (бо майже всі розбігли ся по чужих краях), — зваблює дарунками, обіцянками, і якими тільки міг способами; приймає їх приязно, засипує гонорами, вивисшає, потім видумавши яку небудь вину — увязнює та губить їх нечуваними муками, чи з тим аби забрати собі майно скараних, чи щоб иньшим нагнати страху, чи щоб безпечнійше панувати, вигубивши найбільше сильних. Звичайними прислів'ями його було: не можна безпечно їсти меду, не винищивши роя; не буде пахнути корінне, поки його не потовчеш»³¹.

Безперечно Кадлубек, взагалі звістний своїм риторизмом і повною свободою в деталях, дав собі духу і в сім оповіданню. Буквально брати його оповідання неможливо (правдоподібно — воно ціле нав'яне якимсь літературним джерелом), але мусимо прийняти основу — остру боротьбу Романа з боярством, хоч певне без тих драстичних крайностей, про які оповідає Кадлубек. Коли б вони були в дійсности ми певне б почули їх відгомони і в наших джерелах, бодай в пізнійших згадках; тим

---

³¹ Monum. Pol. hist. II. 440-1. Давно уже зауважено подібність першого з наведених нїби Романових прислів до літописних слів соцького Микули, сказаних з нагоди походу Данила на бояр (1231): «не погнетши пчель, меду не Ѓдать» (Іпат. с. 509). Міг би Микула згадати при тів Романа, коли б се було таке його клясичне прислів'є, як представляв Кадлубек.

часом оповідаючи про таких визначних ворогів Романа, як Кормильчичі, літопись каже тільки, що Роман «загнав їх».

Які мотиви водили Романом у сій боротьбі? Чи нищив він партію своїх противників, чи хотів обломити роги боярським претензіям на широкі впливи, їх охоту правити самим іменем свого князя? Правдоподібно, і одно і друге. Про репресії Романа на політичних противників говорить літописна згадка; само собою зовсім правдоподібно і те, що Роман не вмів помирити ся з широкими претензіями галицьких бояр, тим більше, що мусїв привести з собою з Володимира своїх старих і вірних бояр, котрим вірити мав далеко більше причини, нїж галицьким олігархам, і тим мусїв подразнити і так дражливих на пунктї своїх впливів бояр галицьких.

В народніх масах Роман був безперечно популярний, і його боротьба з боярством, як я зазначив уже, могла хиба ще причинити ся до сеї популярности. Про популярність в Галичині можемо судити з пізнїйшої прихильности галицької громади до Данила³²; про популярність Романа на Волини ми маємо цілий ряд виразних вказівок,

---

³² Див. т. II с. 475-6.

вчислених в своїм місці³³ — тепер пригадаємо тільки одну, цікаву тим, що вона показує популярність Романа і між волинською аристократією (може й земською, але найскорше — таки всякою, земською й служебною): на похоронах його внука Володимира Васильковича літописець так каже плакати ся по ній «ліпшим мужом володимирським»: «добре було-б нам умерти з тобою, господине! — зробив ти нам таку свободу як дід твій Роман: той був оборонив нас від усяких кривд, а ти пішов був слідом свого діда»³⁴.

Тим вичерпують ся наші відомости про діяльність Романа в ролі фундатора й володаря Галицько-волинської держави. Навіть з сих скупих відомостей імponує нам ся фігура, його сьмілість, певність. Протягом такого короткого часу, кількома сильними ударами збив він до купи велику, поважну державу і засїв у ній певно і міцно, піднявши високо своє імя у сучасників. Сучасний новгородський подорожник титулує його «великим князем», без ніякого на те прецеденту. Польський сучасник Кадлубек, описавши «тиранство» Романа, каже, що він «за короткий час незмірно підняв ся,

---

³³ Ibid. с. 405-6.

³⁴ Іпат. с. 605.

так що правив майже всіма землями й князями Руси»³⁵. Дійсно, галицький літописець, як ми бачили, зве його «самодержцем всеї Руси», а з нагоди пізнішої подорожі Данила в орду, описуючи контраст сили й могутности Романа з тим пониженням Данила, зве Романа царем, означаючи, як звичайно, титулом царя верх сили й влади: «єгоже отець бѣ царь в Руской земли, иже покори Половецкую землю и воева на иные страны вси»³⁶. Коли б Романови з його енергією й зручністю удалося використати свої сили протягом довшого часу й зміцнити свою державу, — політична й культурна історія України могла б уложитися інакше, ніж уложила ся наслідком його передчасної смерті і дальшого періоду анархії, та тої обставини, що наступники Романа, видко, не дорівняли йому здібностями.

Подробиці останнього походу Романа звістні з сучасних джерел дуже мало. Суздальська літопись

---

³⁵ Хождение арх. Антонія с. 15, Monum. Pol. hist. II. 441. Для повности сучасних відзивів про Романа наведу ще характеристику Хоніата (с. 692): Роман чоловік сильний і енергічний (властиво — тілом кріпкий і руками діяльний — τὰς χεῖρας δραστήριος).

³⁶ Пат. с. 479, 536.

оповідає, не пояснюючи причин сього походу, що Роман пішов на Ляхів і взяв два лядські городи, але підчас коли його військо стояло табором над Вислою, він відлучився з малим оточенням від табору (Тѣхъ самъ въ малѣ дружинѣ отъ полку своего), і Ляхи, наїхавши на нього несподівано, вбили його разом з тою малою дружиною; довідавши про це, його військо забрало труп Романа та вернулося з ним у Галич, і його поховано в Галичі в церкві Богородиці³⁷. Це оповідання джерела сучасного, в сій частині взагалі багатого дуже докладними звітками про Україну й Галичину, варте повного нашого довіря, і з нього виходить, що Романа вбито підчас якогось більшого походу на Польщу, однак не в битві, а зовсім випадково, на розвідинах мабуть.

Смерть Романа

В старших польських річниках не знаходимо ніяких подробиць сього походу, окрім докладного означення дня і місяця Романової смерті: його вбито на св. Гервасія і Протасія, 19 червня 1205 р., в Завихості на Вислі. До сього пізніше прилучаються різні подробиці — що битва була так страшна,

---

³⁷ Лавр. с. 404-5.

аж Висла почервоніла від крові Русинів; що багато їх потонуло в ріці; що останки Романового війська Поляки гнали аж до Володимира; що Романа поховали Поляки в Сендомірі і потім видали його тіло Русинам в заміну за невільників. Нарешті Длугош, використавши сї наростки і доповнивши їх з пісень і переказів, дав широке оповідання, котре тішить ся досить значною популярністю в науковій літературі й досі, але належить, так само як і ті пізніші наростки польських річників, до Романової легенди, а не історії. Ми мусимо тримати ся вище наведеного літописного оповідання, а з польських джерел можемо виробити собі лише суд про сильне вражінне, яке зробила в Польщі смерть Романа. Про нього свідчать такі факти, як спеціальна фундація, вчинена з сього поводу Лешком в Кракові — він фундував каплицю на честь св. Гервасія і Протасія, в день котрих убито Романа, як широке розповсюдненне звістки про його смерть в польських річниках, і ті ріжні легендарні наростки. Комбінуючи се все з літописним оповіданням, знаходимо тут потвердження гадки, що Роман вибрав ся був на Польщу з дуже серйозними замірами, і його несподівана смерть увільнила Польщу від великого страху: відти таке сильне вражінне від смерти сього руського князя в

Польщі³⁸.

Взагалі Роман полишив по собі глибокий слід в народній пам'яті і сильно відбився в народній фантазії: його з цього погляду треба поставити на рівні з Володимиром Вел. і Мономахом, з тим тільки що індивідуальність Романа в народній і книжній традиції зазначила ся далеко визначнійше ніж тих двох героїв. При иньшій нагоді³⁹ я навів уже останки пісень про Романа і його дітей (сі останні, очевидно, займали народню фантазію власне як Романові діти) в народній поезії українській і великоросійській, як українська гра «воротар», великоросійська билина, про війну Романа з литовськими королевичами, а може — і про те як Роман карав свою жінку. Мусіли бути спеціальні пісні й про боротьбу Романа з Половцями; здається, їх відгомін маємо в наведенім вище⁴⁰ місці Галицької літописи, де літописець, згадавши про пісні, які співано з нагоди щасливого походу Данила на Ятвягів,

---

³⁸ Про польські й иньші західні звістки про смерть Романа див. прим. 2.

³⁹ Т. II с. 405-6.

⁴⁰ С. 10.

пригадує Романа — що він «був нищив поган як лев, аж Половці страшили ним своїх дітей»: се звучить як ремінісценція пісні. Про якісь пісні про Романа у Поляків згадує Длугош⁴¹. Нарешті у пізнішого хроніста Стрийковського (XVI в.) знаходимо сліди якихось переказів (або й пісень) про побіди Романа над Литвою: гніваючи ся на їх бунти (так представляє то він), Роман уживав литовських невольників до тяжких робіт, замість худоби: він казав їх скованих запрягати в плуги та орати ними, замість волів, переорювати «старини», корчувати «ляди», «і звідти вийшла приказка, як котрийсь (невільник) Литвин, научивши ся руської мови, сказав, тягнуци плуг: Ой Романе, Романе, лихим живеш — Литвою ореш!»⁴² Сю приказку пробувано толкувати як перекручений відгомін цівлізаційних заходів Романа коло Литви — що він силоміць змушував їх до хліборобства⁴³, але такі

---

⁴¹ *carminibus, quae et in hanc diem canora voce in theatri audimus promulgari* — II с. 175.

⁴² Стрийковский I с. 202; се оповідання у нього хибно привязано до Романа Ростиславича, — що се проста похибка, видно з порівняння його повторення на с. 211.

⁴³ Соловйов I с. 554.

заходи досить сумнівні, скорше вже можна припускати тут пам'ять про тяжкі роботи, на які уживано невільників.

Але нам цікавий тут сей традиційний образ Романа — скрізь він виступає сильним, грізним володарем, гострим, часом немилосердним⁴⁴.

Галицько-волинські замішання

Смертю Романа розпочинаєть ся в Галицько-волинській державі довгий, сороклітній період замішань, викликаних боротьбою за галицький стіл. Ся боротьба, описана досить деталічно, але zarazом — дуже механічно в Галицькій літописи, на перший погляд робить дуже

---

⁴⁴ В билині про війну Романа з литовськими королевичами його дружина так карає тих королевичів:

большому князю глаза выкопали,
а меньшому брату ноги выломали,
и посадили меньшого на большаго
и послали кь дядюшкѢ.....

Можна порівняти се з оповіданням Кадлубка про Романове тиранство і Стрийковського — про тих литовських невільників: традиція показуєть ся скрізь вірною собі, хоч се не перешкоджає нам бачити в ній побільшенне — в традиції взагалі дуже часте.

хаотичне вражіннє, так що від неї, на побіжний погляд дійсно може закрутити ся голова, як казав старий історик Галичини⁴⁵. Аби не згубити ся в її деталях, будемо слїдити головні моменти в розвою сеї боротьби, а особливо — напями боярської політики, що лежали в основі сеї боротьби і коротко вже зазначені вище нами на иньшому місці⁴⁶.

Конечною точкою сеї боротьби і замішань треба уважати Ярославську битву і подорож Данила до Бату: сї дві події, взяті разом, придушили ворожі елементи і дали Данилови спромогу опанувати свою позицію сильно і певно. Отже сей період боротьби потягнув ся від р. 1205 до р. 1245–6.

Слїдячи долю місцевої княжої династії, Романовичів, що опираючи ся на громаду, становили одну сторону в сій боротьбі, сей сороклїтній період можна подїлити на кілька менших: В першїм Романовичі через свою

---

⁴⁵ «Мы увѣрены, что какъ намъ разсказуя, такъ и читателю внимаю, кружится голова при сего рода смѣшаніи и запутанности дѣлъ, происшествій, отношеній и лицъ... Нѣтъ ни какой политической системы, ни какой постоянности, хаотическое только замѣшательство, беспорядочное шатаніе и смутность». Зубрицкій III с. 107.

⁴⁶ Т. II с. 480–2.

молодість займають зовсім пасивне становище і відірвані зовсім від ґрунту; се тягнеть ся аж до моменту, коли вони дістають в остатнє володимирську волость (коло 1214 р.). Відси іде їх князюваннє в володимирській волости, аж до смерти Мстислава, що дала початок Данилови до свідомої боротьби за галицький престіл — до 1128 р. Третій період — їх боротьба за галицький стіл, аж до Ярославської битви.

Коли будемо слідити другий місцевий чинник — боярство, то мусимо покласти ще одну граничну точку, з огляду на перемену в боярській політиці, а то боярську різню счинену Ігоревичами (1211 р.); доти бояре ведуть політику династичну, відти — вони свідомо і свобідно переводять свою боярську політику, вирікши ся зовсім всяких традицій князівсько-дружинного укладу.

Вкінці в політиці сусідніх держав, що брали участь в галицько-волинських справах — Угорщини й Польщі поворотну точку становить Спільська умова, 1214 р. (вона припадає на оден майже час з запанованнєм Романовичів у Володимирі); від тоді Угорщина вертаєть ся до своєї давнійшої програми — анексації Галичини.

Маючи на оці сі придорожні стовпці, можемо пустити ся в свою подорож — слідити історію галицько-волинських замішань.

Смерть Романа була для всіх повною

несподіванкою. Ворожі елементи, прибиті ним, на разі не дали позначки життя, і по похороні Романа Галичане присягли на вірність його малому сину Данилу, що мав тільки три роки (меншому брату його Васильку ішов тільки другий рік). Управу держави іменем Данила обняла його мати — молода Романова вдова. Розуміючи непевність свого становища, вона звернула ся до найблизшого Романового союзника і свого свояка угорського короля, удаючи ся під його опіку. Угорський король прибув до неї до Сяноку, і тут мусіли між ними стати ся важні умови, про котрі, на жаль, наші джерела не дають ближших відомостей; галицький літописець хвалить прихильність короля до Романової родини, що він «прийняв Данила як свого милого сина», але не поясняє політичного підкладу сеї опіки⁴⁷. З фактів бачимо, що король бере в свою опіку Романовичів і їх землі, а за те, чи то за згодою їх матери і бояр, чи на власну руку, приймає на себе ролю зверхника сих земель: від тепер він титулує себе все королем Галичини і

---

⁴⁷ Іпат. с. 480. Пок. Дроба представляв собі так, що Андрій на вість про смерть Романа поспішив ся в Галичину, аби її опанувати, але в Сяноку стріла його вдова Романа і уложила з ним угоду; але з оповідання літописи сього не виходить: в Сяноку був просто з'їзд («снимал ся»).

Володимирії (Galiciae Lodomeriaeque rex)⁴⁸. Для безпечности ухвалено впровадити в Галич угорську залого, і король дійсно прислав дуже значну залого, «Угры многы». Ся угорська залого, дійсно, послужила гальмом на розвій боярської опозиції, придушеної перед тим Романом. Противна Романовичам партія тільки поволі відживала, спроваджуючи своїх розігнаних і розполошених партизанів; на чолі її стали брати Кормильчичі, сторонники Ігоревичів, по смерті Романа закликані назад в Галичину їх одномишленниками.

Похід Ольговичів

Тим часом вість про смерть Романа заворушила його противників між руськими князями. Рухливі Ольговичі, що вже кілька разів виходили з плянамн на Галич, зібрали ся на борзї й поспішили ся до Галича, рахуючи мабуть на своїх прихильників між боярами, бо як з усього видно — вибрали ся в похід з невеличкими силами. Рюрик, що скинув з себе своє невільне постриженне,

---

⁴⁸ Найдавнійші документи з сим титулом маємо до тепер з початку 1206 р. (близша дата 24.1.1206) — Fejér III. 1 с. 31 і 32. Трапляють ся документи й без сього титулу, але розмірно дуже рідко — нпр. Fejér III. 1 с. 82.

відновив свою умову з Ольговичами й прилучив ся до походу. Закликано й Половців, і з ними рушили на Галич. Але противники Романовичів, видно, ще не віджили, та й супроти угорської залози, поставленої в Галичу, і невеликих сил, приведених Ольговичами, не відважили ся показати свою фарбу. Коли Ольговичі приступили під Галич, місто боронило ся, й бояре теж. По нещасливім приступі, Ольговичі «с срамомъ великим» мусліи вертати⁴⁹.

Але Ольговичі вертали ся тільки з тим, аби вибрати ся на ново з більшими силами; на другий рік вони зібрали всю свою фамілію: пішли Святославичі чернигівські й Ігоревичі новгородські, прилучились смоленські й київські князі з Чорними Клобуками; Половців спроваджено теж велику силу. Разом з їх походом рушив на Володимир також і Лешко, судячи по словам літописи — за порозуміннем з ними⁵⁰. Романова вдова з своїми прихильниками супроти сеї коаліції кликала собі в поміч угорського короля. Але що й у

---

⁴⁹ Іпат. с. 480-1, Лавр. с. 404-5 (осінь 1205). В хронольоґічних питаннях відсилаю до своєї Хронольоґії Гал. — волин. літоп.

⁵⁰ «оже Ляхове идуть к Володимерю Ольговичемъ в помочь» — Лавр. с. 406.

самім Галичу ворожа боярська партія, не вважаючи на угорську залогу, підіймала голову, княгиня не відважила ся довше зіставати тут і не дїждавши ся приходу угорського короля, втікла до Володимира, більше певного для Романової родини. Під Володимир потягнув супроти того й король. Тут розпочали ся зносини між ним і Лешком, і прийшло до порозуміння⁵¹. Про зміст сеї умови джерела не кажуть нічого, видко тільки, що король умовив Лешка занехати ворожу акцію супроти Романовичів: прийнявши під свою протекцію Романовичів з їх землями, він тепер якимсь способом втягнув до того й Лешка. Може бути, що за порозумінням з Лешком же король надумав посадити в Галичу якогось зовсім стороннього князя — правдоподібно, в ролі провізора галицького стола, з огляду на безрадність сиріт. По нараді з прихильними Романовичам галицькими боярами рішено взяти до сього Ярослава переяславського, сина Всеволода суздальського, отже князя з впливової родини, що міг би оборонити ся від претензій иньших князів, а знову в галицькі справи не був замішаний⁵². До нього

---

⁵¹ На се вказують слова літописи: «король же омирив Ляхы» (Лавр. с. 406).

⁵² Може не без впливу була і та обставина, що він був

вислано запросини.

Ігоревичі в Галичині й Володимирі

Покінчивши таким чином галицькі справи король і Лешко пішли назад своїми дорогами. Чи зайняли вони яке становище супроти Ольговичів з їх союзниками, Галицька літопись, наше головне джерело, не каже нічого. З оповідання її виходить, що Ольговичі супроти угорського війська не відважили ся іти на Галичину і перестоявши десь на границях Волини, завернули ся назад, але потім, коли король пішов, знову пішли на Галичину. Партія Ігоревичів використала сю хвилю й настрашивши своїх противників, що військо Ольговичів може їх знищити, нім Ярослав приїде, перемогла їх опозицію; вона вислала своїх послів до табору Ольговичів, що стояв тоді за два дні дороги від Галича, й закликала Володимира Ігоревича до Галича. Володимир, діставши сю вістку, потайки викрав ся з табору союзників з

тіточним братом пок. Володимира галицького. Всеволод був братом жінки Ярослава Осмомисла, котру підтримували бояре в її спорі з чоловіком. Бачимо таким чином боротьбу кандидатур двох свояків старої династії: Ярослава Всеволодовича і Володимира Ігоревича; обидві родини були замішані в боротьбу бояр з Ярославом Осмомислом.

своїм полком і женучи день і ніч, дістав ся за добу до Галича. Його оголосили тут князем, десь літом 1206 р.⁵³

Ярослав Всеволодич, діставши про се звістку, вернув ся з дороги, з під Галича, а Ольговичі з своїми союзниками, поміркувавши, теж не видумали нічого ліпшого, як вернути ся. Які були між союзниками умови що до поділу Галичини, не знаємо, але очевидна річ, що не для самих Ігоревичів ішли вони її здобувати, тому й Володимир потайки викрадав ся з їх табору; тому й на далі не міг числити на їх поміч. Одинока сила, на

---

⁵³ Так представляєть ся історія сих кампаній 1205-6 рр. з комбінації оповідань Галицької й Суздальської літописи (Іпат. с. 480-1, Лавр. с. 405-7). Детайлічне, докладне оповідання Сузд. л. варте повного довіря; оповідання Галицької літописи, писане, очевидно, багато літ пізнійше, вповні певне щоб так сказати в контурах рисунку, подекуди тратить перспективу, а знову подекуди проминає факти: так другий похід Ольговичів проминено зовсім, а Романовичі тут тікають у Володимир аж по тім ніби, як Галичане закликали Ігоревичів. Докладні відомости Суздальської літописи не дають місця сумнівам в сій справі. Так само я не вважаю можливим покладати ся на слова (а властиво — на стилізацію) Галицької літописи, що Кормильчичів закликали в Галич і вони розпочали агітацію за Ігоревичами аж по першім поході Ольговичів. Дійсний порядок подій і хронологію дає Суздальська літопись, про її хронологію див. т. II с. 230 і Хронологія с. 8.

яку він міг покладати ся, була його родина. Він віддав своєму брату Роману Звенигород, а для третього — Сьвятослава хотів здобути Володимир. В тім був інтерес і Володимира і противної Романовичам боярської партії — вибити Романовичів з усіх земель, позбавити всякої опори, «искоренити племя Романово'», як каже галицький літописець. Вони вислали до володимирської громади в посольстві якогось попа, звиваючи її, аби видала Романовичів і прийняла собі князем Сьвятослава, а инакше грозили знищити Володимир.

Се посольство викликало серед Володимирців сильний гнів: вони хотіли забити навіть того попа-посла, але декотрі з володимирських бояр обстали за ним: мовляв, не годить ся забити посла. Літописець закидає їм, що вони «имѣяху лєсть во сердцѣхъ», сприяючи Ігоревичам, і які-б не були дійсні мотиви такого виступу сих бояр, дійсно між володимирським боярством мусіла зарисувати ся група, що воліла прийняти князем Ігоревича, ніж зіставати ся з недорослими сиротами-князями і дійсною регенцією чужих бояр і Романової княгині. Княгиня довідавши ся про епізод з попом, побачила в ній лихий знак і настрашена галицькими боярськими інтригами, по нараді з найближчими своїми боярами постановила тікати з Володимира. Чи дійсно противна партія була значна, чи дійсну

небезпечність побільшала настрашена фантазія, не знати; я думаю скорше останнє. В найблизшу ніч постановлено утікти в Польщу; щоб не стягнути на себе уваги, дядько (пістун) вивів Данила воротами міста, а другий повірник княгині Юрий піп з «кормилицею» разом винесли малого Василька через якийсь пролом в стіні, «дѣроу градною», і злучивши ся за містом, утікли до Польщі до Лешка. Се стало ся десь при кінці 1206 чи на початку 1207 р., і тим розпочала ся довга блуканина Романовичів.

Галицький літописець представляє сей крок Романової вдови як дуже відважний, навіть нерозважний: «не знали куди бігти: Романа убито в Польщі, а Лешко потім не уложив згоди». Тож він особливою божою ласкою уважає, що Лешко пожалував сиріт, і навіть вставив ся за ними перед угорським королем. В дійсности, як я зазначив, мусіла вже перед тим, під Володимиром, стати ся між Андрієм і Лешком якась прихильна для Романовичів умова. Андрій при тім міг виходити з становища зверхника (сюзерена) Романовичів, на якім він, видко, став від Сяніцького з'їзду (иньше питаннє, чи таке його становище було признане дійсно в землях Романовичів і в їх окруженню). Які користи від піддержування Романовичів міг він показати Лешкови, над тим сушити голови не буду, тільки піднесу, що дальші факти: поклик Лешка до угорського короля і заходи Ігоревичів, аби

здержати Андрія й Лешка від вмішання в галицькі справи в інтересах Романовичів, на мій погляд вказують зовсім виразно на існування такої умови, що хоч, розумієть ся, виходила з становища інтересів Угорщини й Польщі, одначе забезпечувала Романовичам їх батьківщину. Не можу згодити ся і з поглядом, що Лешко й Андрій тільки удавали свою прихильність до Романовичів, а в дійсности дивили ся на них як на своїх невільників-закладнів⁵⁴. Не покладаю ся і я на безкористні симпатії їх до Романовичів, але підношу той факт, що аж до Спішського з'їзду 1214 р., коли Андрій і Лешко приходять до нової комбінації: беруть Галичину собі, себто віддають Кольоманови — Андрієвому сину й Лешковому зятеви, — вони таки до певної міри займають ся долею Романовичів та піддержують, бодай по трохи, їх права на галицько-волинські землі.

Лешко, як оповідає літописець, прийняв Романову вдову — «ятровь свою» і її сиріт «з великою честію», й заявив свою готовість оборонити їх від узурпаторів. Зіставивши княгиню з маленьким Васильком у себе, він післав Данила з своїм посольством до Андрія, пригадуючи його приязнь з Романом і взиваючи до спільного походу

---

⁵⁴ Нпр. Ждановъ — Рускій былевой епосъ с. 511.

на Ігоревичів, аби відібрати від них батьківщину Романовичів: «ходім відібрати й вернути їм їх отчество». Так оповідає се галицький літописець, ігноруючи попереднє порозумінне Андрія з Лешком. Ми, виходячи з нашого погляду, мусимо се розуміти так, що Лешко відкликував ся до сього недавнього порозуміння і взивав короля до спільного походу в інтересах Романовичів. Правдоподібно, таки дійсно заносило ся на такий похід в інтересах Романовичів, бо Володимир Ігоревич занепокоїв ся і постарав ся відвернути небезпечність дарунками. Виславши щедрі дарунки в Польщу й Угорщину, він, дійсно, здержав сей похід, і Андрій з Лешком обмежили ся плятонічним співчутєм для сиріт, що полишили ся у них⁵⁵.

Усобиця Ігоревичів

Але такий лад стояв не довго⁵⁶. Ігоревичі в

---

⁵⁵ Іпат. с. 481-2; контекст («Володимерь же» — по заклику Лешка) вказує, по моєму, зовсім виразно, що дійсно був плян угорсько-польського походу на Галичину.

⁵⁶ Галицька літопись вправді каже: «долгу времени минувшю», але в дійсности для «довгого часу» тут нема місця: і тут маємо, очевидно, знову помилку в перспективі. Найпізнійше, боротьба між Володимиром і Романом могла

своїй непевній позиції, завдячуючи своє становище ласці бояр і не маючи за собою нікого, не мали навіть стільки розваги, аби бодай тримати ся між собою солідарно. Між Володимиром галицьким і Романом звенигородським розпочала ся усобиця. Роман удав ся до угорського короля, і хоч се була визначна неконсексенція супроти вже зайнятого Андрієм становища в галицьких справах, Романови удало ся, мабуть знов таки богатими дарунками — притягнути короля на свій бік. Андрій дав Романови помічне військо, і він пішов з ним на Володимира. В битві Володимира побито, Роман узяв Галич і сів тут, а Володимир подав ся у свої сіверські волости⁵⁷.

Ся усобиця рішучо захитала становище Ігоревичів і той лад, який був уставив ся з ними в галицько-волинських землях.

Насамперед Ігоревичі стратили Володимир. Правдоподібно, використовуючи галицьку усобицю, Олександр белзький, братанич Романа, звернув ся до Лешка і його брата Казимира, що

повстати в 1208 р. (дату дає Воскр. л. І с. 116), значить яких два роки по їх посадженню.

⁵⁷ Іпат. с. 482, Воскр. І с. 116.

були його близькими свояками ⁵⁸: просив, аби допомогли йому здобути Володимир, і прихилив їх до сього. З помічним польським полком Олександр прийшов під Володимир, і місто отворило йому ворота, як Романовому братаничу; дуже можливо, що прихильники Романовичів в Володимирі ще перед тим мали зносини з Олександром, аби позбути ся Сьвятослава Ігоревича. Місто одначе за се своє довіре було досить сильно покаране: Олександрові союзники Ляхи кинули ся грабовати його і викликали тим нарікання на Олександра: «як би не було з ними їх свояка Олександра, казали Володимирці, не пустили б ми їх і через Буг». Сьвятослава Поляки забрали з собою в Польщу, а Олександр став княжити в Володимирі. Але се трівало не довго. Ярославичі — Інгвар і Мстислав, задумали собі поживити ся з сих замішань і увійшли теж в близші зносини з Поляками. Інгвар заприянив ся з Лешком і видав за нього свою доньку ⁵⁹. Правдоподібно, Лешко й поміг йому також відібрати Володимир від Олександра. Але володимирські бояре «не любили Інгвара», і Олександр, користаючи з сього, відібрав собі потім

---

⁵⁸ Про се в прим. 3.

⁵⁹ Див. прим. 3.

назад Володимир, «совѣтомъ Лестьковимъ».

Тим часом Берестяне, користаючи з сих володимирських замішань, вислали до Лешка посольство, аби пустив до них Романову вдову з малим Васильком княжити у них. Лешко згодив ся на се, і Василько приїхав до Берестя. Коли-ж Олександр в друге дістав Володимир, Романа вдова удала ся до Лешка з проханням, аби змусив Олександра бодай до якоїсь уступки для Василька, коли забрав його отчину, і Олександр мусів віддати Васильку полудневу частину Белзько-червенської землі, з Белзом, очевидно — в заміну за Бересте. Тут Василько пробув кілька років, поки Олександр не намовив Лешка, аби відібрав Белз від Василька і віддав йому. Тоді у Василька з братом зістала ся сама маленька-Камінецька волость⁶⁰, і аж потім, мабуть в заміну за Камінь, дістали Романовичі волость в полудневій Волини (Тихомль і Перемиль) та тут «княжили» з своєю матір'ю, як каже літопись — «споглядаючи звідси на Володимир та думаючи собі: як там не крути, а Володимир таки в кінці буде наш». Так воно й стало ся незадовго (року 1214–1215)⁶¹.

---

⁶⁰ Про неї в т. II с. 380.

⁶¹ Іпат. с. 482-3, 487, 488.

Поки Володимирською волостию так самовільно распоряджав собі Лешко, піддержуючи то того то сього супроти безрадних Романовичів і їх бояр, в Галичині ярили ся боярські партії. Роман, опанувавши Галич за помочию Угрів, підняв на себе бояр. Розпочали ся якісь замішання — «безаконье галичкое и мятежь», як каже літопись. Маємо не підозрілу звістку, що Роман Ігорович був вигнаний підчас сих замішань: вигнав його Ростислав Рюрикович, очевидно — спроваджений боярами, але потім Романови удало ся вернути собі Галич⁶². Нарешті король Андрій, не знати — чи з власної ініціативи, чи може намовлений

---

⁶² Воскр. I с. 116-7, під 1210 р.: «Ростиславъ Рюриковичъ сѣде въ Галичи, а Романа Игоревича выгнаша; осени тояже выгнаша изъ Галича Ростислава Рюриковича, а Романа Игоревича посадиша съ братомъ». Звістки Воскресенської збірки про галицькі події в сій частині самостійні, і в иньших разях, де ми можемо їх контролювати, все докладні. Тому хоч Галицька літопись зовсім не знає Ростислава, хоч у Воскресенській бачимо Романа з братом (може Святославом?), а Галицька знає тільки самого Романа аж до походу Бенедикта, але я думаю, що ми мусимо прийняти сі звістки Воскресенської літописи, бо відомости Галицької літописи зовсім не так повні, аби ми могли відкидати все, ними не обняте.

галицькими боярами⁶³, постановив зробити кінець нездалому князюванню Романа і вислав у Галич воєводу Бенедикта. Той ухопив Романа, заставши його в лазні («в бани мыюща ся») та вислав на Угорщину, а Галич обсадив знову угорською залогою.

Ся залога і сам Бенедикт одначе дали ся дуже в знаки Галичу: літописець згадує, що якийсь славний галицький книжник Тимотей з Київа доводив «притчею», що сього Бенедикта треба уважати антихристом, і літописець згоджуєть ся з такою непохвальною характеристикою Бенедикта, признаючи що він був «томитель боярам і горожанам». Невдоволені ним Галичане звернули ся з початку до Мстислава пересопницького, підбивши його на Угрів, але що Мстислав, видко, вибрав ся з дуже малими силами, тож Галичане не піддержали його й він, осьміяний, муєв ні з чим вернути ся; галицький літописець оповідає, що Іля Щепанович, один з «великих бояр», мабуть висланий галицьким боярством на зустріч Мстиславу, коли той прийшов під Галич, на глум вивів його на «Галичину могилу» і з усміхом сказав: «от княже, ти посидів на Галичині могилі, то

---

⁶³ Пізнійше бояре признають ся Роману і його брату: «согрѣшихомъ к вамъ» — Іпат. с. 484.

так як би княжив у Галичи» — поглузували з нього, додає літописець⁶⁴. Потім прийшла вість, що Роман утік з Угорщини. Галичане вислали посольство до нього й до Володимира⁶⁵, перепрошували їх та просили увільнити від угорської окупації. Ігоровичі, котрих нещастя привели знову до згоди, вибрали ся спільно походом на Галичину. Сили їх муіли бути значні, і супроти загального незадоволення людности угорська залога не відважила ся відсиджувати ся в Галичу: Бенедикт забрав ся з своїм полком на Угорщину, й Ігоровичі наново опанували Галичину. Володимир сів на ново в Галичу, Роман у Звенигороді, а Святослав замість утраченого Володимира дістав Перемишль. Супроти можливої опозиції угорського короля Володимир звернув ся до давнішого, випробованого вже способу: вислав великі дарунки на Угорщину з своїм сином Всеволодом і дійсно тим осягнув бажаний неутралітет Угорщини⁶⁶.

---

⁶⁴ Іпат. с. 483.

⁶⁵ Мабуть Роман з Угорщини подав ся в Сіверщину, а з Польщі прибув туди-ж вигнаний з Володимира Святослав, і туди приїхали галицькі послы.

⁶⁶ Іпат. с. 483-4.

Боярська різня. Упадок Ігоревичів

Але бояре, закликаючи Ігоревичів, зовсім не мали наміру капітулювати перед ними в своїх змаганнях; з другого боку Ігоревичі, вже перед тим спробувавши боярської опозиції, тепер, видко, були особливо дражливі на неї. Обопільне роздражненне закінчило ся дуже прикрою подією: Ігоревичі, аби зломити боярську опозицію, задумали вирізати противних собі бояр. Ніяких ближших подробиць літопись не дає, каже тільки, що при нагоді (по прилучаю) сей плян виконано, і в рїзних місцях Галичини убито пятьсот бояр, між ними кілька «великих бояр»; иньші повтікали. Сю цифру пятьсот, розумієть ся, не можна вважати докладною: так кругло рахували сю різню, може й значно побільшаючи число її жертв як то часто буває. Але у всякім разі число побитих мусіло бути дуже значне ⁶⁷. Майно побитих і утікачів

---

⁶⁷ Костомаров (Монографії I. 245), а за ним і Дашкевич (Княженіє Даниїла с. 26) припускають, що в словах «числомь 500» маємо пізнїйший додаток, але неправдоподібність такого здогаду виказав я в Примітках до тексту Галицько-волинської літописи I (Записки Н. тов. ім. Шевченка VIII): можна припускати побільшенне, помилку в цифрі, але викидати з тексту сих слів не можна.

сконфісковано⁶⁸. Але результат сеї різни був зовсім для Ігоревичів несподіваний. Недобитки боярські завзяли ся відомстити ся Ігоревичам за смерть своїх братів і постановили порушити для того все — навіть виставити кандидатуру Романовичів та постягати їх свояків. І їм се удало ся.

Данило весь сей час, від коли відослав його туди Лешко (1207), перебував на угорськiм дворi. Король Андрій признавав, очевидно, його законним володарем Галичини; окупація, зроблена Бенедиктом, певно, була вчинена в його імени. Галицький літописець оповідає, що двірські угорські сфери (або як він каже — «король Андрѣй и боярѣ угорьстѣи, и вся земля») перед уродженнем сина у Андрія мали проєкт на випадок, як би не було у короля сина, оженити Данила з донькою Андрія, очевидно — щоб зробити Данила угорським наслідником⁶⁹; але що син і наступник

Зауважу до річи, що старшу паралелю до сього факту маємо в учинку Ярослава, коли за повстанне Новгородців против його варязької дружини, він спросив «нарочитая мужы» до себе, «и обльсти ихъ и исѣче» (Іпат. с. 98).

⁶⁸ На се вказують слова Володислава до Перемишлян: «инѣи имѣниє ваше разграбиша» і т. д., як низше (Іпат. с. 485).

⁶⁹ Іпат. с. 484.

Андрія Беля родився ще в 1206 р.⁷⁰, то й тут хіба треба бачити анахроністичну звістку з часів безпосередньо по смерті Романа, або ще скорше — просто якийсь відгомін поголосок про пляни на Галичину, які угорське правительство могло звязувати з своєю опікою Романовичам.

Коли тепер, по різні, заданій Ігоревичами боярам, з'явився на угорським дворі відвічний ворог Романового роду Володислав Кормильчич з іншими боярами і попросив, аби король Андрій

---

⁷⁰ Є ще й друга трудність в тім, що нам незвідно, аби у Андрія була донька старша від Белі. Шараневич (*Die Nupatios-Chronik* с. 43-4) пробував вийти з сеї трудности припускаючи, що була у Андрія старша донька, нам незвідна, котра умерла рано, і літописець помішав її з Елізабетою, що уродилася по Белі. З того, що літописець дає Елізабеті друге ім'я «Кінга» (Кинека), Шараневич дотепно здогадувався, що та гіпотетична Данилова наречена могла зватися Кінгою. Але се хоч дотепно, та дуже гіпотетично. У всякім разі зовсім вірне пояснення проф. Шараневича, що літописне оповідання, в виданнях перебите вставкою року 1207, треба розуміти так, що той плян оженити Данида з донькою Андрія тому не прийшов до кінця, на гадку літописця, що королівну Елізабету, призначену ніби Данилови, віддано потім за Людвика, сина ляндріа («лонкрабовича») тірінгського, а се літописець знову звязує з історією участі Андрієвого швагра Екберта, єпископа бакбергського, в убивстві короля римського Филипа (1208 р.).

вислав з ними малого Данила, «отчича Галичу», аби відібрати Галичину від Ігоревичів, король Андрій, як каже літописець, прийняв сей проєкт «с великою любовью». Він зібрав сильне військо і під проводом палятина Пота вислав його з Данилом і Володиславом на Галич. Похід розпочався звичайною дорогою — від Сянока. Коли угорське військо з'явилося під Перемишлем, Володислав звернувся до Перемишлян, властиво — до місцевих боярських родів, умовляючи їх не обставати за Святославом супроти недавнього підступу Ігоревичів: «чого вагаєтеся, братиє! переказує їх слова літописець; чи не сі (Ігоревичі) побили ваших батьків і братів, а інші (Ігоревичі ж) пограбили ваше майно, повіддавали ваших доньок за ваших рабів, і батьківщинами вашими заволоділи різні заїди? і ви тепер хочете за них положити душу свою?» Він дійсно промовив їм до почуття: Перемишляне «сжаливши си о бывшихъ», отворили перед ним місто і видали князя Святослава. Натомість коли приступили під Звенигород, там не удалося відвести людей від князя: «Звенигородці люто боролися», і облога затягнулася на довго.

Тим часом наспіли з Волини князі, змобілізовані, очевидно, також галицькими боярами: прийшли Романові бояре з Белза від Василька з військом, Олександр з Володимира з великим полком, з Луцька від Інгвара полки луцькі

й дорогобузькі з його сином, Мстислав з Пересопниці. Се була боротьба волинських Мономаховичів з приходнями Ольговичами, що влізли їм на ґрунт. Лешко також прислав помічний полк. Сі полки зійшли ся коло Звенигорода. Роману-ж прибула в поміч половецька орда. Хоч в битві Роману удало ся побити Угрів, але бороти ся з таким переважним ворогом не було що. Роман задумав викрасти ся з Звенигорода, щоб пошукати помочи «в руських князях» — в Київї, де сидїв тоді їх свояк Всеволод Свѣтославич, Але на дорозї, під Шумськом, Романа зловили й привели в табор союзників. Тільки тепер, переконавши ся, що князь їх попав ся в руки ворогів, Звенигородці піддали ся. Союзні війська пішли під Галич. Володимир з їх наближеннем утік звідти, і союзники без перешкоди опанували столицю, в вересні 1211 р. Тут з великою нарадою, в присутности угорських воєвод бояре волинські й галицькі посадили Данила на столї в катедрі Богородиці. Взятих в неволю князїв Ігоревичів — Свѣтослава й Романа угорські воєводи хотїли відвести на Угорщину, але галицькі бояре задарували їх богатими дарунками і вимогли від них сим, що видали їм сих князїв на пімсту. Тодї бояре повісили їх — факт в історії давньої Руси нечуваний! Одна записка додає ще, що бояре перед

тим ще й «били» сих князів⁷¹.

Посадженнє Данила

На вість про посадженнє Данила в Галичу приїхала до Галича з Белза його мати, аби взяти на себе регенцію, бо Данило був ще такий малий, як каже літописець, що не пізнав своєї матери. Але її прийшло ся сильно розчаруватись: Володислав Кормильчич, що стояв тепер на чолі боярства, зовсім не на те спроваджував Данила з Угорщини, аби відступити управу Романовій княгині й її боярам; він противно хотів забрати регенцію собі. Тому між княгинею й Володиславом дійшло до гострих відносин, і в кінці вона мусіла втікати з Галича — «Галичане вигнаша Данилову мать изъ Галича», як каже літописець. Малий Данило гірко плакав і не хотів пускати матери, а коли оден з бояр попробував силоміць відвести його коня, Данило добув меча, й хотів ударити того боярина, але тільки утяв його коня: літописець нотує сей перший «оружний» виступ князя.

Від'їхавши до Белза, княгиня відти, видко, звернула ся з жалями на бояр до угорського короля,

---

⁷¹ Іпат. с. 484-6, пор. 1 Новг. 195, Воскр.117. Про спірні питання звязані з сим епізодом див. прим. 4.

і той прийняв дуже до серця кривду своєї своячки. Рішено приборкати бояр; король рушив з військом на Галич, а з Волини прибула княгиня з волинськими боярами і декотрими князями, що піддержали її. Бояре мусіли покорити ся. Головних проводирів їх — Володислава, Судислава і Филипа арештовано. Судислав і Филип викрутили ся грошевими контрїбуціями, але Володислава король забрав з собою на Угорщину. Княгиня з своїми боярами взяла знову регенцію. Але скоро тільки виступили війська її союзників з Галичини, бояре взяли ся на ново до неї й закликали князем у Галич Мстислава пересопницького. Хоч раз уже так сильно надутий боярами, Мстислав дійсно пішов на Галич. Княгиня на сю вість вислала Василька до Белза, а сама з Данилом виїхала на Угорщину, шукати знову помочи у Андрія. Король дійсно став ладити ся в похід на Галичину, але в дорозі його задержала страшна катастрофа: смерть його многогрішної жінки Гертруди, забитої угорськими баронами, обуреними її участію в насильстві, що сповнив її брат над жінкою звісного нам Бенедикта. Андрій залишив похід і вернув ся назад. Мстислав пересопницький тимчасом, настрашений угорським походом, утік із Галича. Галицькі бояре разом стали повними панамі ситуації. Володислав, ще перед тим увільнений Андрієм, вернув ся до Галичини й міг зробити те, чого досі не удавало ся

ще нікому: «воѤха в Галичъ и вокняжи ся и сѣде на столі⁷².

---

⁷² Іпат. с. 486-8. Маємо угорську грамоту, що говорить про замір короля іти *valida manu in exercitum contra Gubatos* — звичайно приймають, зовсім правдоподібно, що під сим попсованим іменем треба розуміти Галичину (*Galatos*). Витяг сеї грамоти у Фейера (III. 1. 142), з котрого користано дотепер, має дату 1213 р., але в *Codex Arpadianus*, де потім видано її в цілости (I с. 132) вона має вже дату 1214 р. (!). Се одна з тих непевностей, які утрудняють і уставленне дати смерти Гертруди і походу Андрія на Галичину. Я досі не стрів грамоти з 1213 р., котра-б згадувала про смерть Гертруди, тим часом з 1214 р. є їх кілька. В старшій з угорських хронік *Chronikon pictum* смерть Гертруди датована 1212 р. (*Hist. Hung. fontes* II. 222) — се очевидна похибка. В німецьких і чеських хроніках маємо дату 1213 р.: *Monumenta Germaniae, Scr. IX* с. 592: *Ungari facta concussione regni sui et mota seditione maxima Gertrudem reginam in odium Teutonicorum interfecerunt Andrea rege ibidem consistente (cont. Admuntensis)*; с. 726: *Gertrudis regina Ungarie occiditur campestri tentorio 4 Kalendas Octobris, eo quot fratri suo carnali patriarche aquilegeni uxorem Bantzi procaverat, qui teutonice Prenger vocatur*; с. 780 (хрон. св. Рудберта сольногородського): *regina Ungarorum, sponso expeditionem contra Ruthenos movente, a comite quodam Petro trucidatur*; ще *ibid.* с. 170, 507, 595, 603. Дати сих хронік кажуть приймати р. 1213, з рештою і з огляду на галицькі події більш правдоподібний (пор. Хронольогію с. 12). З істориків нпр. Fessler (*Geschichte von Ungarn*) і Szalay (*Geschichte Ungarns*) приймають дату 1214 р., Huber (*Geschichte Oesterreichs*) — 1213.

Але факт сей був занадто нечуваний, аби сучасники могли з ним легко погодити ся. Насамперед Мстислав пересопницький, утративши так нужденно Галич, поспробував рушити князів на Володислава; він спровадив Лешка, а той понудив до походу Романовичів і Олександра. Володислав виступив на зустріч русько-польському війську з Галичанами і з «своїми» Уграми і Чехами, очевидно — збірною дружиною, яку він собі сформував, аби мати в ній опору свого князювання. На р. Бібрці стала ся дуже сильна битва, і Володислава розбито. Але коли союзники приступили під Галич, узяти його не удало ся, й вони обмежили ся тим, що повоювали галицьке Поділе і з тим вернули ся. Володислав виграв справу, але дуже не на довго. В політиці приготовляла ся дуже важна зміна супроти галицьких справ, і вона відбила ся передо всім на Володиславі.

Спишська умова 1214 р.

Ми бачили, що досі й угорський король і Лешко уважали себе наче-б опікунами малих Романовичів і не раз виступали в обороні їх прав, хоч і не спромогали ся консеквентно й постійно сих прав боронити. Угорський король при тім уважав Романову державу за васальну і з сього становища опікував ся Данилом. Яку користь мав або надіяв ся

мати з підтримування Романовичів Лешко, не знаємо, але підтримував теж. Тепер в їх поглядах на сю справу стала ся переміна: замість аби обороняти права малих Романовичів своїм мечем, Андрій і Лешко постановили використати ситуацію безпосередно для себе. Галицька літопись представляє, що безпосереднім мотивом до того послужило запанованне в Галичу Володислава: Лешко, виступаючи з своїм проєктом перед угорським королем, починає в літописи від того: «не єсть лѣпо боярину княжити в Галичи». Можливо, що сей драстичний факт був остатнею краплею, що переповнив чашу: могло здавати ся, що Романовичам нїяк не удержати своєї отчини, тож Лешко й Андрій постановили покинути справу Романовичів і взяти Галичину для себе. Автором проєкту, здаєть ся, був краківський каштелян Пакослав: він потім переводив переговори в сій справі між Лешком і Андрієм і дістав за комісію волость у Галичині. Дивно тільки, що літописець зве Пакослава приятелем Романовичів, коли проєкт сей був звернений передо всім против них. Можливо зрештою, що як справа Романовичів здавала ся тоді зовсім безнадійною, то й ті охлапи, які вони дістали при переведенню Пакославового проєкту, могли декому здавати ся добродійством.

Плян був такий, що між Лешком і Андрієм мав утворити ся тісний союз, сполучений з поділом

Романової спадщини. Маленька донька Лешка Сальомея — його одинока тоді дитина, що мала десь зо два роки, або й менше в тім часі⁷³, мала вийти заміж за другого Андрієвого сина Кольомана, старшого від неї о яких 2–3 роки, і Кольоман з титулом короля мав дістати Галич. Західня Галичина, з Перемишлем, діставала ся Лешкови, що окрім того мабуть тоді-ж забезпечив собі поміч угорського короля і в своїх інтересах на Волини: Романовичі, за утрату Галичини мали дістати Володимирську волость, але Лешко лишав собі все північне Побуже — Берестейщину і північну частину Червенської землі — пізнійшу Холмщину.

Проект сей остаточно прийнято на з'їзді Андрія і Лешка в Спішу 1214 р. Маленьку Сальомею вислано на двір угорського короля й обвінчано з Кольоманом, а в справі коронації Кольомана Андрій звернув ся до папи (звістного Інокентія III): просив позволення угорському прімасу, архієпископу гранському, аби міг помазати Кольомана на «короля Галичини», і бажав, аби папа прислав від себе корону на його коронацію. Папа вволив його бажання: Андрій вмів його звабити,

---

⁷³ Житиє Сальомеї (пізнійшої черниці, признаної сьвятою) каже, що Сальомея була вислана на Угорщину на третім році свого житя — Monum. Pol. hist. IV с. 777.

заповівши унію Галицької Руси з римською церквою. Але ся кореспонденція забрала досить часу, так що коронація наступила не скорше як зимою 1215/6 р. Аби тимчасом прийняти Галичину в фактичне володінне, Андрій вислав на Галич військо, супроти котрого Володислав не міг удержати ся. Його увязнено і вислано в Угорщину, де він і умер, а літописець злобно нотує, що його проба княжити в Галичу принесла нещастє всьому його роду: «нашедъ зло племени своему и дѣтемъ своимъ княжения дѣля» — всі князі (взагалі володарі) були не ласкаві до дітей Володислава за його сьміливий учинок. Малий Кольоман засїв у Галичи з невеликою угорською залогою, на чолі котрої стояв уже звістний нам Бенедикт, знову в ролі фактичного управителя Галичини. Перемишль віддано Лешкови, а Пакослав, правдоподібний автор цілого сього проєкту, дістав Любачівську волость. Александра Лешко змусив забрати ся з Володимира і віддав Володимирську волость Романовичам, а собі полишив «Берестий и Угровескъ, и Верещинъ, и Столпье, Комовъ и всю украину»⁷⁴.

---

⁷⁴ Іпат. с. 488-9. Воскр. I. 119 (король угорський посади сына своего въ Галичи, а епископа и попы изгна изъ церкви, а свои попы приведе латыньскія на службу). Vita b. Salomeae — Monum. Pol. hist. IV. 776 (як приймають — писане в кінці

Сей поділ Романової спадщини між Угорщиною й Польщею міг би мати дуже далекі й важні наслідки, коли-б завязаний в Спішу союз Лешка й Андрія удержав ся. В дійсности він був зовсім ефемеричним. Король Андрій, що вже від довшого часу займав ся справами Галичини й уважав себе її зверхником, не міг переболіти уступки зробленої Лешкови — поділу Галичини між Кольоманом і ним, і вкінці відібрав від Лешка західню Галичину. Можливо зрештою, що в самій Спішській умові були такі спеціальні точки про передачу західньої Галичини Лешкови, які викликали потім непорозуміння. (Можливо нпр., що сю західню Галичину Лешко брав з тим, аби дати її в посаг Сальомеї, а відтягав ся з передачею її Кольоману, або що)⁷⁵. Досить, що Андрій невдовзі по Спішській умові відібрав від Лешка західню Галичину, і наслідком того Лешко став з союзника його ворогом.

XIII в., але з виразними прикметами агіографічного шаблону). Про кореспонденцію в справі коронації Кольомана й інші справи звязані з Спішською умовою див. в прим. 5.

⁷⁵ На щось у тім роді можна бачити натяк в пізнійшій: мирячи ся в 1219 р. з Андрієм, Лешко заявляє, що відступає ту частину Галичини, на яку сам мав претензії, Кольоманови: «не хочу части в Галичи, но дай єго зяти моєму».

Се було о стільки небезпечно для Андрія, що становище Угрів в Галичині було й без того хистке. Серед галицької людности угорська окупація і давнійше була непопулярна, а сей раз Андрій вмiшав ся до того і в галицькі церковні справи, що від тоді стільки разів були каменем преткновения для всяких окупаторів Галичини. Ми маємо, що правда, тільки досить загальні згадки про се, але безперечно, що ся сторона угорської окупації причинила ся теж до її непопулярности. Одна літописна записка посадженне Кольмана в Галичині звязує з латинізацією руської церкви й нагінками за православним духовенством: «епископа и попы изгна изъ церкви, а свои попы приведе латыньскія на службу»⁷⁶. Се, очевидно, побільшена поголоска, але що повод для неї був, показують листи Андрія до папи: повідомляючи про свій намір посадити Кольмана королем в Галичині, він заявляє, що галицька людність заявила готовість прилучити ся до римської церкви з захованнем обряду⁷⁷. Очевидно, в тім напрямі він

---

⁷⁶ Воскр. І с. 119.

⁷⁷ Theiner Monumenta Ungariae I с. I: по словам Андрія Галичане просили королем Кольмана *ipsis... in unitate et obedientia sacrosancte Romane ecclesie perseveraturis, salvo tamen eo quod fas illis sit alias a ritu proprio non recedere*, поп.

щось робив або бодай пробував робити в Галичині, а се не могло не збільшити знеохочення людности до угорської зверхности.

Про дальшу долю тих уніонних заходів ми маємо дуже мало відомостей. Кор. Андрій, очевидно, покладав сю справу на архієпископа гранського (так виходить з тексту його листу до папи), але папа, видко, дуже заінтересований сею справою, вислав від себе легата в Галичину; в пляні його було стягнути руських єпископів на заповіджений на р. 1215 собор, що мав зайняти ся справою східньої церкви. Та сього легата Андрій до Галичини не пустив, мотивуючи тим, що там підняло ся повстанне на Кольомана, натомість обіцяв взяти то на себе, аби руські єпископи прибули на собор⁷⁸. Але по тім акті про ту участь

Codex Arpadianus VI ч. 227: iidem Galicienses sicut regi suo super fidelitate, ita eciam super obediendo Romane ecclesie sacramento teneantur adstricti.

⁷⁸ Згадавши про повстанне в Галичині, Андрій каже: unde quia non expediebat et maxime propter discrimen belli cursorem uestrum in illum tumultum introduci, ipsum ad vos remisimus, assumentes nobis, si Deus misericordiam nobiscum fecerit, onus transmittendi ad concilium episcopos Ruthenorum — Cod. Arp. VI ч. 227. Хто зна, чи не крутив уже тоді Андрій, поміркувавши, куди можна зайти з тою унією.

єпископів ані взагалі про ту унію нічого не чуємо: хто зна чи сам Андрій, зміркувавши, що ся уніонна справа до улєкшення галицької ситуації не причинить ся, не постарав ся її зацитькати⁷⁹. Але ситуація була вже і так основно попсована.

Серед бояр угорська окупація могла мати деяких прихильників, котрим вона давала добрі посади і впливи в управі. Серед них формуєть ся угорська партія, на чолі котрої став один з визначних проводирів боярства, звістний нам ще з часів боярської різні Судислав. Але ся боярська партія тоді мабуть що йно формувала ся і не мала особливої сили в землі. Коли ж додати до сього, що руські князі, серед котрих не було ані одного заінтересованого в угорських плянах, всі мусіли зкоса дивити ся на сю узурпацію та тільки чекали принагідної пори, аби викинути чужинця, і серед них Лєшко кождої хвилі міг знайти собі помічників против Угрів, — то зрозуміємо, що нетакт Андрія взагалі, і спеціально його розрив з Лєшком мусіли привести до наслідків для угорської окупації дуже

---

⁷⁹ На жаль сей епізод не був досі відповідно оцінений в науці, й навіть Дашкевич у своїй цінній праці (про унію Данила) лєдво доторкнув ся її. Дещо принесла до сеї справи праця проф. Абрагама (Powstanie, с. 101-2), що появила ся по першім виданню сеї книги, де ся справа була порушена.

некористних.

Кінець польсько-угорської угоди

Уже в листі Андрія до папи Інокентія, писанім ще перед коронацією Кольомана (Андрій в сїм листі просив папу прислати для нього корону), десь під осінь 1215 р.⁸⁰, зазначаєть ся небезпечність для угорської окупації. Король пише, що «останніми часами галицький нарід не тільки відступив від свого короля (себто Кольомана), нарушивши присягу, але й зібравши військо від сусідніх Русинів, обложив Галицький замок, де перебував наш син з малою залогою". Король просить папу вислати свого післанця до Лешка — пригадати його фамілійний союз з Андрієм і подвигнути його, аби зайняв ся обороною Галичини против напастників, тим більше, — пригадує він папі, — що «Галичане присягали не тільки на вірність своєму королю але й на послушність

---

⁸⁰ Сей дуже цікавий, уже кілька разів цитований мною лист, був незвідний давнішим історикам Галичини, хоч видано його давно: вперше Huillard-Breholles Examen de chartes de l'Eglise Romaine contenues dans les rouleaux de Cluny, Paris, 1865, 84, звідти в Corpus Agradianus VI ч. 227 (1867); що правда Codex Agradianus взагалі зовсім не був використаний для історії Галичини. Про час написання листу див. прим. 5.

римській церкві»⁸¹.

З цього листу писаного Андрієм здається з дороги до Галича⁸², бачимо, що вже тоді союз Андрія з Лешком був розірваний, хоч Лешко може й не брав активної участі в тім повстанню Галичан, чи може — поході руських князів на Галич (Галицька літопись промовчала його)⁸³. Андрій, не

---

⁸¹ *Ad presens vero rogamus paternitatem vestram, ut cursore m cum litteris vestris ad cognatum nostrum L. ducem Polonie dirigere dignemini, commendantes cognationem, inter nos et ipsum mediante filii nostri et filie sue matrimonio contractam, invitantes enim eundem, ut una nobiscum ad defensionem Galicie contra impugnatores ipsius sit sollicitus, maxime cum iidem Galicienses sicut regi suo super fidelitate, ita etiam super obediendo Romane ecclesie sacramento teneantur adstricti.*

⁸² Подякувавши за папське призволенне на коронацію Кольмана, Андрій пише: *licet novissime populus Galicie fidelitatis sacramento deposito, a rege suo non solum recesserit, verum etiam collecto cirumiacentium Ruthenorum exercitu, castrum Galicie, in quo filius noster cum paucis commorabatur, obsederit; ob quam ad partes illas adeo repente et festinanter compulsi sumus accedere, ut non solum honorandi, sicut decet, paternitatem vestram propositum ad tempus arctaremur obmittere, verum nec exercitum nostrum nobis fas esset expectare.*

⁸³ Сеї облоги Галича не можна звязати з звістним нам з інших джерел походом на Галич Мстислава (див. прим. 6).

чекаючи, нім збереть ся більше військо, поспішив ся в Галичину й оборонив сина, але по сій пригоді уже забрав Кольомана з Галича, аби не виставляти його на дальші пригоди ⁸⁴. Відносини його з Лешком не поправили ся, противно — дійшло до повного розриву, і Лешко, розжалений на Андрія, завзяв ся видворити його з Галичини. Він постановив напустити на Угрів, свого свояка Мстислава Мстиславича ⁸⁵, прославленого воєнними успіхами в поході Всеволода в 1212 р. і ще більше недавною голосною битвою на Липиці (1216), та за свої воєнні здібности й щасте прозваного Удатним. Мстислав, невдоволений своєю позицією в Новгороді, де йому докучала суздальська партія, уже перед тим носив ся з гадкою взяти собі Галичину від угорського короля, в ролі його васалю, і на початку 1215 р. поїхав був з наміром, як каже літописець, «просити короля, аби

---

⁸⁴ Під час походу Мстислава на Галич королевича там не було вже: галицька літопись згадує тільки Бенедикта — Іпат. с. 489.

⁸⁵ Як саме свояком був Мстислав Лешку, що зве його братом (як низше), не знаємо. Про гіпотезу, що Лешко і Мстислав були брати в перших, див. прим. 3.

дав йому Галич»⁸⁶. Супроти тої ролі, яку Андрій зайняв в відносинах до Галича, в такому пляні Мстислава не було нічого дивного, але він опізнився — Галичину віддано Кольоманови. Мстислав одначе не вернув ся по сїм до Новгороду відразу — може робив якісь дальші заходи в справі Галичини. Правдоподібно, сї пляни Мстислава на Галич, в звязку з останніми воєнними триумфами Мстислава, й піддали розгніваному Лешкови гадку — звернути ся до нього, як се оповідає літописець: «післав у Новгород по Мстислава, кажучи: ти брат мій, іди-сядь у Галичи» (поч. 1217 р.). Діставши сї запросини, Мстислав удав ся до своїх свояків на Україну, і ситуація показала ся йому о стільки надійною, що він постановив покинути Новгород і йти добувати Галичину.

Мстислав у Галичу

Ближших подробиць про перший похід Мстислава на Галич не маємо. Час у всякім, разі був придатний до походу. Андрій був вибрав ся в хрестоносний похід до Палестини, і під час його неприсутности (1217-8 р.) Угорщина прийшла в

---

⁸⁶ Про се і взагалі про заходи Мстислава див. ще т. П с. 236 і далі і прим. 6 до сього (III) тому.

повний розстріл, приготовлений уже попереднім легкодушним поводженням Андрія, так що й вернувши ся з походу він не міг собі дати ради. Угорське правительство Галичини не могло отже надіяти ся помочи з Угорщини, і коли в Галичину прийшла вістка про похід Мстислава, боярські прихильники Угрів, з Судиславом на чолі, не бачили иньшого способу, як зашахувати Мстислава Данилом — післали до Данила заклик, аби прибував до Галича княжити. Але Данило не встиг прибути, як Мстислав уже зближив ся під Галич. Бенедикту нічого не лишило ся як тікати з своєю угорською залогою на Угорщину; разом з ним подали ся на Угорщину й визначніші члени угорської партії як Судислав. Мстислав без перепони опанував Галич (1219)⁸⁷.

На короткий час першого князювання Мстислава в Галичі припадає перший активний виступ Данила. В сїм моменті йому мусіло бути 18 літ. В клопотах і небезпечностях людина досьпіває скоро, і Данило, безперечно, в сї часи був уже вповні духово-дозрілим чоловіком. Як ми вже бачили, його дитинні роки перейшли в неустанній

---

⁸⁷ Іпат. с. 489, 1 Новг. с. 204, 206, 210, повторено в Воскр. I с. 126, Твер. с. 329, Длугош I с. 183-4. Про ріжні питання звязані з сим епізодом див. в прим. 6.

блуканині. Його протектори й опікуни — Андрій угорський і Лєшко краківський господарили собі в його батьківщині: Андрій в Галичині, Лєшко на Волини, перекидаючи як ляльками самими Романовичами: то їх кликали й саджали на батьківських столах, то казали заберати ся, й вони опиняли ся в маленькій волости, як Камінь, або Тихомль, або мусїли пересиджувати безземельними князями на угорськїм чи польськїм дворі. Але скрізь у сїх перемінах за малим княжичом слїдкували «бояре велиции отца его вси», і се боярське окруженнє, сильне своїми засобами і полками, горде памятю про «великого Романа», повне віри в велику будучнісгь своїх малих княжат, здобувало й піддержувало поважаннє у своїх і чужих до малих безземельних княжат. Се ж окруженнє, перейняте споминами про славу Романа і вірою в велике покликаннє його роду, защіпило й малим сиротам сю горду певність себе, з якою вони, сидючи в малім Тихомлю, з ласки визначенім їм від Олександра, споглядали на Володимир, приказуючи: «се ли ово ли, Володимерь будеть наю», як малює їх літопись. Відси та їх витрївалість, з якою вони змагають до привернення своєї батьківщини, не вважаючи на всі неудачі, пригадуючи того паука, що сїм раз спадав до долу, поки зачепив своє павутиннє, — і дійсно осягають своє. Але може сим же вихованнем треба пояснити

й те, що вони ніколи не вміли глянути даліше боярських партій і дипломатичних комбінацій, і в політичнім і державнім життю не вміли доглянути иньшого чинника — народу...

Початки діяльності Данила

Данило підростав — мав уже з 14 літ, коли в останнє дістав Володимир, «свою пів-отчину». Його опікуни й дорадники почули ґрунт під ногами. Князь підростав — можна було думати про те, аби вийти з довголіпньої пасивности. Остатні розпорядження Лешка на Волини Данило з своїми дорадниками, очевидно, зовсім не уважали таким добродійством для себе, як здавали ся вони галицькому літописцеві. Угорсько-польське порозумінне в справі Романової спадщини не могли на дворі Данила, де так добре памятали про династичні права Романовичів, уважати чим иньшим як зрадою інтересам Романовичів. Моральний розрив став ся, хоч на разі двір Романовичів, мабуть, затаїв свої переконання до ліпших часів.

Сі часи настали, коли Лешко розсварив ся з Андрієм. Під час походу Мстислава на Галич Данило, не вяжучи ся політикою Лешка, що спровадив на Угрів Мстислава, виступає соперником його. Але він спізнав ся. Зрештою на

разі Галич у Данила й його дорадників стояв на дальшій пляні — се була занадто скомплікована справа; передовсім треба було зміцнити своє становище на Волини, де Романова династія мала далеко безпечніший ґрунт під ногами. Тому коли Мстислав опанував Галич, Данило навіязує приятельські відносини з ним і женить ся з його донькою. Можливо, що укладаючи сей шлюб, Данило й його дорадники числили на можливість дістати сею дорогою від Мстислава Галичину — на се потім, як побачимо, дійсно заносило ся. Оперши ся на союзі з Мстиславом, Данило признав можливим почати перші кроки до збирання своєї волинської отчини. Передовсім він мав на оці Лешка, що посваривши ся з Андрієм і ще перед тим — з своїм довголітнім союзником Олександром белзьким, стояв зовсім одиноко, бо й на поміч нового свого союзника Мстислава в своїй боротьбі з Данилом не міг числити. Данило представив Мстиславу, що Лешко має в руках його отчину; Мстислав відповів, що з огляду на попереднє приятельство з Лешком не може помагати Данилу в сій справі, але з свого боку не здержував його, радив тільки пошукати собі иньших союзників. Отже неутральність Мстислава була запевнена. Чи шукав Данило союзників, не знати; можливо, що він знайшов союзника в Олександрі — бо й його отчину держав Лешко. Літопись просто каже, що

Данило ходив походом з братом (десь на початку р. 1219). Похід сей Данилови удав ся: він відібрав забрану Лешком Берестейщину і забужські волости. Поляки вправді відповіли походом, але се, здається, був зовсім маловажний набіг: їх сильно побили й гнали аж до Вепря⁸⁸.

Боротьба за Галич в 1220-1 р.

Лешка ся пригода дуже роздразнила. Він припускав, що Данило вчинив свій похід за намовою Мстислава, з котрим, видно, відносини у нього тоді й без того були вже не найліпші⁸⁹. В своїм роздразненню Лешко постановив на ново помирити ся з угорським королем: заявив йому, що відступає від своїх претензій на частину Галичини в користь свого зятя Кольомана й обіцяв йому поміч на Мстислава. Се підбодрило короля Андрія й він з усіх сил потягнув ся, аби чим скорше зібрати військо і вислати його в Галичину. Все се стало ся так швидко, що застало Мстислава зовсім не

---

⁸⁸ Іпат. с. 489-90.

⁸⁹ Мстислав відмовляючи помочи Данилови, каже що не може йому допомогти «за первою любовь» з Лешком — отже ся любовь тоді належала вже до минувшости.

приготованим — його самого навіть не було під час війни в Галичині — був десь на Україні, і не міг на час наспіги, щоб оборонити Галичину. Угорські й польські війська зійшлися в західній Галичині й рушили на Перемишль. Мстиславова залога покинула Перемишль. Городок, де були «Судиславові люде», забунтував на Мстислава ще на першу вість про угорський похід; вислане туди невелике Мстиславове військо не чуло себе на силах стати проти угорсько-польського війська й подалося до Мстислава, що стояв тоді вже на Зубрі. Угорсько-польське військо рушило по сім на Галич. Там на прошеннє Мстислава засїв Данило і стрів Кольомана і Поляків сильним боєм, так що вони відступили і обернулися на Мстислава та змусили його вийти з Галичини.

По сім Мстислав стратив надію удержати Галичину і казав Данилу полишити Галич. Сам він стояв, здається, на Понизю, і туди удався до нього Данило. Ворожий полк гнав за ним, але він відбився й щасливо прибув до Мстислава, що стрів його похвалами й подяками за показану щирість. Обдарувавши його «великими дарами» і своїм «борзим сивим конем», Мстислав відослав його до дому, а сам кинувся зберати в поміч Половецьку орду.

Союзники тим часом, опанувавши Галичину, мали апетит і на Волинь. Начальний угорський

воевода, «прегордий Филя», як його називає галицький літописець, пішов на Володимир з великим військом — угорським, польським і галицьких бояр, «надіючи ся обняти землю й висушити море», як іронізує з нього літописець, пригадуючи його гордовиті похвалки на Русинів: «оден камінь багато горнців побиває!» і другу, менше ясну своїм змістом: «острый мечю, борзый коню — многая Руси»⁹⁰. Але сей похід не мав результатів: Данило відвернув Лешка, наславши на Польщу своїх ново здобутих союзників — литовських князів, а против війська Филі, що посунуло на Волинь, наспів з Половцями Мстислав і змусив вернути ся.

Слідом Мстислав з половецькою ордою і з помічними полками руських князів рушив на Галич. Але угорська залога зачинила ся в Галичу, і Мстислав по кількогадинній битві полишив Галич та пограбивши околиці, вернув ся назад (десь зимою 1220/1 р.). По короткім часі він вибрав ся одначе новим походом, так само з помічними полками руських князів і з Половцями, і на сей раз з більшим успіхом. Коли він приступив під Галич, угорська залога дала йому битву, але була побита. Мстислав кинув ся слідом за утікачами на місто й

---

⁹⁰ Іпат. с. 492.

по короткій битві, що завязала ся при воротах міста, узяв його. Угри й Ляхи кинули ся до катедри й замкнули ся в фортифікаціях, збудованих Кольоманом на катедрі, та відти боронили ся, кидаючи камінне й стріляючи до Мстиславового війська. Але довго держати ся тут вони не могли — слідом мусіли піддати ся з браку води; «Пречиста Богородиця не потерпіла опоганення свого храму (тими укріпленнями) й віддала Кольомана в руки Мстислава», каже літописець: Кольоман з своєю нареченою, «величавий Филя», проводир угорської партії Судислав — всі попали в неволю. Взятих в неволю Угрів й Ляхів побито, з виїмком значнійших; Кольомана Мстислав відіслав у свій Торчеськ, але з боярами поступив дуже великодушно — дав їм амнестию, а проводиря їх Судислава, що обіймаючи його коліна, обіцяв йому вірність, навіть «честью великою почтивъ» — дав йому в управу Звенигород⁹¹.

Ся неудача підірвала енергію союзників. Угорського короля зрештою займали внутрішні

---

⁹¹ Іпат. с. 489–493, 1 Новг. 210, Воскр. 126, Твер. 329, Нікон. II 82, Длугош II с. 183–8. Коротка згадка про те що Русини побили Поляків є під 1220 р. в однім чеськім річнику — Monum. Germ. hist. Scr. IX с. 170, пор. Monum. Pol. hist. III 132 (про неї замітка у Дроби с. 417).

відносини: боротьба з сином і з загальним невдоволенням в державі, що привело до видання угорської конституційної хартії (т. зв. Золотої булі, 1222). Отже про дальшу боротьбу з Мстиславом не було йому що й думати на разі. Аби увільнити сина з неволі він зараз розпочав переговори. Лешко теж помирился з Романовичами, і ціла справа скропила ся на Олександрі белзькій, що перед тим, відступивши від Мстислава, уложив був союз з Кольоманом і Лешком: Романовичі напали й знищили Белзьку землю нечуваним способом, аж Мстислав обстав за Олександром і упросив Данила дати йому спокій.

Розрив Мстислава з Данилом

Але тим часом як заграничні відносини так добре укладали ся для Волини й Галичини, поспував справу сам Мстислав. Він дав себе розсварити з Данилом, що був, як бачили ми, дуже діяльним і цінним союзником йому в сих літах. Літописець запевняє, що Данило нічим не завинив супроти Мстислава, а юдили його на Данила бояре і Олександр белзький; що Олександр казав, ніби Данило хоче Мстислава убити; що Данило вивів на чисту воду сю брехню, і що Мстислав сам перед смертю жалував, що дав боярам, головно

Судиславу, намовити себе на Данила⁹². Сьому можна вповні вірити, бо Данило, скільки бачимо, все дуже льюально поступає супроти Мстислава аж до смерти його, а Мстислав мусів чути себе в Галичу досить нїяково супроти Данила, як отчича галицького стола, і на сїм психольогічнім ґрунті легко було в Мстиславу розбудити всякі підозріння на Данила, тим більше, що Мстислав взагалі показує дуже мало інтелігенції.

Знеохоченне його до Данила показало ся зараз по останній побіді над Уграми. Галицький літописець говорить вправді про се пізнійше, пояснюючи, чому Мстислав віддав Галичину не Данилу, а угорському королевичу. Мстислав, каже він, носив ся з гадкою передати Галич зятеви Данилу, бо переконував ся, що сам не може задержати Галичину, з огляду на боярські інтриги; проводир угорської партії Судислав і його одномишленники теж доводили Мстиславу, що він не може утримати ся в Галичу супроти ворожої боярської партії: «не можешь бо держати (Галич) самъ, а бояре не хотятъ тебе»; але вони прирадили віддати Галич не Данилу, а видати другу доньку за найменшого угорського королевича Андрія і йому віддати Галичину: «бо коли даси королевичу, то

---

⁹² Іпат. с. 498, 499, 501, 502.

зможеш, коли схочеш, назад від нього відібрати, а як даси Галич Данилу, то вже Галич на віки страчений для тебе, бо Галичане (люде) хочуть Данила»⁹³.

Сі мотиви, котрими галицький літописець мотивує останні розпорядження Мстислава в Галичині, зовсім правдоподібні, але вони важні також і для ранішого часу, безпосередно по останній перемозі Мстислава над Уграми. Рішення свої Мстислав повзяв уже скоро по тій кампанії; на се виразно вказує зміст умови, заведеної Мстиславом з Андрієм в 1222 р. Він звістний нам з автентичного документа — папського листу (з поч. 1223 р.), писаного у відповідь на реляцію Андрія⁹⁴. Звідси довідуємо ся, що для увільнення з неволі

---

⁹³ Іпат. с. 501.

⁹⁴ Theiner Monum. Ungariae I ч. 65: casu sinistro accidit, regem ipsum (Кольоман) cum sponsa sua et pluribus aliis nobilibus a tuis hostibus captivari et tamdiu extra regnum ipsum (поза Галичиною) mancipatos custodie detineri, donec necessitate compulsus, cum ipsos aliter liberare non posses, iuramento prestito promisisti (кор. Андрій), quod et (прогалина) filio tuo tertio genito (королевичу Андрію) concessaimus (може concessiati?) ipsum regnum prefatum (прогалина) filiam nobilis viri Misozlau (Мстислав) matrimonialiter copulares. Невважаючи на прогалини зміст умови ясний.

Кольомана з Сальомеєю й иньшими значними Уграми Андрій мусів вирікти ся всяких претензій на Галичину для Кольомана, але натомість було умовлено, що Мстислав видасть доньку за третього Андрієвого сина, теж Андрія на імя, і той дістане від Мстислава Галичину.

Умова з уграми

Очевидно, се зі сторони Мстислава була добровільна уступка, бо він мав усяку можливість диктувати умови Уграм, і ми її не пояснимо инакше, як тільки поданими літописцем мотивами, що знову могли утворити ся тільки на ґрунті подражнення Мстислава на Данила. Підюджений на Данила Олександром, по поході на Татар 1223 р., де брали участь і Мстислав і Данило, і де Мстислав через свою амбіцію відіграв досить сумну роллю, він навіть вибрав ся походом на Данила разом з Олександром — воювати Данилову волость. Але Данило, запросивши до помочи Лешка, змусив Мстислава вернути ся, і справа знову скінчила ся на спустошенню Белзької землі й пограничних околиць Галичини. Мстислав вибрав ся потім новим походом, але Данилу удало ся вияснити Мстиславу несправедливість його підозрінь, і на княжім з'їзді в Перемилі відносини їх, бодай на зверх, приведено

до порядку⁹⁵.

Тим часом в самій Галичині Мстислав грав досить нужденну роллю. В руках боярських політиків сей славний вояк був безрадним знарядем, і вони без кінця плели сітку своїх інтриг, знаходячи собі опору на угорським дворі. Відносини до Угорщини не усталися з умовою 1222 р. Андрій, очевидно, не міг переболіти упадку Кольомана і слідом по умові вислав до папи реляцію про неї, стилізовану так, щоб дістати увільнення від своєї присяги Мстиславу. Папа дійсно увільнив Андрія від присяги, признаючи його нову умову з Мстиславом неважною супроти давнішої, уложеної з Лешком (про Кольомана). Але з сього морального права Андрій, зайнятий внутрішніми справами, на разі не мав ніякої спроби скористати. Він вислав свого сина Андрія в Галичину і той заручився з донькою Мстислава та дістав від нього Перемишль.

Сей немудрий крок тільки підлив олію в огонь боярської політики. Уже перед тим проводирі боярської політики юдили боярські круги против Мстислава. Один з них — Жирослав пустив поголоску, що Мстислав хоче счинити над боярами різню в стилі Ігоревичів: «хочеть ви предати

---

⁹⁵ Іпат. с. 498.

тестеви своєму Котяну на избитьє»; бояре, повіривши в то, почали утікати в гори, але Мстиславу удало ся переконати їх в неправдивости сеї поголоски: висланий ним до настрашених бояр духовник його Тимотей привів їх назад до Мстислава, а Жирослава за сю брехню Мстислав нагнав від себе. Против Мстислава Жирослав здаєть ся уже тоді висував сина покійного київського князя Мстислава Романовича — звістного нам Ізяслава, що відограв досить визначну ролю в пізнійших замішаннях: нагнаний Мстиславом Жирослав удав ся до нього⁹⁶.

Кампанія 1226/7 р.

В таких обставинах скоро в Перемишлі засїв з руки Мстислава королевич Андрій, його двір стає огнищем боярської ворохобні. Оден з визначних боярських проводирів — Семенко Чермний намовив королевича оружно добивати ся Галича від Мстислава, і королевич удав ся до батька та подвигнув його до походу на Галичину (кінець 1226 чи поч. 1227). Лешко прислав теж поміч на Мстислава, а слідом виберав ся й сам. Небезпечність змусила Мстислава звернути ся до

---

⁹⁶ Пат. ст. 499.

Данила, і той дійсно не відмовив помочі, й сам пішов з братом у похід. Мстислав зачинив ся в Галичу, і угорський полк, що підступив був під Галич, не міг перейти Дністра через велику воду й вернув ся назад. Сам король стояв під Звенигородом; літописець переказує поголоску, що він сам не відважав ся йти під Галич, бо «волхви угорські напророкували йому, що як побачить Галич, не буде жити, а король в'їрив тим «волхвам». Коли не удало ся приступити до Галича, він пройшов на Поділе, взяв Теревовль і пішов на Волинь, аж до Горини, але нещасливо приступивши до Кремінця й багато стративши тут війська, завернув ся назад тою ж дорогою. При повороті ударив з Галича Мстислав і побив угорський полк; се наполошило короля, й він спішно став тікати. Але Мстислав пішов за ним слідом; під Городком злучили ся з ним Романовичі; Лешка, що вибрав ся в поміч Андрію, Данило задержав, наславши військо на польські землі. Король Андрій опинив ся в дуже небезпечній ситуації, і його виратував тільки Судислав, що будучи дуже впливовим дорадником Мстислава, далі вів потайки свою політику: він намовив Мстислава залишити дальший похід⁹⁷.

---

⁹⁷ Іпат. с. 499–500. Monumenta Germ. hist. IX с. 627 (Continuatio Sanctiensis I, під р. 1227): Andreas rex Ungariae Rusciam cum exercitu veniens, ab ipsis statim fugatus recessit,

Мало того, Судиславу своїми впливами удало ся привести до того, що неважаючи на таку нельояльність королевича Андрія, Мстислав незадовго знову вернув ся до пляну — віддати Галичину йому. Мотиви Судислава ми знаємо. Мстислав дійсно полишив нав'яну останніми подіями гадку — віддати Галич Данилу і розпочав нові переговори з угорським королем.

По останній неудачі се для Угорщини була чиста нахідка. Переговори закінчили ся тим, що Мстислав видав доньку за королевича Андрія й віддав йому Галичину, полишивши собі тільки Понизє, а сам виїхав до свого Торчеська. Данило супроти сього дивовижного вчинку Мстислава нічим не заявив свого невдоволення, противно — зазначив ще свої симпатії і покору до Мстислава, віддаючи йому на рішення свою суперечку з пинськими князями за Чорторийськ. Галицький літописець каже, що Мстислав відповідаючи на се, заявив, що жалує свого вчинку з Галичом, признає свою вину перед Данилом і хоче відібрати Галичину від королевича з тим, аби віддати Данилови: «сину, завинив я перед тобою, не давши

---

interfectis nonnullis de exercitu suo; повторено ib. с. 636 (Cont. Claustro-neuburgensis III). Див. ще в прим. 7 звістки угорських грамот про похід кор. Андрія на Волинь і иньші угорські походи на Галичину.

тобі Галича, а віддавши иноплеменику; се мене Судислав здурих; але коли буде на те божа воля, я ще виберу ся походом — візьму Половців, а ти з своїми полками підеш: ти візьмеш собі Галич, а я Понизє».

Мстислав дійсно міг робити такі пляни, але їм не судило ся сповнитись: кілька місяців по своїм переході до Торчеська Мстислав розхорував ся й умер, перед смертю казавши себе постригти в схиму (1228). Галицький літописець каже, що він хотів бачити Данила перед смертю, аби поручити його опіці своїх синів і майно, — «бо мав до нього велику любов в сердці своїм», але Гліб Зеремієвич, оден з виднійших галицьких бояр, що був, видко, при Мстиславі, не сповнив сього бажання навмисно⁹⁸.

Політика Романовичів

Як я підносив уже, смерть Мстислава була важною поворотною точкою в політиці Данила і в історії Галицько-волинської держави. Поки жив Мстислав, Данило супроти галицьких подій займав пасивне становище, тримаючи ся з усякою

---

⁹⁸ Іпат. с. 502, Лавр. 428, Воскр. I с. 134 (дата смерти Мстислава), Длугош II с. 207 (подробиці).

льояльністью супроти Мстислава, чи то з моральних мотивів — шануючи його як свого тестя, чи то з політичних — тримаючи ся його як найбільше сильного й впливового з поміж сучасних князів. Навіть ті досить прикрі вибрики, які позволяв собі Мстислав в відносинах до Данила, не виводили Данила з рівноваги. З рештою він мав тоді на першій пляні свою волинську волость, де мусів передовсім зміцнити своє становище. І він, дійсно, в сій напрямі зробив багато, так що смерть Мстислава, котра розв'язувала йому руки на галицькі справи, застала його паном цілої майже Волини, князем сильним і впливовим, що вже не вагаючи ся міг прийняти ся за збирання другої своєї «пів-отчини»⁹⁹.

Ми полишили волинські справи на тім моменті, коли Данило, опираючи ся на союзі з Мстиславом, забрав ся до збирання володимирських земель (десь в початках 1219 р.). Від Лешка відібрав він тоді Берестейщину і забузькі землі (півніжну Холмщину); чи сї остатні задержав він відразу у себе, чи може віддав Олександрю, не знати: перше уважав би я правдоподібнішим, бо Данило супроти Олександра не мав якихось моральних обов'язків. По тім в чужих руках з

---

⁹⁹ Так називає потім Галичину Данило — Іпат. с. 535.

володимирських земель зістала ся ще тільки Дорогичинська волость. Пинські князі були захопили пізнійше (коло 1227 р.) Чорторийськ, але Данило відібрав його зараз¹⁰⁰.

Коли Василько підріс, Данило віддав йому Берестє, а собі зіставив Володимир¹⁰¹; сей поділ одначе нічим не ослабив сил Данила, бо взагалі Романовичі ціле жите визначали ся рідкою солідарністю і, як побачимо ще низше, уважали ся майже соправителями, спільними володарями Галицько-волинської держави.

Десь коло 1225 р.¹⁰² умер давній приятель Данила Мстислав Німий і перед смертю поручив свого сина Івана й свої волости Данилу. Мстислав Німий мав тоді Луцьк, а мабуть окрім того задержав і давнійшу свою волость — Пересопницю. Син його Іван умер слідом, і Данило, видко, уважав тепер себе правним володарем Мстиславових

---

¹⁰⁰ Іпат. с. 501-2, про Чорторийськ див. т. II с. 301.

¹⁰¹ Іпат. с. 501.

¹⁰² В останнє згадуєть ся Мстислав в битві на Калці, а війна за його спадщину вела ся десь коло р. 1227.

волостей на підставі його тестаменту¹⁰³. Син попереднього луцького князя Інгвара Ярослав вправді забрав був Луцьк собі, але Данило зараз вибрався походом на нього. (Літописець як характеристику рицарськості чи побожності Данила оповідає, що він мав нагоду вхопити Ярослава, будучи в Жидичинському монастирі, і так йому радили, але Данило відповів, що приїхав «молитву сотворити сьвятому Миколі», і не може виступити на Ярослава, аж потім пішов походом). Справа пішла зовсім легко. Передовий полк захопив у битві Ярослава в неволю; Лучане, що були «затворилися», тепер піддалися, коли Данило наспів з головним військом. Данило дав Ярославу з луцьких земель Перемиль, а цілу Луцьку землю з Пересопницькою волостию дав братови Васильку (мабуть — в заміну за Бересте)¹⁰⁴.

Таким чином в момент смерті Мстислава до

---

¹⁰³ Мабуть тим поясняється й досить неясна стилізація Галицької літописи, де говориться про сей тестамент: виходить ніби так, що Мстислав віддав свої волости Данилови відразу тестаментом, хоч се неправдоподібно зовсім, і виразно сього літописець сказати не відважився (Іпат. с. 497, 501). По тестаменту спадкоємцем був Іван, а Данило, як куратор, взяв його волости по його смерті.

¹⁰⁴ Іпат. с. 501-2.

Романовичів належала ціла Волинь з виїмком кількох дрібних волостей в полудневій Волини та Белзької землі, та й то мабуть обкровоєної вже. Її князь Олександр ніяк не міг спромогти ся на якусь консеквентну політику: то укладав союзи з Романовичами, то пробував чогось від них добити ся війною. Ся непостійність спривела кілька літ пізнійше до прилучення Белзької землі до Володимира.

Відносини Данила до иньших українських князів з початку нормували ся союзом князів київського, чернігівського й галицького, що уставив ся за Мстислава й тримав ся якийсь час і по його смерті: київський Володимир Рюрикович і чернігівський Михайло стояли в союзі з галицьким королевичом Андрієм і його майордомом Судиславом¹⁰⁵. З сею лігою у Данила на початках прийшло до конфлікту, здаєть ся через той Чорторийськ, відібраний від пинських князів: пинські князі рушили проти Данила сю лігу, але Данило, добувши поміч з Польщі й відтягнувши Половців від ліги, убив справу¹⁰⁶. Скоро одначе

---

¹⁰⁵ Про сі відносини і дальшу ситуацію на Україні див. т. II с. 243 і далі.

¹⁰⁶ Іпат. с. 502-3, пор. Длугош II с. 207-8. Оповіданне Галицької літописи дуже неясне наслідком того, що автор

коаліція розбила ся, бо Михайло, зміцнивши своє становище в Чернигівщині, відновляє політику свого батька — пляни на Київ та Галичину, і розпочинає війну з Володимиром. Се змусило Володимира зблизити ся до Данила, що стає його вірним союзником, супроти спільного ворога — Михайла, поруч котрого, як його союзник, виступає згаданий Ізяслав Мстиславич, що претендує головно на Київщину, тим часом як увага Михайла звернена головно на Галичину.

хоче тримати ся тут хронологічного порядку й кілька разів перериває оповіданне; до того подекуди воно мабуть перебите пізнійшими вставками і дописками укладчика. Очевидно, оповіданне про посередництво м. Кирила і союз князів на Данила стоїть в безпосереднім звязку з поданим вище оповіданнем про війну за Чорторийськ, а слова: «потомъ же Ростиславъ пиньскый не престаяше клевета, бѣша бо дѣти его изыманы» — треба звязати з звісткою, що в Чорторийську узято в неволю котрогось з пинських князів: се й понудило Ростислава двигнути на Данила українських князів якимись інсинуаціями (не престаяше клевета); слова «Михаиль черниговскый» мусять бути теж допискою, що перебиває в середині фразу.

Що до Длугошевого оповідання, то Семкович (ор. с. с. 53) зачислив його був до серії звісток, зачерпнених з затрачених руських літописей, але се покручене скороченне оповідання Галицької літописи, де тільки імя Володимира заступлене «Мстиславом».

Початок боротьби Романовичів за Галич

В польсько-українських відносинах мала певне значінне смерть Лешка, убитого 1227 р. Правда, ще за його життя, від коли почала ся самостійна діяльність Данила, скінчили ся впливи Лешка на руські справи, де він грав таку важну ролю перед тим, в ролі опікуна Романовичів всевластно розпоряджаючи ся волинською спадщиною Романа. Але смерть Лешка понижає ще більше престиж польських князів на Україні; боротьба за краківський стіл, війни малопольських і великопольських князів відвернули на довго увагу польських князів від руських справ і поміняли ролі їх і українських князів: українські князі виступають в ролі опікунів певних польських князів і беруть діяльну участь у внутрішніх війнах Польщі, часом не без певної користи й для себе. Довший час союзником Данила був брат Лешка Конрад мазовецький, що старав ся здобути краківський стіл. На його прошенне Данило помагав йому в війні його за сей стіл з Володиславом «Старим», сином Тонкононого, й ходив з ним в далекий похід під Каліш (коло р. 1229) — ввійшов в землю Лядську так глибоко, як ніхто з руських князів окрім св. Володимира, підносить літописець. О скільки знову Конрад був помічним Данилови, про се не маємо

близших відомостей¹⁰⁷.

В таких відносинах Данило міг дійсно простягнути руку по Галичину, де людність, як ми бачили, спочувала йому, а й між боярами могли бути прихильники. І дійсно з початком 1230 р. розпочинаєть ся боротьба Данила за Галич, що потягнула ся п'ятнадцять літ, рахуючи до її фінала — Ярославської битви.

Боротьба ся розпочала ся досить несподівано. Коли по калішськiм поході Данило перебував в Угровську, а брат його Василько вибрав ся в гостину до Суздалю, на весіле, наспіли до Данила з Галича, від громади, післанці з зазивом на стіл. Обставини були для того дуже добрі: Судислав вибрав ся на Понизє, очевидно — з військом, і королевич Андрій в Галичу був зовсім безрадним без свого майордома, отже скорим ударом можна було легко захопити Галич. Данило прийняв сі запросини. Виславши полк на Понизє, аби затримати там Судислава, він сам кинув ся на борзі під Галич, а иньшим силам казав за собою поспівати. На третій день він був уже під Галичом. Захопити від разу його не удало ся: угорська залога, чи угорські партизани «зачинили» Галич; взято

---

¹⁰⁷ Іпат. с. 503-5, пор. 516 — тут помагають Романовичам Ляхи, але не знати чиї (десь 1235-6 р.).

тільки передмістя. Між иньшим розграбили двір самого Судислава, де було «вина і овочів і корму і списів і стріл — аж дивно бачити». Тим часом вислане Данилом військо розбило Судислава, і він тільки з незначними недобитками в ночі прокрвав ся до Галича. Щоб утруднити приступ, оден з угорських партизанів, «беззаконний лихий Семьюнко, подібний до лисиці своєю червоністю», як його описує літописець, казав запалити міст через Дністер, але міст надгорів тільки, а не спалив ся. Тим часом до Данила наспіли полки, а ще що важнійше — Галицька земля підіймала ся, стаючи по стороні Данила, і багато галицьких бояр прилучило ся до його війська. В таких обставинах, та ще й супроти прихильности до Данила самої людности Галича, малій угорській залозі не було надії удержати ся, і королевич капітулював. Данило пустив його свобідно на Угорщину, «памятаючи ласку до нього короля Андрія», його батька. Угорські прихильники тепер відступили від королевича всі, тільки сам Судислав пішов за ним. Галичане при тім зробили демонстрацію против Судислава: кидали в нього каміннем і кричали: «заберай ся з города, ворохобнику (мятежнице земли)»!..¹⁰⁸

---

¹⁰⁸ Пат. с. 506.

Правдоподібно, галицька людність, так рішучо стаючи по стороні Данила, надіяла ся, що тим нарешті буде закінчена чвертьвікова галицька замішанина, що Данило візьме тепер Галичину міцно в свої руки. Але надії сі не справили ся: задержати Галичину й сим разом показало ся тяжше, ніж здобути, й проминуло багато літ, нім Данило поборов ворожі йому елементи.

Насамперед королевич з Судиславом, утікши до Угорщини, попробували вернути собі Галичину оружно. Беля, старший син і соправитель короля Андрія, вибрав ся з значним військом, «в силѣ тяжьцѣ», але ся кампанія, описана в Галицькій літописи з великою емпазою, в біблійнім стилю, скінчила ся для Угрів на нічим ¹⁰⁹. Сильно

---

¹⁰⁹ Що до стилю оповідання, то крім кількох виразних біблійних алюзій: «посла на нь (Белю) Богъ архангела Михаила — створити хляби небесныя...», «Богъ попусти на нѣ рану Фараонову», маємо в нім і стилістичну імітацію оповідання прор. Ісаї:

И възопи посоль гласомъ великомъ и рече: «слышите словеса великого короля угорьского: да не уставляетъ васъ Демьянь, глаголя: и земля изыметъ ны Богъ, ни да уповаеть вашъ Даниль на Господа глаголя: не имать предати градъ сесь королеви угорьскому. (Пат. 507).

утрудняли похід великі дощі і повени, в яких аж коні топили ся, але Беля все таки приступив під Галич. Побачивши одначе, що місто хоче рішучо боронити ся, а Данило стягнув у поміч Половців Котяневої орди і польські полки, Беля кинув облогу і спішно пішов назад, понісши великі страти в війську, наслідком хороб, що розвинули ся в його війську, і партизанської війни, веденої Галичанами¹¹⁰.

Далеко тяжшою показала ся боротьба з внутрішнім ворогом. Переважна маса «великих бояр» була Данилови неприхильна, а хоч перейшла до Данила, коли всі шанси були по його стороні, то зараз же шукала способа позбути ся його. Галицький літописець каже, що було кілька змов на жите Данила: раз хотіли запалити хату з ним,

---

И ста Рапсакъ, и возопи гласомъ веліимъ
іудейски и рече:
слышите словеса царя великаго —
царя ассирийска — сія глаголетъ царь:
да не прельшаеъ васъ Езекіа словесы —
не можетъ избавити васъ,
и да не глаголетъ вамъ Езекіа,
яко избавить вы Богъ и не предастся
градъ сей въ руцѣ царя ассирийска (Ісаї гл. 36).

¹¹⁰ Іпат. 507-8, про згадки в угорських грамотах див. прим. 7.

другий — убити його на пиру, але все викривало ся одначе, й Данило зацілів; що бояре навіть чинно ображали його — нпр. на якімсь пиру котрийсь з тих «безбожних бояр» линув йому з чаші вином у лице, але Данило терпів і навіть зловлених на горячій учинку не карав, як характеристично висловляється літописець — «аби над ними Біг з часом пімстив ся»¹¹¹.

Бояре против Данила тепер висунули Олександра белзького. З початку вони потайки мали з ним зносини, роблячи ті засідки на жите Данила, а коли Данило, довідавши ся про се, казав Василькови піти війною на Белзьку землю, Олександр утік у Перемишль «до своїх одномишленників», і тут почав готувати ся до боротьби з Данилом. Ситуація була така, що як каже літописець (мабуть побільшуючи), поміж галицькими боярами не було й одного вірного Данилу, окрім вісімнадцяти отроків й тисяцького Демяна: одні виразно перейшли на сторону Олександра, иньші ніби тримали ся Данила, але зовсім нещиро. Тоді Данило скликав віче в Галичу — факт для нього незвичайний, і запитав ся, чи може числити на поміч людности. Галичане заявили: «вѣрни есмы Богу и тобѣ, господину

---

¹¹¹ Іпат. с. 508 і 509.

нашому!»). Але в данім разі се була більше моральна поміч, бо з тим усім громада могла підперти Данила тільки «маломъ ратникъ». Не вважаючи на се Данило рішив іти на Перемишль, забравши з собою й полки бояр, що йшли до нього удаючи вірних, «мняще ся яко вѣрні суть». Данилів рахунок показав ся добрий: супроти його рішучости сі бояре притаїли ся й не показали фарби; Олександр не відважив ся боронитись, і коли Данило зближив ся до Перемишля, утік на Угорщину¹¹².

Кампанія 1232 р. Облога Галича

На Угорщині Олександр почав понужати на похід короля і старий король, рахуючи на поміч галицького боярства, дійсно постановив зробити остатню пробу здобути Галичину (десь р. 1232).

Він рушив звичайною дорогою — на західню Галичину, і йому пішло на сей раз дуже щасливо. Самого Данила, здаєть ся, в Галичині не було¹¹³, а

---

¹¹² Іпат. с. 509.

¹¹³ Сей здогад, що Данила не було в Галичині, висловив Андріяшів (ор. с. с. 164), і я його уважаю зовсім правдоподібним: в оповіданню Галицької літописи ударяє в очі, що під час цілої сеї компанії Данила ніде не видно. Де він був під час похода, літопись не дає на се ніяких вказівок,

Данилові воєводи, чи завдяки значним силам короля, чи наслідком боярської конспірації, що розумієть ся, чула ся в повітрі, потратили голови й уступали одну позицію по другій. Піддано Ярослав, після того як Угри вже стратили надію його взяти; дуже докладне й не безінтересне з побутового погляду оповіданне про се дає галицький літописець. В Ярославі «затворили ся» за наказом Данила бояре Давид Вишатич і Василь Гаврилович. Угри били ся до самого вечера, і відбито їх. Потім ті Данилові бояре мали воєнну нараду, і тут Давид, настрашений своєю тещею почав говорити за капітуляцією. Теща його, вдова кормильця Нездила, була партизанкою Судислава й тримала ся угорської партії (чи не був Судислав її сином, братом Володислава Кормильчича?). Вона казала Давиду: «не потрапите удержати города», і Давид, що дуже її шанував — «матерью бо си нарѣчашеть ю», «уполошив ся» від такого її говорення. Даремно Василь чи Василько, «мужь крѣпокъ и храборъ», противив ся йому кажучи: «не погубім чести князя свого! рать не зможе здобути сього города!» Давид не слухав його і обставав за капітуляцію. Приїхав тоді Чак з угорських полків і теж казав, що Угри не

Андріяшів думає, що в Київщині, аде його побут в Київщині належить до пізнішого часу, як видно з контексту.

зможуть здобути городу, бо понесли великі страти. І хоч Василько сильно противив ся — аби не піддавати города, Давид маючи «ужасти во серце», все таки піддав ся на капітуляцію (очевидно, як старший воєвода, він мав рішати). Йому полишено свобідно вийти з усім військом з города. Ціле оповіданне показує сучасника дуже близького до двірських і боярських кругів.

Без бою, здаєть ся, піддав ся і Галич, коли бояре всі перейшли на сторону короля. Опанувавши Галичину, король пішов під Володимир, і давній випробований Васильків воєвода Мирослав, хоч мав з собою велике військо і міг бути зовсім безпечним, «смути ся умомъ» і без волі Данила уложив умову з угорським королем: мабуть відступив йому Галич, а Белзьку землю вернув Олександру¹¹⁴.

---

¹¹⁴ Іпат. 509–510. До сеї кампанії — спеціально до облоги Ярослава належить оповіданне грамоти Белі Діонисію (мб. Діяниш Галицької літописи, с. 313): *Adhinc etiam dum contra Danylam ducem Lodomeriae a debito fidelitatis se abstrahentem et Galliciam nobis iam subiectam capere attemptantem, pariter cum inclito patre nostro exercitum duceremus et iam in expugnatione castris Yarislow essemus constituti, sepe dictus Dionysius dum ante alios, sicut moris erat, se prelis ardentem immiscere, ad capiendum castrum memoratum condescendere se aptaret, duo letalia vulnera per partem recepit aduersam et mortem vix euasit, torrentibus lapidum e Castro iaculatorum in ipsum graviter lapidatus — Fejér*

Ся умова, зрештою навіть не признана Данилом, не устала, розумієть ся, добрих відносин. Використовуючи неприсутність Данила, що пішов у Київщину — ратувати свого союзника Володимира, королевич Андрій десь на другий рік (1232/3) вибрав ся походом на Волинь; але Данило наспів на зустріч йому і в битві недалеко Шумська розбив угорське військо й змусив вернути ся. Так само нічим скінчив ся й новий похід королевича на Волинь (мб. на весну 1233): Данило за помочию Половців, Володимира київського й Олександра, що вже встиг перейти на сторону Данила, відбив Угрів під Перемилом, а слідом перейшов до агресії — рушив під Галич. Причиною було, що серед галицького боярства показав ся користний для Данила рух і роздвоєнне: тим часом як одні, під проводом Судислава, стояли далі при Уграх, значна частина бояр відвернула ся від Угрів і почала переходити до Данила. На жаль, літописець не поясняє причин сього цікавого явища; здаєть ся, що їх треба шукати в особистих відносинах боярських проводирів: я б висловив здогад, що власне виступленне на перший плян Доброслава, досі не звісного між боярськими проводирами, і його емуляція з Судиславом могли бути причиною сього

роздвоєння¹¹⁵.

Коли Данило зблизив ся під Галич, «більша половина Галича», як каже літописець, — себто галицьких бояр, вийшла на зустріч Данилу й прилучила ся до нього; на чолі їх стояв Доброслав і Гліб Зеремієвич, давній угорський партизан. Опираючись на них і своє військо Данило перейняв у свої руки Галичину. Тільки в Галичу тримала ся угорська залога з королевичом Андрієм, і Данило взяв Галич в тісну бльокаду. На чолі залоги стояли угорський воєвода Діонисий (Діанищ, як його зве літопись) і Судислав; вони постановили тримати ся до останнього, не вважаючи на голод, що запанував скоро в місті. Помочи з Угорщини не було: старий король зайнятий був своїм новим (третім) шлюбом і війною з австрійським герцогом; в серпні 1233р. він вправді вибрав ся був походом на Галич, але мабуть щось перебило йому, бо Галицька літопись про сей похід не знає¹¹⁶. Полишений сам собі,

---

¹¹⁵ Пат. с. 512-4.

¹¹⁶ Про нього маємо за те виразну звістку в угорських документах: з кінця серпня 1233 р. (*die duodecimo(?) eхеunte agosto*) ми маємо грамоту, дану Андрієм *in silva quae nominatur Bereg*, де він заповідає полагодити соляну справу в церковних мастностях *infra viginti quinque dies, postquam redierimus de Ruscia* (Fejér III. 2, с. 324 і 326). Напряв походу

Судислав, аби ослабити Данила, навязав знову зносини з Олександром, обіцяючи зробити його галицьким князем, аби лише відступив від Данила. Олександр дійсно дав себе ще раз здурити й покинув Данила. Але йому не удалося навіть прокрастися до міста, і ця остання зрада коштувала його, мабуть, і волости і свободи: кілька місяців пізніше Данило вхопив його, коли він хотів тікати до свого зятя Володимира, і від тоді Олександр сходить зі сцени. Судиславу сей епізод не поміг нічого, облога Галича тривала далі, звиш двох місяців. Данилове військо чекало, щоб Дністер замерз і можна було вчинити атаку. Нарешті ситуацію розв'язала несподівана пригода: королевич Андрій умер під час облоги. Тоді решта бояр рішила піддатися Данилові. Непримирений Судислав виїхав разом з угорською залогою на Угорщину (кінець 1233 р.)¹¹⁷.

Але й тепер бояре не були щиріші для Данила. Прилучившись до Данила під натиском обставин, вони знову почали старатися зараз же

на Берег вказує, що король ішов коротшою дорогою на Галич, і як бачимо, надіявся за три тижні упоратися. Що йому перешкодило, не знати.

¹¹⁷ Іпат. с. 514.

його позбути ся. Така нагода трапила ся дуже скоро: Володимир київський накликав Данила до помочи, бо на нього напали Михайло з Ізяславом. Данило полишив у Галичі брата Василька й кинув ся зараз по галицькій кампанії в Київщину. Ся київська кампанія закінчила ся одначе погромом Данилового війська в битві з Половцями під Торчеськом (галицький літописець і в сій невдачі бачить інтригу галицьких бояр). Данило з останками свого війська мусів тікати до Галича. Се дало початок новому руху галицьких бояр. Щоб спекати ся Василькового війська, що тримало залогу в Галичу, вони пустили поголоску, що Ізяслав з Половцями ідуть на Волинь, і Василько дійсно на сю вість пішов з Галича боронити Волини. Тоді бояре підняли повстанне — «воздвигоша коромолу» і против Данила навязали зносини з Михайлом. Данило поручив брату Васильку зібрати потрібні сили для дальшої боротьби, а сам тим часом поїхав на Угорщину¹¹⁸. Галицький літописець поясняє се так, що Данилу з його розбитим військом не радили лишати ся в Галичу довше, і він тому покинув Галич, але мабуть се треба розуміти инакше.

Як раз тоді умер король Андрій (осінь 1235

---

¹¹⁸ Пат. с. 515-6.

р.). Його син і наступник Беля не показував такого заінтересовання галицькими справами як його батько й брати, тож Данило міг мати надію уладити свої відносини до Угорщини. Стара угорська хроніка оповідає, що він брав участь в коронації Белі, чи властиво інтронізації (коронований він був перший раз ще за життя батька). Вона відбулася в угорськiм Білгороді (Феєрварі, Штульвайсенбургу) в падолістi того року, і Данило в процесі вів коня, на котрiм сидів Беля, тим часом як колишній «галицький король» Кольоман ніс королівський меч¹¹⁹. Сеї звістки не маємо ніякої причини відкидати, і сю участь Данила в коронаційній параді, що означала признание певної висшости (коли не зверхности) угорського короля, я ставлю в звязок із висловленим вище здогадом, що Данило їхав на Угорщину з заміром полагодити свої відносини до Угорщини, і піддавав ся під протекцію короля з тим, аби зробити кінець

---

¹¹⁹ Chronicon Marci (иначе Chr. Pictum): Colomano duce fratre eiusdem ensem regalem ad latus ipsius honorifice tenente, Daniele uero duce Ruthenorum equum suum ante ipsum summa cum reuerencia ducente (Ser. hist. Hung. II с. 223); хроніка ся опираєть ся на старих пештських аналах, зладжених при кінці XIII в. і пізнійше доповнених (див. Kaindl Studien XI). Звістка ся потім буквально повторена у Туроца гл. 74.

мішанню Угорщини в галицькі справи¹²⁰.

Але се йому не удало ся. Чи з того рахунку, що Данило занадто сильний, аби вложити ся в ролю угорського підручника, чи наслідком особистих впливів, Беля признав ліпшим для себе піддержати Михайла і його сина Ростислава, котрому признає він титул «галицького князя» (*dux Galiciae*) і обіцяє видати за нього свою доньку. Супроти сього Данило навязує зносини з ворогом Белі австрійським герцогом Фридрихом т. зв. Воевничим (*der Streitbare*), остатнім Бабенбергом.

---

¹²⁰ Наші історики — Зубрицький III с. 124-5, Дашкевич с. 48, Шараневич *Die Nupatios-Chr.* с. 123 підозріло приймають сю звістку, признаючи її впливом угорського патріотизма та уважаючи неможливим, аби Данило признав себе васалем Белі. Але не можна так легко збути сеї відірваної звістки, що Данило брав участь в коронації Белі; меньше з тим, чи він робив се *summa* чи *mediocri reverentia*, але факт такий відай був, а він знов безперечно мусів мати своє політичне значінне (Зубрицький і Шараневич при тім вяжуть сю звістку не з першою, а з другою подорожею Данила в Угорщину, що стоїть в Іпатськїм кодексі під р. 1235, але се неможливо). Зрештою для Данила не було ніякою особливою нечестію признати угорського короля старшим від себе (чи формально признав він себе васалем — річ иньша, про яку не маємо підстави судити): що старшим від Данила уважав короля й галицький літописець, перебиваєть ся з дальшого його оповідання.

Про се можна здогадувати ся з короткої звістки Галицької літописи, що під час походу цїсаря Фридриха II на Австрію (1236-7 р.) Данило з Васильком вибирали ся в поміч герцогу, але Беля посередничив у сїй справі, запросив їх до себе «на честь» і дійсно потрапив розлучити сю небезпечну для себе коаліцію¹²¹. З свого боку Беля за те мусїв прийняти на себе при тїм якісь зобовязання супроти Данила що до Галичини, і сим може треба пояснити, що він дуже слабо підтримував противників Данила по сїм, аж поки татарська катастрофа не змінила його політики, піддавши йому гадку, що з Данилом нема вже що рахувати ся. Перед тим, по тїй конференції з Данилом і Васильком Беля був залишив кандидатуру Ростислава; пообіцявши перед тим руку своєї

---

¹²¹ Іпат. с. 517. З сим, мабуть, треба звязати звістку, що австрійський герцог перехопив у Відні посла якогось *regulus Russiae* до цїсаря й відібрав у нього дарунки — *Böhmer Regesta imperii neu herausgegeben von Ficker V. I. ч. 2175*, в цілости документ друкований потім у *Zahn'a Urkundenbuch von Steiermark II. 442*.

Проф. Шараневич не признав вправді можливим прикласти сеї звістки до Данила, тому що він не був іще королем, а до того був союзником герцога, але *regulus* власне добрий титул на князя, а що до другого, то хто зна, які то стадії переходила ся акція Данила.

доньки Ростиславу, Беля потім відмовив йому — або як драстично оповідає се галицький літописець: «король не вдасть дѣвки своєї Ростиславу, и погна и прочь». Але з другого боку і з Данилом Беля не хотів взяти ся щиро; Данилові старання — висватати королівну за свого старшого сина Льва не привели на разі до кінця. Данило їздив у сій справі на Угорщину по відмові Белі Ростиславу, «и не бѣ любви межи има»¹²². Очевидно, Беля постановив вітягнути ся від галицьких справ, і тільки татарський похід, що здавав ся кінцем сили українських князів, вивів Белю з такої пасивности.

Тим часом не осягнувши ніяких користних результатів на угорським дворі тою своєю, подорожею на коронацію Белі, Данило своїм виїздом на Угорщину 1235 р. дав можливість ворожим елементам зміцнити ся в Галичині. Ворожі йому бояре під час тої подорожи вповні опанували Галичину. У Галич прибув Михайло з сином Ростиславом і оголошений князем боярами, дуже зручно уложив цілу коаліцію на Данила. Навязав зносини з Угорщиною і на разі дістав від Белі значну підмогу, «Угорь множество»; перетягнув на свій бік недавнього союзника Данилового Конрада мазовецького; стягнув до помочи Половецьку орду.

---

¹²² Пат. с. 521 і 523.

Правою рукою у нього був уже звістний нам кн. Ізяслав, що перед тим на якийсь час був захопив Київ, але також скоро його й утратив і був готовий до дальшої боротьби.

Але Данило не тратив духа й не покладав рук. Белю, як ми вже бачили, зашахував він союзом з Австрією й змусив тим полишити Ростислава. Половців відвернув від Михайла: мабуть перекупив. На Конрада ужив випробованого способу: напустив на нього Литву, кн. Мендовга (тут він вперше виступає союзником Данила). Заразом, скориставши з сього розриву з Конрадом, вернув він собі від протегованих Конрадом хрестоносних рицарів останній кусень своєї волинської отчини — Дорогичинську волость¹²³.

Війна 1236–1238 р.

Так розвинула ся незвичайно рухлива боротьба Данила з Михайлом, чи властиво — його сином Ростиславом, бо Михайло слідом покинув Галичину для Києва (1238) і брав тільки уривково участь в сій війні, що наповняє останнє десятилітє боротьби за галицький стіл. Обидва противники показували незвичайну енергію, брали ся до всяких

---

¹²³ Іпат. с. 517.

способів, то воювали ся, то мирились — «бывшую жеми има овогда миру овогда рати», як каже літописець.

Михайло з союзниками хотів з початку знищити Данила і зробив два походи на Волинь, але не досягнув ними ніяких особливих результатів. Два походи на Галич, вчинені Романовичами протягом 1236-7 рр. (перший Васильком, другий обома братами), теж не привели до ніяких здобутків: Ростислав удержав ся в Галичу, і Данило навіть уложив з ним перемирє: признав йому Галич, а собі узяв Перемишль (1237). Але Ростислав слідом відібрав від Данила Перемишль, і війна відновила ся. Тоді Данило, використавши похід Ростислава «со всеме бояры» на Литву, несподівано з'явив ся з військом під Галичом (з Холма під Галич поспів на третій день!)¹²⁴.

Галицька громада, не звязана тепер присутностию бояр, прийняла Данида радо: коли він, каже літописець, підїхавши під місто, звернув ся до горожан з словами: «о мужи градстии, доколѣ

---

¹²⁴ Іпат. с. 516-7. Замість Литви Зубрицький (ІІІ с. 126), а за ним Барсов (Географія Нач. лѣтописи с. 282) в оповіданню про сей похід Ростислава хочуть читати «на Половцы», тому бо перед тим сказано, що Ростислав пішов «в поле». За слаба причина для такої рішучої зміни.

хочете терпѣти иноплемєньныхъ князий державу!» — горожане скрикнули: «се держатель наш, Богом даний», пустили ся йому на зустріч як бжолі до матки. Єпископ Артемій і дворський Григорій, що тримали місто в неприємності князя, мусіли удати добру міну й прилучити ся до заяв льяольности, як каже з іронією літописець: «хоч були противні Данилу, але побачивши, що не можуть здержати міста, удали, ніби їм теж лежало на серці передати місто Данилови: вийшли йому на зустріч зі слізма на очах і з усміхненими лицами, оближуючи собі губи, що втікло від них панованне, — й мусіли казати: «іди, княже Данило, перейми город!» Данило ж увійшов у свій город, вступив до церкви Богородиці й сів на столі свого батька, а на знак побіди поставив свою корогву на Німецькій брамі». Ростислав, довідавши ся в дорозі про сю несподіванку, спішно втік на Угорщину, а галицькі бояре мусіли йти до Данила на перепросини: «припадаючи до ніг просили його ласки, кажучи: завинили ми, що тримали иньшого князя». Данило, чуючи ще силу боярства, відповів великодушною амнестиєю¹²⁵.

Татарський похід

---

¹²⁵ Пат. с. 517-9 (1238).

Се діяло ся вже під час великого татарського походу на руські землі, але він не перервав дальшої розюшеної боротьби українських князів. Прикре і комічне вражінне роблять сі руські полки, що розполошують ся, натрапивши серед своїх воєнних акцій з Русинами на татарські орди¹²⁶. Очевидно, і сей другий татарський похід князі уважали чимсь ефемеричним, як перший, закінчений катастрофою на Калці, тож і не брали собі його в політичні рахунки.

Коли Михайло, настрашений першою появою Татар під Київом, покинув його й подав ся за Ростиславом на Угорщину, Данило опанував Київ на себе й посадив там свого воєводу Дмитра. Але він Київа не цїнив і коли слїдом Михайло й Ростислав, не знайшовши привіту у Белі (що мав по словам літописи «погнати від себе Ростислава») і стративши на хвилю всякий ґрунт під ногами, удали ся до Данила з перепросинами, Данило уложив з ними згоду, признав Київ Михайлови, а Ростиславу в заміну за Галичину дав Луцьк, і прийняв їх обох до себе на час татарського походу¹²⁷. Сам же він

---

¹²⁶ Пат. с. 527 і 528.

¹²⁷ Пор. т. II с. 250–2.

подав ся на Угорщину із згаданим уже пляном уложити шлюб Льва з королівною.

Се було під час київської облоги. Коли татарське військо посунуло на Волинь, князі розбігли ся куди видко — Михайло з сином до Шлезку, Данило на Мазовше, а сина Льва полишив на Угорщині. Коли Татари перейшли на Угорщину, Данило вернув ся на Волинь, по дорозі мавши немилий епізод з Дорогичином, де місто, забунтувавши, не прийняло його до себе¹²⁸, а Михайло з Ростиславом подали ся на українські поплиця: Михайло до Київа, Ростислав до Чернигова. Але слідом Ростислав відновляє свої зносини з галицьким боярством і заходи коло Галича. Разом з болоховськими князями і «останком Галичан» іде він походом на галицьке Понизє. Його відбито, й він вернув ся «за Дніпро», а Данило пімстив ся на болоховських князях: «городи їх віддав огневи, а греблі їх розкопав». Та по короткім часї Ростислав іде новим походом, і на сей раз несподіваним нападом удало ся йому захопити Галич. Але тільки на хвилю. Коли Данило з Васильком, довідавши ся про се, рушили з значним військом на Галич, Ростислав утік з Галича разом з єпископом Артемієм і виднійшими

---

¹²⁸ Див. V с. 398-9.

боярами. Рух в Перемишлі, піднятий висланим туди від Ростислава кн. Константином рязанським і місцевим єпископом, також утих, коли Данило вислав туди військо. Ростислав, здаєть ся, забирав ся зараз до нового походу, але наскочив на татарську орду, що вертала ся з Угорщини, й утік сам на Угорщину¹²⁹.

Підчас усіх тих завірушень сього десятиліття, неустанної зміни князів, їх подорожей і втікачок, фактичне панованне в Галичині було, розумієть ся, в руках боярства. Вони правили не тільки іменем свого ставленика Ростислава, котрого батько мав виправдувати ся перед Данилом такими характеристичними словами: «коли хотів я бути з тобою в любови, невірні Галичане не дозволяли міні»¹³⁰. Навіть коли Данилу удавало ся взяти Галич, його власть була властиво номінальна, як прекрасно характеризує се літописець, оповідаючи про час між походом Бату й його поворотом:

Панованне боярства

---

¹²⁹ Іпат. с. 521-2, 523-1, 526-8, Лавр. с. 446 (звістка про Ярослава попала сюди помилкою).

¹³⁰ Іпат. с. 521.

«Галицькі бояре називали Данила своїм князем, а самі держали всю землю. Доброслав Судіч, попів внук, розпанував ся був як князь¹³¹ і грабував усю землю; без волі князя він прийшов у Бакоту й перейняв ціле Понизє. Григорий же Василевич хотів забрати собі гірську країну Перемишльську. І було у землі велике замішанне й грабованне від них. Данило, довідавши ся про се, з великим жалем прислав свого стольника Якова до Доброслава — сказати боярам: «я ваш князь, а ви мене не слухаєте ся, грабуєте землю; я тобі, Доброславе, заборонив приймати в службу чернигівських бояр, а казав роздавати волости галицьким, Коломийську ж сіль задержіть для мене». Доброслав сказав на се: «добре». Але тим часом як Яков сидів у нього, прийшли Лазор Домажирич та Івор Молибожич — два беззаконники з смердього роду, і поклонили ся Доброславу в землю. Коли Яков, здивувавши ся, запитав, чого вони так кланяють ся, Доброслав пояснив: «я дав їм Коломию». Яков сказав: «як же ти міг без княжого дозволу дати її їм? прецінь наші великі князі (Данило і Василько) мають Коломию для удержання уружників, а сї не варті мати й своєї батьківщини!?» Але Доброслав на се тільки

---

¹³¹ вокняжилъ ся бѣ.

засьміяв ся й сказав: «щож уже скажу на се?» Яков приїхавши оповів усе отсе Данилови, й той затужив, що ті поганці держать його отчину й розпоряджують нею, та молив ся за неї Богу».

Данило чув ще себе не досить сильним, аби взяти за роги сю боярську оліґархію, і йому дійсно поки що лишало ся хіба молити ся Богу. Але самі оліґархи підривали свою силу інтригами та суперечками.

«По короткім часі, оповідає літописець, почав потому Доброслав обмовляти Григория перед Данилом, що він йому не вірний — він рив під Григорием, бо хотів сам оден взяти в свої руки цілу Галичину. Потім вони пересварили ся й приїхали до Данила, дуже пишні: Доброслав їхав у одній сорочці, запишаний, що анї на землю не дивив ся, а Галичане бігли коло його стремени. Данило з Васильком, бачучи його пиху, ще більше зненавиділи його; тож коли Доброслав і Григорий почали себе обопільно обмовляти, Данило, слухаючи їх говоренне й бачучи, що то все не щире, і що вони не хочуть його слухати ся, а землю раді б иньшому князю віддати, подумав з братом і таки мусів, видячи їх беззаконне, казати їх увязнити»¹³².

Отже тільки зайла суперечка між двома

---

¹³² Пат. с. 526.

проводирями боярства осьмілила Данила до такого рішучого кроку. Дійсно, боярство, хоч уже значно ослаблене довгою боротьбою, все ще було досить сильне і не тратило духу й відваги до боротьби з княжою властю.

По кількох нещасливих пробах заволодіти Галичом, зроблених спільно з боярством й вищим духовенством в 1242 р., Ростислав, як уже сказано, втік на Угорщину. На дворі Белї тепер стала ся користна для нього зміна. Беля, що останніми часами, як ми бачили, тримав ся дуже здержливо, а навіть і неприязно супроти Ростислава, постановив рішучо підперти його. Він видає нарешті за нього свою доньку¹³³ й рішаєть ся допомогти йому в плянах на Галичину. Джерела наші не подають мотивів сеї переміни, і ми самі мусимо їх відгадувати. Найбільше правдоподібне об'яснення, яке подав я вже вище — се те, що погром Руси Татарами давав Белї надію легко приборкати Данила і взяти Галичину під свою зверхність, посадивши там Ростислава; могли бути й інші причини, нам незвістні, що могли лежати в політиці Данила.

Останні походи Ростислава. Битва під

---

¹³³ Іпат. с. 528 (десь в р. 1243–4).

Ярославом

Досить, що скоро по своїм весілю Ростислав випросив від тестя «Угорь много» і з ними рушив на Перемишль. Тут він, очевидно — за помочию місцевого боярства, зібрав військо з селян. — «смерды многы пѣшьцѣ». Данило, зачувши, вислав на нього військо під проводом свого братанича Всеволода, та Ростислав побив його над Січницею, «бо мав багато пішого війська» — з тих смердів. Але коли Данило потім рушив на нього сам з великим військом, Ростислав уступив ся на Угорщину¹³⁴.

По році Ростислав зібрав ся до нового походу, і на сей раз окрім угорського війська вистарав ся собі поміч і з Польщі, від вдови Лешка, регентки малого Болеслава (т. зв. Стидливого). Літом 1245 р. він знову рушив на Перемищину, маючи війська угорські, польські й руські — правдоподібно полки бояр, своїх прихильників. На сей раз, обминувши Перемишль, він приступив під Ярослав і почав ладити ся до облоги. На сю вість Данило вислав наперед полк з Андрієм дворським для скріплення ярославської залоги, а сам з Васильком поспішив ся слідом; післав також за помочию до Мендовга і до

---

¹³⁴ Пат. с. 529-30.

Конрада мазовецького, але їх помічні полки прийшли вже по скінченню кампанії, що перейшла дуже скоро.

Коли військо Романовичів зближило ся до Ярослава, Ростислав полишив піше військо під містом: «аби звідти не вийшли в поміч Данилови та не порубали пороків» (таранів), а сам з рештою війська пішов на зустріч Данилови. Тут стала ся сильна битва¹³⁵, широко і місцями розкішно, пишною риторикою описана галицьким літописцем. Сей епізод має чималий інтерес для характеристики і сучасного життя і літературної манери галицького літописця, і я виберу з нього дещо.

Літописець взагалі неохочий до зарозумілості й похвалок, і тут подає насамперед антитезу пишного Ростислава і смирних Романовичів. Ростислав хвалить ся перед своїм військом: «як би я довідав ся, де Данило і Василько, поїхав би зараз на них: хоч би з десятьма вояками а поїхав би на них!» Данило ж і Василько, довідавши ся, про його похід, молять ся покійно Богу. І Бог являє їм свою поміч — помічні полки не наспівають до них, а вони все таки побивають Ростислава, бо «побіда не від людської помочи, а від Бога». Знамення віщують їм успіх. Ростислав урядив перед Ярославом турнір,

---

¹³⁵ 17 серпня 1245 р.

«игру», з якимсь Воршем, і в тім турнірі упав під ним кінь, і він вивихнув собі плече — «не на добро трапило ся йому се знаменне». Коли ж військо Романовичів зблизило ся до Сяну і вояки позлазили з коней, щоб узяти на себе зброю, було таке знаменне над полком: «налетіло багато орлів і багато круків, як велика хмара — птиці грали, орли клекотіли і плавали на крилах своїх і кидали ся в повітрі, як ніколи иньшим разом не трапляєть ся, і се знамення було на добре,» і т. д.

Наперед Данилового війська ішли Половці і вони застали були стада Ростиславового війська без охорони, але не відважили ся узяти їх без княжого слова. За ними ішли з військом Данило і Василько. Малий Лев також був у війську: «дѣтску сущу» (тому що він був ще дитина), поручив його Данило Василькови, храброму боярину, аби його стеріг під час битви. Ростислав, побачивши військо Данила, поставив перед ворітьми своє піше військо, аби не дозволити залозі Ярослава вийти з міста й знищити його машин (праковъ), сам же з рештою війська — Русинами, Уграми й Ляхами пішов на Данила. Дворський Данилів Андрій, аби не допустити Ростиславового війська до Данилового полку, поспішив ся наперед і ударив на Ростиславів полк: «зломили ся списи, і був гук як від грома; з обох сторін багато упало з коней і вмерло, а иньші були ранені від кріпости копійного удару». Данило

попішав післати в поміч дворському двадцять вибраних мужів, і він устояв ся. Ляхи тим часом ішли сильно на Васильків полк, співаючи «керълѣшь» (кіріє елеісон), — сильно ревіли голоси в полку їх. Філя, звістний уже нам угорський воєвода, стояв в заднім полку з хоругвою і казав: «Русь скорі на битву, але треба лише стерпіти їх натиск, бо вони не витривалі на довгу битву»¹³⁶. «Але Бог не послухав похвалки його», додає літописець, що ще при давніх похвалках Філі припімнув, що «Бог не потерпів йому того, і иньшим разом убив Данило Романович колись то прегордого Філю»¹³⁷. Ся хвиля наспіла в Ярославській битві.

Данило ударив на полк Філі і сам замішав ся в горячу битву — його ухопили вже вороги, але він вимкнув з їх рук і виїхавши з бійки, ударив на якогось Угриня, що спішив ся на поміч Філі — збив його списом з коня і ударив його списом так сильно, що той зломив ся, і Угрин згинув на місці. А Лев, хоч малий, зломив о самого Філю свій спис. Данило тим часом ударив знову на полк Філі,

---

¹³⁶ Русь тщиви суть на брань, да стерпимь устремления ихь, не стерпими бо суть на долго время на сѣчю».

¹³⁷ Пат. с. 492.

розбив його і його корогву роздер. Побачивши се, Ростислав кинув ся тікати, і Угри побігли. Данило погнав ся за ними через глубокий яр, і Русь біла їх. Він був тільки неспокійний за Васильків полк, на котрого ударили Ляхи. Ляхи «лаяли ся, кажучи: поженемо великі бороди!» Василько ж сказав на те: «даремне ваше слово! Бог наш помічник!» Він погнав коня на них, і Ляхи не витримавши побігли від лиця його. Данило в своїй нагінці побачив, що корогва Василькова жене Ляхів і дуже утішив ся. Він став на могилі против міста і Василько приїхав до нього. Данило хотів гнати ся за ворогами, але Василько стримав його. Богато побито Угрів і Ляхів, багато взято в неволю. Андрій дворський зловив гордого Філю і привів до Данила, і убив його Данило. Жирослав привів Володислава, злого мятежника землі, і його теж «убито» того ж дня, і багато Угрів побито «за гнѣвъ». Подібне роз'ярненне було теж і по другій стороні, одна угорська грамота згадує, що коли під час битви Угри зловили й привели перед Ростислава якогось галицького боярина, Ростислав казав на місці відрубати йому голову¹³⁸.

---

¹³⁸ Про се оповідає грамота кор. Белї магістру Ляврентию, участнику сеї битви (Fejér Codex dipl. IV. 3, с. 197-8), що містить в собі й иньші подробиці про Ярославську битву. Тут сказано, що коли під час битви під Ростиславом забито коня і

«Данило і Василько і Лев не поїхали до міста, а стали на місці битви, серед трупів, на знак своєї перемоги для війська; ще о півночі приганяли їм привітали воїни, ведучи з собою різну здобичу, і цілу ніч не переставав крик — одні одних шукали». Спалено укріплення, що поставив під містом Ростислав, і Данило пішов до Холма з численними

він був у крайній небезпечності, сей Ляврентий віддав йому свого коня: Cum ipsum cum charissimo genero nostro Ratislao duce Galliciae in partibus Russiae cum ceteris regni nostri magnatibus duximus transmittendum, qui sub Castro Iroszlo Ruthenis quam plurimis in perniciem ipsius generi nostri exeuntibus de eodem et armatam in expeditionem nostram dirigentibus aciem, zelo deuotae fidelitatis armatus, volens potius post mortem viuere per famae gloriam, quam tergum hostilitati huiusmodi vertere, se obiecit; ubi transfosso hostili lancea crure suo exstitit laetaliter vulneratus; deinde cicatrice sui vulneris nondum obducta cum Daniel Ruthenorum rex ad campestre praelium contra ipsum nostrum generum prodiisset, strenuitas eiusdem magistri Laurentii, desidiae obscuritatem abhorens, in lucem prodiit probitatis, et singulariter hostili se immiscens aciei quemdam de Rusciae baronibus impulsu deiecit lanceali, quem supradictus gener noster fecit capite detruncari. In quo conflictu cum equus saepedicti ducis, generi nostri praedicti, fuisset interfectus, idem magister Laurentius solitae fidelitatis insistens feruori, vitamque iam dicti ducis praeferebat vitae suae, equum, quo vehebatur, eidem duci tradidit et se inter hostes confertissimos posuit, variis periculis fluctibus inuolutum, sicut praemissa supradicti ducis et multorum fidelium ac fide dignorum nobis relatio patefecit.

невільниками. Ростислав утік до Польщі, де була його жінка, й звідти на Угорщину. «Мышляше во умѢ своемъ взяти Галичъ и обладати имъ, Богъ же за высокомыслие его не створи того, еже ть мышляше», моралістично кінчить літописець своє оповідання про сю славу в історію Галичини битву¹³⁹.

Відносини в 1240-1250-х рр

Учасники битви, розходячи ся з під Ярослава, мабуть не уявляли собі, що вона буде остатньою в історії галицьких заворушень по

---

¹³⁹ Іпат. с. 531-5. Окрім нашої літописи про Ярославську битву оповідає грамота Белі, з котрої уривки я що йно подав. Про смерть Філі каже грамота його сину, що він *in quodam exercitu nostro in Ruscia ab hostibus captus et diuersis cruciatibus interemtus* — Fejér IV. 2. 66. Окрім того Венцель (*Die Regierung Béla's des IV. с. 363*) висловив здогад що до Ярославської битви можна прикласти згадку грамоти кор. Марії з р. 1266 про довголітню неволю на Русі графа Михайла *Huntpaznan: idem pluribus plagis exceptis pluribus annis in terra Ruthenorum captus exitit et detentus cum graui iactura rerum et periculis personarum in expedicione regni, que tunc temporis emergebat* — *Codex dipl. patrius Hungaricus VI с. 139*. Але з літописи виходить, що угорські невольники були видані за рік по Ярославській битві, при уложенню угоди 1247 р.

смерти Романа. В дійсності так стало ся. О ярославські мури розбили ся змагання противників — видерти з рук Романовичів їх отчину, а кров «злого мятежника землі», пролита на ярославських полях, запечатала собою історію боярської олігархії, на котру сі змагання опирали ся. Розуміть ся, сього не осягнула сама по собі ані ярославська побіда над Ростиславом — хоч як важна, ані скаранне одного з боярських олігархів — хоч сей факт супроти давнійшої незвичайної виrozumілости Данила для боярських верховодів мав важне значінне, показуючи, що галицький отчич почув себе вже о стільки сильним, що позволив собі відкинути свою повздержливість супроти боярства. Зробили з Ярославської битви фінал сороклітньої галицької замішанини ті важні політичні зміни, які пішли слідом за Ярославською битвою, а передовсім відносини князів Галичини й Волини до Татар¹⁴⁰. У всякім разі від Ярославської битви датуєть ся вже певне панованне Данила в Галичині.

Внутрішні відносини уложили ся так, що

---

¹⁴⁰ Се відчували і сучасники; галицький літописець так мотивує перемену в відносинах Белї до Данила: «бояше бо ся его, яко былъ бѣ в Татарѣхъ, побѣдою побѣди Ростислава и Угры его», Іпат. с. 537. Про се говорю ще низше.

Василько, мавши перед тим Луцьк, дістав Володимир. З волинських земель Данило задержав в своїх руках далі Белзько-Холмську й Дорогичинську землю. Зрештою поділ земель не мав важного значіння за життя обох Романовичів завдяки їх особливій солідарности: відносини їх скорше були відносинами соправителів, вони заступали один другого у всяких справах і уважалися оба мов би спільними князями Галичини й Волини¹⁴¹.

Я сказав що йно, що на перелом в галицьких відносинах вплинула передовсім Татарщина. Під час похода Бату на Руси по всякій правдоподібности надіялися, як я вже зазначив вище, що й сей другий татарський прихід буде таким же ефемеричним явищем, як і перший, коли Татари по битві над Калкою також нагло зникли, як несподівано з'явилися. Тим можна собі пояснити, що руські князі в першій хвилі зовсім не числилися з Татарами як чинником політичного укладу. Правда, ми знаємо, що декотрі українські громади

---

¹⁴¹ Див. нпр. в Іпат. с. 525-6: стольник Яков докоряючи Доброславу говорить про Данила і Василька нероздільно: «велиции князи держать сию Коломыю на раздавание оружьникомъ»; печатник Курил зве Данила і Василька господина моя», і т. и.

піддавали ся Татарам і опираючи ся на них, пробували виломити ся з князівсько-дружинного устрою (про се будемо ще говорити далі), та ледви чи й вони бачили в Татарах якийсь чинник будучности. Але Татари, вернувши ся через руські землі з Угорщини, не відходили назад в Азію, а отаборили ся на нижній Волзі, з виразним заміром панувати над усею східньою Європою.

Папський післанець Пляно-Карпінї, що звїдав Татарську державу в перших роках по поході Бату, оповідає, що під час його побуту на Україні прибули від ханів Куюка і Бату відпоручники, що мали счислити людність і оподаткувати її, а князі дістали візване ставити ся перед ханом¹⁴². В його звістках про Татарську державу приходить ся одначе не в однім бачити неоправдану генералізацію фактів, що могли трапляти ся хиба одинично і спорадично, і не знати, о скільки загальний характер мало те завіzymanнє князїв. Правда, й иньше джерело — житиє Михайла чернигївського, зложене невдовзі по його смерти, представляє так, що князі були візвані Татарами: «Начаша ихъ звати нужею, глаголюще: не подобаеть жити на земли ханови и Батыевъ не

---

¹⁴² Recueil IV с. 699–704, до звісток сих іще верну ся низше.

поклонивше ся има»¹⁴³; але й тут не виключений сумнів, що агіографічний шабьон міг згенералізувати або підкрасити ті мотиви, з яких почали ся подорожі князів до Орди.

Татарська зверхність. Данило в Орді

Перший князь, про котрого знаємо, що він їздив в Орду, був Ярослав суздальський. Він поїхав до Бату безпосередно по повороті його з Угорщини (мабуть іще 1242, або на початку 1243 р.), і одна з сучасних літописей каже, що його візвано до того. Иньша додає, що Бату настановив його старшим над всіми князями «в Русскомь язцѣ»¹⁴⁴. Тяжко сказати, о скільки реальна ся остання звістка, але коли щось подібне стало ся дійсно, то иньші князі, зачувши про се, і без татарських візвань мусіли поспішити ся в Орду, щоб не стати підручниками Ярослава.

Як би там не було, у всякім разі з р. 1244–5 маємо звістки про цілий ряд суздальських князів, що вони їздили «в Татари про свою отчину» і діставали потвердження, а в 1245-6 р., майже в

---

¹⁴³ Макарій Історія р. церкви V с. 417.

¹⁴⁴ 1 Новг. с. 262, 447.

однім часі, чуємо про подорожи в татарську орду, до Бату двох визначніших українських князів — Михайла і Данила. Про Михайла Галицька літопись каже, що він перед поворотом Бату з Угорщини сидів у Києві, потім — при повороті його — утік на Угорщину, а вернувши ся звідти, сів у Чернигові (Київ Бату признав уже Ярославу) і відси виїхав до Бату, «прося волости своєю оть него»; не знати — чи маємо розуміти. тут Чернигівську волость, чи може Михайло їхав головно з тим, аби відібрати Київ від Ярослава. Про мотиви подорожи Данила Галицька літопись оповідає не менше ляконічно: «Коли Данило і Василько були в Дороговську (зараз по Ярославській битві), прислав до них Могучій свого посла з жаданнем: «дай Галич». Данило дуже тим зажурился, бо не укріпив своєї землі городами, і порадивши ся з своїм братом, постановив: не дам половини своєї отчини, але поїду сам до Батия». З сього виходить, що мова була тільки про Галич, отже не про признанне Романовичами татарської зверхности, а про щось иньше. Найбільше правдоподібним буде поясненне, що на Галич випросив собі право від Бату якийсь з руських князів, і тепер Могучій жадав, аби Данило з Галича уступив ся для того обдарованого ¹⁴⁵. Правда,

---

¹⁴⁵ В такім більш менш значінню розумів сі слова уже Палаузов у своїй монографії про Ростислава (с. 15-6). Але він

західні українські землі трудно було уважати за підвласні Орді, й Пляно Карпіні оповідає, що Татари в 1246 р. ладили ся до великого походу на західню Русь, Польщу, Угорщину, й далі; але в тім власне могла лежати політична інтрига — напустити на Данила якогось руського претендента, і його руками загорнути західні українські землі під зверхність Орди, або змусити Данила до піддання під сю зверхність.

У Данила не було иньшого виходу, тільки або боронити ся від Татар, або піддати ся зі своїми землями, галицькими й волинськими, під татарську зверхність і тим поспробувати привернути Бату до себе. Про боротьбу з Татарами не було що й думати, маючи против себе й Ростислава з Угорщиною, і боярську опозицію, тож Данило спішно збираєть ся в дорогу до Бату. 26/X 1245 він уже виїхав у сю путь і за кілька день був у Києві, де

при тім думав, що Галича Бату жадав для Михайла, і його погляд перейняв і Дашкевич, Первая унія с. 157, де Данило іде «для умилостивленія хана, потребовавшого у него Галича по навѣтамъ Михаила Черниговскаго». Обидва дослідники при тім не звернули уваги на те, що якісь такі «інтриги" Михайла на дворі Бату не можна припустити скорше як в його подорожи до Бату, а ті дати, які ми про неї маємо, вказували-б, що Михайло їздив туди вже по Данилі. Та і з того що ми знаємо про побут Михайла у Бату, взагалі досить тяжко думати про якісь успішні інтриги його на дворі Бату.

в Видубицькім монастирі казав відправити службу божу за себе — «видя бѣду страшну и грозну». Але Бату прийняв Данила як на свої звичаї дуже ласкаво; літописець так переказує слова його: «Данило! чому ти скорше не прийшов? але то добре, що тепер бодай прийшов! чи пєш ти чорне молоко, наше пите, кобилячий кумуз (кумис)?» Данило відповів: «досї не пив; а нинї як кажеш минї, то пю». Хан сказав: «Ти вже тепер наш Татарин, пий наше пите!», але потім прислав вина: «не звикли ви пити молока, пий вино!»

Але цїла ся візита гїрким соромом налягла на душу Данила і його прихильників. Показана йому честь в Ордї галицьким літописцем була відчута як тяжка обида: «О злѣе зла честь татарская!» кличе він, «Данило Романович, великий князь, що володїв з своїм братом Київом, Володимиром, Галичом і иньшими краями, — тепер сидить на колїнах, зветь ся холопом, дани від нього хочуть, житя він не надїєть ся, погрози мусить слухати»... З гїрким чутєм повторяє він слова Бату, сказанї Данилови, коли частував його кумисом: «ти вже тепер наш, Татарин, пий же наше пите!»

Данило пробув у Бату три тижні й дістав потвердження своїх прав на всі свої землі, але за те мусїв признати себе «холопом татарським», підручником татарського хана. «І прийшов він у свою землю, і стрїв його брат і сини: плакали ся з

його обиди, але й ще більше тішили ся, що вернув ся цїлий»¹⁴⁶.

Гірке почутє «обиди» дійсно мусїло наповнити серце Данила, коли він, осягнувши мету свого житя: злучивши нарештї в своїх (з братом) руках свою отчину, як раз мусїв схилити ся перед «поганином», признати себе «холопом» татарського хана. З сею ролею він не міг помирити ся і користаючи з тимчасової згоди з Татарами, постановляє приготувити ся до боротьби, «будує городи против безбожних Татар»¹⁴⁷, а з другого боку надїєть ся знайти оперте против Татар в західній Европі.

Та хоч як тяжко було для Данила понижати ся перед Татарами, але ся покора, як то часто буває на сьвітї, принесла для нього ріжні матеріальні користи. Його подорож до Бату і признана йому

---

¹⁴⁶ Іпат. с. 537.

¹⁴⁷ Іпат. с. 559-60: літопись дає се поясненне принагідно, толкуючи, чому Данило не відбудував холмської вежі, так що ся звістка належала-б до кінця 50-х і початку 60-х рр. Але безперечно, що Данило заходив ся будувати городи скорше: на се вказує поясненне літописця, чому Данидо мусїв покорити ся Бату в 1245 р.: «зане не утвердиль землѣ своєя городы» (Іпат. с. 535). З сього-б виходило, що Данило зараз по поворотї з орди забрав ся до ставлення городів.

протекція Татар незмірно підняла значінне Данила в очах західно-європейських володарів, що тремтіли, чекаючи нового татарського походу на захід, заповідженого уже на ліонському соборі устами загадкового «руського єпископа Петра». Сам галицький літописець зовсім правдоподібно толкує наглу зміну в відносинах угорського короля до Данила його подорожею до Бату. Він каже, що скоро по повероті Данила Беля прислав свого посла до нього й сам тепер запропонував йому, аби Лев оженив ся з його донькою, котрої відмовив, як ми бачили, пять літ тому; «він бояв ся Данила, поясняє літописець, бо той був у Татар, побідив Ростислава і його Угрів»¹⁴⁸. Перший мотив, безперечно, був рішучим, хоч можна навести ще й иньший: увага Белі звернула ся в иньший бік — на боротьбу з

---

¹⁴⁸ Іпат. с. 537. Вже перед тим Беля удавав ся до Данида за відомостями про Татар. Так в грамоті його з 22/IV. 1244 в оповіданню про заслуги Миколая de Zyud читаємо: *Ad partes Ruscie et ad partes Bulgarie in nostra legacione profectus, ab illustrissimo duce Danela, qui Tartarorum principe visitato ad propria rediens, vniuersum statum Tartarorum, prout viderat et cognouerat, edisserendum nobis promiserat, stili officio conditum reportauit.* — *Codex Arpad. VII c. 164, теж Codex patrius IV. c. 29.* Непевність викликає тільки ся візита Данила до того принцера Tartarorum; як показує дата, до подорожі його в орду се не може належати. Чи не бачив ся перед тим Данило з котримсь з темників, нпр. з тим Могучієм? Чи дата фальшива?

Австрією, з котрою розпочав він війну весною 1246 р. Під впливом цих обставин Беля залишив свій плян — посадити Ростислава в Галичу, зробив його баном Славонії, потім Мачви, утворивши для нього особний банат тут, між рр. Дунаєм, Дриною, Савою й Моравою, й на сїм скінчила ся політична кар'єра Ростислава. Тільки титул «князя Галичини» лишив він собі на памятку минулого¹⁴⁹.

Союз з Угорщиною

Але Данило, як оповідає Галицька літопись, сим разом стрінув пропозицію Белі дуже здержливо. Літописець каже, що він не вірив Белі, бо той не додержав уже перед тим слова: «порадивши ся з братом, не повірив його словам, бо

---

¹⁴⁹ На документі 1247 р.: *Ratislao illustri duce Galliciae et bano totius Sclauoniae* — Fejér IV. 1 с. 454; баном Мачви зветь ся він уперше 1254 р. — *ibid.* IV. 2 с. 218. По його смерті († 1263) банат перейшов до його вдови Анни і синів Михайла й Белі († 1272); дві доньки Ростислава вийшли за визначних словянських князїв: Кунегунда — за Пржемислава II Отокара короля чеського, а Грифіна за Лешка Чорного князя краківського. Про нього й його дітей окрім названих (с. 524) статей Палаузона і Паляцкого ще *Wertner Ungarns Palatine und Vane im Zeitalter der Arpaden* — *Ung. Revue*, 1894 с. 160, про Грифіну — Бальцер *op. c. c.* 333.

він уже перед тим обіцяв видати свою доньку (за Льва) й зрадив». Се поясненне і взагалі гадка літописця, що переговори Белі з Данилом крутили ся коло самої справи шлюбу Льва, здають ся трохи поверховними, але за браком всяких иньших звісток і ми не можемо йти далі простих здогадів. Можемо нпр. здогадувати ся, чи війна Угорщини з Австрією не насувала Данилови иньших, некористних для Угорщини плянів, як то було вже в 30-х рр., або чи не утрудняли переговорів претензії Белі, аби Данило став його васалем, яким був Ростислав, і т. и. Треба запримітити, що Беля й по згоді з Данилом носив титул короля *Galiciae et Lodomeriae*, хоч з сього ще не можна виводити, що він задержав якісь дійсні права над Галичиною. Взагалі ми не можемо нічого певного сказати про те, на яке становище став до Белі Данило, уложивши з ним згоду.

Вкінці знаємо тільки, що Данило отягав ся з відповідею на пропозиції Белі, але з другого боку гадці помирити ся з Угорщиною не противив ся. Літопись оповідає, що в сій справі посередничив Кирило, вибраний Данилом на митрополита й висланий на посвященне до Царгорода через Угорщину (може бути — власне з порученням по дорозі навязати дальші переговори з Белею). Кирило мав переговори з Белею і довів їх до кінця: Данило після того поїхав на з'їзд з Белею й уложив

з ним згоду. Льва при тім оженено з королівною Констанцією, а Данило вернув Белі угорських панів взятих в неволю під Ярославом (1247)¹⁵⁰.

Так здобув Данило уже одного союзника для евентуальної боротьби з Татарами. Але незмірно ширші перспективи відкривали перед ним тодіж розпочаті зносини з папою¹⁵¹.

---

¹⁵⁰ Пат. с. 537. Про шлюб королівни з Львом згадки в документах — Codex Argvadianus IV. 13 і VIII. 97 (*Constancia ducissa Galliciae et Lodomeriae — karissime filie nostre*).

Того ж 1247 р., в літописних звістках про битву Угрів з Австрійцями на Лейті, де наложив головою Фридрих австрійський, згадуєть ся в угорськiм війську і «король руський» Monum. Germ. hist. IX. scr. с. 559 (*Continuatio Lambacensis*): *cum tribus regibus — cum rege Ungariae rege Comanorum et rege Rusciae*, теж і в Сольногородській хроніці св. Рудберта с. 789), але се ще не Данило, а, очевидно, Ростислав — порівняти звістку про шлюб Ростиславни *ibid.* с. 560 (під 1261). Про сей епізод див. ще Ficker Herzog Friedrich II (1884) s. 127.

¹⁵¹ Зносини Данила з папою від давна інтересували дослідників і при дуже скупих звістках сучасних джерел ріжними способами толкували ся. Окрім монографічної літератури, вказаної вище, вони обговорюють ся в загальних курсах, що згадують про Данила, і в працях про церковні відносини тих часів (особливо Макарія т. V с. 315 і далі, Пелеша *Geschichte der Union* I с. 277, 318 і далі, Абрагама с. 117 і далі. Перший хто зумів прояснити ліпше сю справу був проф. Дашкевич у своїй цитованій в прим. 1 статі: положивши

Проект церковної унії

Першу гадку про них піддали Романовичам папські послы до Татар — Пляно-Карпінї з товаришами, що їдучи до Татар стріли Василька в Ленчиці у Конрада мазовецького, потім на запрошенне Василька гостили у нього десь в перших днях 1246 р. і при тїм намовляли самого Василька й руських єпископів до унії, читаючи їм якусь папську булю про злуку церков¹⁵². Василько

в основу хронологічні студії, він відтворив той порядок, в яким наступали події, а з тим з'умів виявити мотиви, які водили Данилом у сих зносинах. Деякі поправки до його поглядів зробив я в першій виданню своєї праці. Іншу літературу див. в прим. 1. З новішого, що появило ся про се — Голубінського в Історії рус. церкви II с. 82 sq. — безвартостне, у Абрагама кілька роз'яснень деталей, взагалі основнійше; про деякі погляди його див. низше.

¹⁵² Recueil IV с. 734-6. Проф. Абрагам пробував недавно довести (с. 123) що перший навязав зносини з папською курією сам Данило, виславши якісь листи до неї перед своєю подорожю в Орду; відповідю на сї листи вважає він папську булю з 3/V 1247 (у Тургенева ч. 62). Одначе у Карпінї ми не знаходимо ніякого натяку на такі листи до папи, і згадана буля, коли не була відповідею на посольство Данила по поверотї з Орди, могла бути результатом реляції Карпінї про свої конференції з Васильком; в регестї булі не маємо імени князя, й вона могла бути адресована не до Данила, а до

відповів одначе, що без Данила не може сеї справи рішати. Тому можна з усякою правдоподібністю думати, що стрівши Данила в його повороті з Орди в марті місяці, десь на Подоню¹⁵³, Карпіні й з ним мав переговори. Заінтересованне, яке збудили в обох князях сі розмови, каже нам здогадувати ся, що мова йшла не про саму лише унію, про котру згадує Карпіні. Ся стара історія ніякого заінтересовання не могла викликати, натомість оповідання його про те, що папа хоче організувати союз європейських народів против Татар і з тим

Василька, але могла бути адресована й до Данила, на підставі того що доніс Карпіні; менше правдоподібне, що Василько, не чекаючи Данила, написав щось папі від себе. Вповні гіпотетичним лишаєть ся також здогад того ж автора (с. 105), що до Данила була адресована папська буля в 1231 р., де папа тїшить ся з причини заявленого тим неназваним на імя гех *Russiae* (в виданню Тургенєва він названий Юриєм — ч. 33) бажання піддати ся під зверхність римського папи. Ми могли б в такім разі надїяти ся якихось спеціальнїйших інструкцій Карпіні до Романовичів, тим часом не видко, аби він їх мав.

¹⁵³ Проф. Дашкевич (Первая унія с. 158), користаючи з лихого видання Язикова, не міг близше означити, де і коли Карпіні бачив Данила; з видання Авезака видно се зовсім ясно: Карпіні бачив Данила у швагра Бату, що кочував на Дону, а час видко з того, що у Куремси Карпіні був при кінці лютого, а у Бату на початку цьвітня; значить, на Дону був він десь в середині марта.

зберав собор в Ліоні, що він наміряєть ся двигнути против них хрестоносний похід, — мусли зробити сильне вражіннє на Романовичів, перейнятих гірким почутєм «обиди» від татарської кормиги. Прилучити ся до сього європейського союзу проти Татар, дістати собі з заходу поміч за ціну унії було дуже привабно, а признати над собою церковне старшинство римського папи не було страшно при тім близькім пожитю з католицькими народами, при тім браку всякої релігійної виключности, який я підносив як прикмету особливо характеристичну для наших західніх земель¹⁵⁴.

Коли Пляно-Карпінї, вертаючи з Орди, знову пробував у Романовичів (літом 1247 р.), він довідав ся, що вони навязали зносили з папою — вислали до нього свого посла¹⁵⁵. Маємо серію папських

---

¹⁵⁴ Див. т. II с. 483-5.

¹⁵⁵ *Confirmantes etiam omnia quae de hac materia prius per suum abbatem transmiserant* (Пляно-Карпінї говорить про готовість Романовичів до унії з римською церквою) — *Recueil* с. 769. В пізнійшій булі (у Тургенева ч. 75) папа згадує послів Данила *Gregorii abbatis de monte sancti Danielis et fratrum H. et A. de ordine fratrum praedicatorum*. Проф. Абрагам не без правдоподібности здогадуєть ся, що той Григорій міг бути ігуменом монастиря св. Данила в Угровську; але чи був се той «абат», про якого згадує Карпінї, як то думає Абрагам (с. 122), чи пізнійший посел, годі сказати. Проф. Дашкевич (ор. с. с.

буль з 3 мая 1246 р.¹⁵⁶, що були мабуть результатом реляцій Пляно-Карпінї про його конференції з Васильком і руськими князями, або того посольства, коли воно встигло вже прибути¹⁵⁷. Папа заявляє тут «руському королеви», що приймає його самого і його державу під протекцію св. Петра і всякому, хто б хотїв його скривдити, грозить гнівом божим і своїм, зрештою

---

159) вагав ся, чи не прийняти звістки Длугоша (II с. 309), що Данило розпочав зносини з папою через його легата в Пруссї Опізо; але Длугош се мабуть викомбінував з літописної звістки, що Опізо висланий був потім для коронації Данила.

¹⁵⁶ *Historica Russiae Monumenta* ed. a Turgenewio I N 61-5; в титулі останньої з сих буль тут читаєть ся: *Ioanni illustri regi Russiae*; в оригінальній реґестї імени князя нема — *Berger Les registres d'Innocent IV* т. I ч. 1817. Зауважу, що кореспонденція папи з Романовичами, видана у Турґенева, передрукована відси в *Codex Arpadianus* т. VII.

¹⁵⁷ Абрагам доводить, що рахуючи на дорогу 50 днів, посел висланий Данилом по поворотї не міг бути у папи перед видачею буль з 3/V (с. 124). Се трудно сказати категорічно. Данило міг бути дома уже перед кінцем марта, а їзда бувала скорша і повільнїйша. В кождім разї непотрібно припускає в такім разї той же автор, що папа вислав свої булі з 3/V на вість про поворот Данила з Орди (с. 124): коли не було часу на посольство, то не було часу й на вість, і *vice versa*.

про висловлені до нього «прошення» говорить він загально, обіцяючи їх скільки зможе сповнити, а з своїм легатом поручає порозумівати ся в справах релігійних і висловити йому свою гадку що до Татар¹⁵⁸.

Зносини з Римом

Чи наслідком отсих буль вислали Романовичі свого посла до папи, чи ще перед ними, але потім заходить малий застій в сих зносинах і тільки та друга гостина Карпінї, літом 1247 р., відіграла їх. Мусимо здогадувати ся, що відповіді прислані папою й ті устні пояснення, які могли дати Данилови його власні послы, розчарували Романовичів і прохолодили їх запал. Инакше воно й не могло бути: в головній справі, що займала Данила й піпхнула його до сих зносин, — про боротьбу з Татарами, вони не могли сказати йому нічого реального, натомість папа дуже горячо забрав ся до реформовання руської церкви, до

---

¹⁵⁸ Така сила буль, виданих одного дня в справі Данила, потверджує гадку, що се був перший крок папи в зносинах з ним: папа на перший голос поспішив ся відозвати ся аж трома булями, а трома иньшими уставляв посередників для дальших відносин.

викорінювання грецьких «звичаїв і обрядів» (лист папи до легата), чого собі ані Романовичі ані їх єпископи не бажали. Відгомін незадоволення в сій справі знаходимо і в пізнійших папських листах (нпр. в дозволі правити службу на просфорах) і в замітці літописця, що згадуючи про коронацію Данила, підносить прихильність папи до руського обряду: «Некенти бо кленяше хулящимъ вѢру грѣцкую правовѣрную»¹⁵⁹; тут маємо, мабуть, відгомін пізнійших пояснень папи, що мусів відступити від перших, занадто великих вимагань своїх в справах обряду.

Зносини були урвали ся, і тільки Карпінї, що з поворотом знову загостив у Данила, своїми винесеними з подорожі до самого великого хана гадками про потребу спільної боротьби з Татарами, про їх близький і грізний похід на захід, що мав розпочати ся в найближшій часї, потрапив знову розбудити давнійші надїї й пляни Данила: він вислав разом з Карпінї своїх послів і грамоти до папи¹⁶⁰.

На се посольство папа відповів знову цілою

---

¹⁵⁹ Іпат. с. 548.

¹⁶⁰ Recueil IV с. 769 (десь кінець червня — початок липня 1247 р.).

пачкою буль: з серпня і з дальших місяців 1247 р. та перших місяців 1248 р. маємо аж шість буль до Данила і Василька, де папа знову приймає їх в опіку св. Петра, дозволяє їм здобувати собі назад відібрані від них землі, дає діспензу Васильку за його шлюб (уже давнійший), дозволяє в руських землях правити службу на просфорах і т. и. В головній же справі — татарській маємо в них тільки бажаннє, щоб на випадок як Татари рушать ся на християнські краї, Данило повідомив про се пруських рицарів, а ті повідомлять папу, аби він міг ліпше роздумати, як би тим Татарам з божию помочию сильно противстати¹⁶¹. Такий був зміст останньої булі; Данило міг з неї як найліпше переконатися, що реальної помочи против Татар йому нема що надїяти ся від папи — й залишити дальшу кореспонденцію в сїм напрямі¹⁶².

Чотири роки пізнійше маємо лист угорського короля до папи, де він хвалить ся, що не пожалував

---

¹⁶¹ Hist. Russiae mon. I ч. 67–77.

¹⁶² Такого розчаровання дізнав тоді ж в своїх заходах коло організації боротьби з Татарами і угорський король, в своїх стараннях у курії і у західніх володарів не добувши, як він писав, *nichil consolacionis vel subsidii — nisi verba* (Theineri Mon. Hung. I ч. 440 — про дату Вертнер op. c. c. 376).

труду й встиг прихилити Данила на ново до зносин, і від нього мають прибути до папи послі¹⁶³. Не знаємо вправді, чи дійсно Данило тих послів вислав, але зносини такі були відновлені, і може бути, що в с'їм напрямі дійсно вплинув на Данила Беля. Папа хотів заохотити Данила до справи унії королівським титулом. Але Данилови хотіло ся не титула, а реальної помочи: галицький літописець оповідає, що коли папа прислав до Данила свого легата з пропозицією коронувати ся на короля, Данило відповів, що з Татарами його відносини лихі, і він, не маючи помочи від папи, не може коронувати ся; (очевидно, він сподівався, що така коронація роздражнить Татар іще більше).

Мабуть в відповідь на нові обіцянки помочи від папи, Данило повідомив його на початку 1253 р., що Татари рушають на нього, і очевидно — накликав до помочи. Папа пробував притягнути до сеї справи рїжних володарів, видав булю до християн Польщі, Чехії, Моравії, Сербії й Померанії, взиваючи їх до хрестоносного похода на

---

163 Manifestum est de sollicitudine nostra ac diligentia in revocatione Ruthenorum ad obedientiam sedis apostolicae, quorum nuncii vel iam accesserunt vel sunt ad vos proxime reuerenter accessuri — дата 5 idus maji a. 1252 — Péterffy Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae, I (1742) с. 71, відти Fejér IV. 1 с. 144.

Татар, і поручив його провідувати легату Опізо¹⁶⁴.

Коронація Данила

В звязку з сим очевидно стояло нове посольство до Данила в коронаційній справі: Опізо прибув до нього з королівським вінцем і порученням коронувати ним Данила, і привіз запевнення помочи від папи. Він з'їхав ся з Данилом у Кракові. Данило, як каже літописець, таки не хотів прийняти вінця, та впливи Данилової матери, котрій, як католицькій принцесі, не могла не бути приємна ся перспектива королівського титулу, і намови польських князів, що обіцяли Данилови також поміч на Татар (мабуть Опізо таки й звернув ся до них, аби впливали на Данила), — перемогли неохоту Данила. Він згодив ся, і казав Опізови їхати з собою з тим на Русь. Але коронація пройшла зовсім тихо, на краю Данилової держави — в Дорогичині (правдоподібно, Данило навмисно вибрав сей найдальше від Татар положений город), без особливої паради, без з'їзду князів, серед походу Данила на Ятвягів. Про саму коронаційну церемонію не знаходимо ніяких подробиць в нашій

---

¹⁶⁴ Theineri Mon. Pol. I ч. 107, Hist. Rus. mon. I ч. 88, пор. Potthast Reg. ч. 11106 і 11109.

літописи; вона каже тільки, що Данило «прийняв вінець від Бога, від церкви св. апостолів, від стола св. Петра, від отця свого папи Інокентія і від усіх його єпископів»¹⁶⁵.

Але обіцянки Опізо були даремні. Проповідь хрестоносного похода зістала ся безплідною. Анї папа, анї князі, до котрих він звертав ся з зазивом, ніякої помочи против Татар не прислали. З огляду на се Данило не мав охоти робити якісь уступки

---

¹⁶⁵ Іпат. с. 548-9. Дату коронації Данила — р. 1253 має оден польський річник (Kraśińskich) — Monum. Pol. hist, III с. 132, і вона потверджує ся грамотою з 24/XI. 1254 р., де Данило зветь ся уже першим королем руським (*excellentis viro Danieli primo regi Ruthenorum* — Codex dipl. Poloniae III ч. 63). Насуваєть ся питанне, чи коронація стала ся ще перед тими вістями Данила до папи про рух Татар (що вислані були десь в лютім-марті 1253 і привели до видання папської булі про хрестоносний похід на Татар), чи по ній? Коли ми поміркуємо, що коронація Данила відбула ся серед походу на Ятвягів, а до такого походу Данило ледво чи забрав ся б разом з братом серед татарської грози, то з усякою правдоподібністю мусимо покласти коронацію на пізнійше — на середину або другу половину 1253 р.: Данило мав час переконати ся, що в тій хвилі від Татар нема чого бояти ся, й забрати ся до походу на Ятвягів. З сим виводом, зробленим мною в першій виданню книги на підставі галицьких подій, сходить ся ітнерарій Опіза, зібраний Абрагамом (с. 134); з нього виходить, що Опізо міг бути на Руси або в серпні-вересні, або в грудні 1253 р.

римській курії в релігійних справах. Папа скоро переконав ся, що в сїм напрямі нема що числити на Данила. Зносини ще тягли ся¹⁶⁶, але обопільне розчарованнє проступало все сильнійше. Буля 1255 р., де папа дозволяв Мендовгу воювати руські землі і їх людність, яко невірну, служить уже проявом розчаровання римської курії. На початку 1257 р. папа Олександр II вислав Данилови булю, де вже рішучо докоряє йому, що він відступив від послушности римській церкві, забувши її духовні й сьвітські добродійства — дану йому корону; папа звиває його вернути ся до римської церкви, инакше загрожує йому клятвою, а в листах, виданих до єпископів оломунецького, вроцлавського й иньших, поручає, аби вони клятвами й «зброєю вірних» змусили Данила до його обовязку¹⁶⁷.

Але з сих візвань і погроз не вийшло нічого. Данило залишив усякі відносини до римської курії, і його королівський титул зістав ся одинокою памяtkою сеї першої — ефемеричної руської унії. Цікаво одначе, що хоч сам Данило, як ми бачили, королівському титулу не надавав особливого

---

¹⁶⁶ Про якесь посольство Данила до папи з весни 1254 р. маємо згадку у Тайнера *Mon. Hung.* I ч. 442.

¹⁶⁷ *Hist. Rus. mon.* I ч. 93 і 95.

значіння, його окруженне, видко, цінило досить високо сю відзнаку: галицькі літописці почавши від коронації все титулюють Данила «королем».

Не знайшов Данило в своїх плянах боротьби з Татарами помочи і в иньших звязках з заграничними державами, на котрі тепер кинемо оком.

В відносинах Данила до Угорщини ми спинили ся на помиренню й союзі Белї з Данилом, уложенім в 1246 р. Беля тоді носив ся з плянами здобути собі Австрію, що по безпотомній смерти остатнього Бабенберга Фридриха II Воевничого, як порожній лен, перейшла в управу цісаря Фридриха II. Наслідком роз'яреної боротьби між сим цісарем і папами, папа, що мав сильну партію і в Австрії, змагав ся не допустити, аби такий важний здобуток зістав ся в руках ворога. Коли Беля заявив йому свою охоту здобувати Австрію, папа відізвав ся з найбільшою готовістю на сей плян¹⁶⁸, але Беля не мав під рукою потрібних сил, аби зараз забрати ся до війни з цісарською партією, й поки він зберав ся, папа, перебравши кількох можливих претендентів, спинив ся на Гертруді, братаниці покійного герцога, й її чоловіку — маркграфі баденським Германі. Завдяки помочи папи й династичній прихильности

---

¹⁶⁸ Поч. 1247.

до Гертруди в Австрії, Герман встиг незабаром зайняти тут досить сильне становище. Пропустивши таким чином момент, Беля зробив кілька нападів на австрійські землі¹⁶⁹, але без всяких важніших результатів. Наша літопись оповідає, що він кликав до помочи також і Данила, й той їздив до нього з своїми полками, але вже застав у Белі послів з Австрії¹⁷⁰. До походу не

---

¹⁶⁹ 1248–1250.

¹⁷⁰ Про подорож Данила на Угорщину, до Белі — Іпат. с. 540. Ся звістка широко інтерпретуєть ся у Шараневича *Die Nurat.-Chr.* с. 57 і далі і в новійшій студії одного з моїх слухачів Б. Барвінського Прешбурський з'їзд в справі спадщини по Бабенбергах (Записки Н. т. ім. Ш. ЛП). Шараневич, помиляючи ся в даті Ярославської битви (1249 замість 1245), мусів і звістку про похід Данила перенести на пізнійші часи, і тому опинив ся на хибній дорозі. Барвінський пробував супроти дати 1248, виведеної для сеї події Дашкевичем і мною, оборонити р. 1250. Свої замітки з powodu його аргументації я подав при його статі, и. т. До справи хронологічної звязи в Гал. — волин. літописи. Оповіданне Галицької літописи вказує на літо р. 1248, і факти австрійської історії відповідають вповні такому датованню: сей похід Данила став ся ще тоді, як цісар «тримав Відень, землю Австрійську й Штирську», значить не пізнійше першої половини 1249 р., бо в другій половині сього року бачимо Відень уже в руках чоловіка Гертруди (*Huber Geschichte Oesterreichs* I с. 523). Що воно діяло ся не вдовзі по смерти Фридриха Бабенберга, показують і слова літописи: «герцюкъ

прийшло, і Данило, здивувавши Угрів й Німців своїм невиданим убранням і узброєнням своїх вояків, вернув ся до дому. Повне мовчаннє джерел дає здогадувати ся, що Данило взагалі не брав участі в походах Белі на Австрію сих років, і воно зовсім правдоподібно, що маючи далеко реальніші справи під носом, Данило не охотив ся до участі в такій далекій і для нього неінтересній справі.

Тим часом маркграф Герман умер¹⁷¹, і барони Австрії вкінці, знеохочені анархією, вибрали собі герцогом чеського королевича Отокара, що без усяких перешкод опанував Австрію¹⁷². Беля, переконавши ся, що власними силами нічого осягнути не зможе, задумав втягнути Данила й уложити широку коаліцію проти Отокара. Він виступив з проектом оженити Гертруду з другим Даниловим сином, Романом, з тим що Роман дістане спадщину Бабенбергів. Сей проект прийнято прихильно обома сторонами — і у Гертруди і у Данила. Роман прибув в Австрію, й тут

бо уже убьень бысть». На пору року вказує по дробиця, що під час з'їзду Данила з Белею було дуже горячо.

¹⁷¹ При кінці 1250 р.

¹⁷² Кінець 1251 р.

десь весною 1252 р. в замку Himberg¹⁷³ під Віднем відбув ся шлюб Романа з Гертрудою та уложено трактат, де Беля з'обов'язав ся помагати Роману здобути собі Австрію.

Кандидатура Романа Даниловича

Втягнувши таким чином в австрійську справу Данила, Беля, в попереднім році спустошивши Австрію й Моравію, на 1253 р. уложив плян великої союзної кампанії на Отокара. Сам Беля мав напасти на Моравію; Данило разом з Болеславом краківським, що за посередництвом своєї жінки Кінги, доньки Белі, теж був втягнений до коаліції, мали йти на Шлезк; з заходу на Австрію мав напасти иньший союзник — герцог баварський, тим часом як зі сходу, очевидно, мали піддержати Романа Угри. Але сей широкий плян скінчив ся на спустошенню Моравії і Шлезка, де руські й польські війська взяли Опаву (Тгоррау). В Австрії акція союзників була зовсім слабка: Баварців відбито, а в якій мірі підтримало Романа угорське військо, зістаєть ся зовсім неясним.

Галицький літописець гірко нарікає на Белю, що він надавав Романови обцянок і потім зовсім не

---

¹⁷³ Impirg, Інеперк нашої літописи.

піддержав його. Він каже, що Роману приходило ся тим часом видержувати тяжку боротьбу з Отокаром; Отокар радив йому розірвати свій союз з Белею й поділити з ним — Отокаром, австрійську спадщину, але Роман не хотів зрадити Белі. Беля ж не тільки не поміг Романови, але використовуючи його прикре становище, запропонував, аби він передав йому ті замки, які тримали ся Гертруди, а натомість обіцяв йому дати городи в Угорщині. Гертруда одначе на се рішучо не пристала, хоч тоді вони були в дуже труднім становищу, обложені в Гімбургу військом Отокара: в замку настав голод, і для Гертруди й Романа приносила якась баба потайки поживу з Відня, прокрадаючись серед війська Отокара.

Скінчило ся тим, що Роман, як каже наша літопись — за радою Гертруди, викрав ся з замку й подав ся до батька (в 1253 р.). Правдоподібно, Гертруда, коли справді так Роману порадила, надіяла ся, що йому удасть ся подвигнути батька до більш активної участі в австрійській справі. Але Данилови, після того як показало ся, що на поміч Белі нема що числити, розумієть ся, було трудно брати на себе сю справу, й він Романови не поміг. Не знати, чи Роман потім вертав ся до Гертруди: нема про се ніякої звістки. Для нього не було виглядів в Австрії, Гертруді ж, видко, не хотіло ся кидати те, що мала вона в Австрії, й їхати за

чоловіком на Русь, й вони розійшли ся. Австрійські хроніки закидають Романови, що він кинув свою жінку на глум; літопись галицька підносить, що він виїхав з Австрії за порадою самої Гертруди, але мовчить про їх дальші відносини. Бачимо тільки, що Романа, по повороті, заангажував Войшелк в литовські справи, й він оженив ся на ново з донькою одного з русько-литовських князів — Гліба волковийського. В Австрії ж скоро по відході Романа прийшло до порозуміння між Белею й Отокараром, і вони поділили між собою спадщину Бабенбергів (Беля дістав більшу частину Штирії, Отокар решту). Гертруді полишено значні маєтності в Штирії, де вона й жила потім довший час: від Романа вона мала доньку Марію, що вийшла потім за сина загребського бана Стефана IV¹⁷⁴.

Відносини до Угорщини і Польщі

Двозначна роля, яку Беля відіграв у сїм епізоді з Романом, здаєть ся, переконала Данила, що йому нема що числити на угорського короля, і відносини між ними, видко, ослабли, але були

---

¹⁷⁴ Про сей австрійський епізод політики Данила див. прим. 8.

спокійні. Літопись наша оповідає, що Данило під час Бурандаєвого походу (1260 р.) був утік в Польщу, а відти на Угорщину¹⁷⁵; супроти звісток австрійських джерел, що він брав участь в поході Белі на Австрію сього року (літом), дуже правдоподібним здається здогад, що в сей похід він попав випадково, під час сеї своєї втіачки. Оден хроніст каже, що він був і на з'їзді у Відні Белі з Отокаром¹⁷⁶, — сей з'їзд закінчив їх війну¹⁷⁷. По тому літопись згадує ще подорож Данила на Угорщину (десь 1262 р.), але не поясняє мотивів; можливо, що се була просто сусідська візита¹⁷⁸. Не знаємо нічого, яке становище займав Данило супроти внутрішніх замішань Угорщини в остатні роки Белі та його боротьби з сином Стефаном. Аж з часів Стефана¹⁷⁹ маємо лист, що свідчить про добрі відносини між Угорщиною й

---

¹⁷⁵ Іпат. с. 562.

¹⁷⁶ В марті 1261 р.

¹⁷⁷ Див. прим. 8.

¹⁷⁸ Іпат. с. 566-7.

¹⁷⁹ 1271, липень, про лист низше.

галицько-волинськими князями, але се хронологічно вже виходить по за часи Данила.

В русько-польських відносинах ми спинили ся на союзі Романовичів з Конрадом¹⁸⁰. Ми бачили потім, що Михайлу удало ся перетягнути Конрада до себе під час боротьби за Галич, і в війнах 1236-7 р. він виступає противником Данила. Але сей розрив Данилови не пошкодив: він скористав з нього для того, аби відібрати собі Дорогичин, а самого Конрада зашахував Литвою¹⁸¹. Одначе

---

¹⁸⁰ Вище с. 46-7.

¹⁸¹ Про відібраннє Дорогичина наша літопись говорить, не називаючи його імени, під р. 1235 (в дійсности се була весна 1238 р.) — «Данилови же рекшую: «не лѣпо есть держати нашеє отчины крижевникомъ Тепlichemъ, рекомымъ Соломоничемъ», и пойдоста на нѣ в силѣ тяжьцѣ, приаства градъ мѣсяца марта, старѣйшину ихъ Бруна яша и вои изоимаша и възврати ся Володимѣрь». Уже Дашкевич (Княженіє Даниіла с. 14) справедливо відгадав, що тут іде мова про Дорогичин, відданий Конрадом мазовецьким на початку 1237 р. добржинським рицарям (грамота Конрада датована 8/III. 1237 р. — Voigt Geschichte Preussens II с. 277.). 1241 р. Дорогичин належав уже Данилу (Іпат. с. 524), отже мусів він його відібрати між сими роками. Вправді Данилович (Skarbies I с. 63) переказує звістку про ніби знайдену в 1785 р. в Дорогичині гробову плиту рицаря Генриха з Жегоціна з датою 1248 р., але в сім році Дорогичин не міг уже бути в руках рицарів. Про се, коли Дорогичин був відібраний від

потім між ними, видко, прийшло знову до порозуміння, і в 1240-х рр. Романовичі jako союзники Конрада увійшли навіть в конфлікт з Болеславом Лешковичом (т. зв. Огидливим), з котрим Конрад вів боротьбу за Краків»¹⁸².

Ся війна, распочавши ся пограничними спустошеннями ¹⁸³, привела вкінці до досить важного факту — окупації Русинами Люблина. Галицька літопись вправді оповідає тільки, що в сю війну Данило з Васильком, обложивши Люблин, змусіли Люблинців до того, що вони пообіцяли на далі «не помагати князю своему», але в польських річниках маємо виразну згадку, що Русини (чи тоді чи зараз потім) зовсім освоїли Люблин, для оборони його виставили тут камяну вежу, відновили замок, і

Данила див. т. II с. 371-2.

¹⁸² Іпат. с. 516–7, пор. 521, 524, 527. Що конфлікт з Конрадом не трівав довго й не був прикрий, видко з слів літописи про смерть Конрада: літопись його дуже похваляє и каже, що Данило «сожали си по немь». Що конфлікт Романовичів з Болеславом став ся в звязку з їх союзом з Конрадом, кажуть виразно самі Романовичі: «яко тебѢ дѣля нзъидеша на наю Ляхы, яко помощника ти есвѢ» — Іпат. с. 532.

¹⁸³ Коло р. 1243.

володіли ним якийсь час¹⁸⁴. Чи відібрали його потім Поляки силоміць, чи звернув Данило його сам, не знати, але сю другу можливість вважаю супроти тодішньої ситуації правдоподібнішою.

По смерті Конрада¹⁸⁵ бачимо Данила в згоді з обома лінїями — краківською й мазовецькою. З мазовецькими князями Романовичі стояли в ближших відносинах. Галицький літописець каже, що Данило мав вплив на Болеслава Конрадовича, бо він був оженений з його своячкою, донькою Олександра белзького; по його словам впливу Данила на Болеслава Конрадовича завдячав Зємовит, його брат, що дістав спадщину по браті¹⁸⁶ — до того мав його намовити Данило, і взагалі Данило й Василько вважають Зємовита своїм протегованцем. Нпр. закликаючи його в похід на Ятвягів, вони в літописи кажуть йому: «бачив ти від нас добро, іди ж тепер з нами на Ятвягів». Зємовит теж оженив ся з якоюсь своячкою Романовичів Переяславою, котрої рід одначе ближше не звісний

---

¹⁸⁴ Іпат. с. 529, пор. Monumenta Pol. hist. II с. 804, III с. 72, 307, Длугош II с. 299.

¹⁸⁵ Умер 1247 р.

¹⁸⁶ Болеслав умер 1248 р.

(недавно висловлено здогад, що то була донька Данила, але се тільки здогад). Він був діяльним помічником Данила в його заходах коло підбивання Ятвягів (при кінці 1240-х і на початку 50-х рр.), але в сих походах помагав Данилу також і Болєслав краківський. Вимушена участь Русинів в поході Бурандая на Малополющу (1259) не попсовала сих відносин, і перед смертю Данила вони були унормовані на з'їзді його з Болєславом у Тернаві¹⁸⁷.

Відносини до Литви

Та сї відносини до Польщі не грали особливої ролі. Далеко важнїйше значінне мали відносини литовські.

Вище була мова про завзяту боротьбу, яку провадив з Литвою Роман. Його смерть широко відтворила ворота литовським нападам на Волинську землю. Літопись, зайнята історією спадщини Романа, не вичисляє близше сих нападів, тільки принагідно згадує при подїях 1209-10 рр., що в ті часи «(бѣда бѣ в землѣ Володимерьстѣй отъ

---

¹⁸⁷ Іпат. с. 531-5, 538-9, 541, 551, 562, 567. Про шлюбні відносини мазовецької й галицько-волинської династії див. у Бальцера Genealogia с. 314 і далі.

воеванья литовського и ятвяжського»¹⁸⁸. Розуміється, волинські князі не залишали відвдичувати ся Литві, але в сих часах політичних замішань про якусь сильнішу боротьбу з їх боку не можна думати, аж поки на Волини не осіли ся міцно Романовичі. Отся важна переміна в політичнім житю Волини була мабуть причиною зміни в відносинах русько-литовських: при кінці 1219 р. литовські й жомойтські князі уложили згоду з Романовичами, приславши своїх послів у Володимир¹⁸⁹. Се зменьшило литовські напади — «бѣ земля спокойна», каже літописець, але не так дуже, бо не всі литовські племена обіймала ся княжа організація, й ятвяжські племена, що не входили до сеї організації, далі вели свої напади¹⁹⁰. Все ж таки по угоді 1219 р. литовські напади стали рідші, а окрім того вона дала Романовичам цінних союзників, котрих вони уживали в потребі против Польщі¹⁹¹.

---

¹⁸⁸ Іпат. с. 483.

¹⁸⁹ Іпат. с. 492.

¹⁹⁰ Див. Іпат. с. 503.

¹⁹¹ Іпат. с. 492.

Потім ми довший час не знаходимо докладніших відомостей про відносини до Литви. З одної згадки бачимо, що при кінці 1220-х рр. Литва уважала ся союзною, але Володимир пинський, що мав порученне стерегти Волинь від Ятвягів, побив Литву, коли вона вибрала ся на Польщу. Може бути, що се було причиною розрива: в 30-х і 40-х рр. бачимо одних литовських князів союзниками Данила, иньші знову воюють його землю¹⁹².

На тридцяті роки припадає сформованне серед Литви першої більшої держави в руках Мендовга. Підбиваючи собі дрібніших литовських династій і сусідніх дрібних руських князів в басейні Німана, Мендовгу було наручно бути в союзі з сильнішими руськими князями — Романовичами, аби вони йому не перешкождали в сих заходах. Він служив Романовичам своїми помічними полками; окрім того нищив тих дрібних литовських династій, що давали ся в знаки волинським і пинським землям (пинські тоді стояли під протекцією Романовичів); сього виставало, аби оправдати такий союз в очах Романовичів, зайнятих тоді передовсім заходами коло повернення своєї батьківщини.

---

¹⁹² Іпат. с. 503, 517, 530.

Боротьба з ятвягами

Набіги литовських кунїгасів і ятвязьких ватажків на руські землі тоді дійсно були дуже часті. Се бачимо з літописних записок, а ще більше — з замітки Карпінї, нав'яної очевидно місцевими оповіданнями: він каже, що переїздячи полудневою Волинею й Київщиною, дуже бояв ся Литовців, «бо вони часто нападають на руські землі вповні несподівано»¹⁹³. Се привело вкінці Данила до пляну систематичної боротьби з Ятвягами, найменше дисциплінованими й найбільше прикрими з сих нападників, на повне їх знищення. Сю боротьбу Данило розпочинає, покінчивши галицьку справу, в союзї з мазовецькими князями — Конрадом і його синами, і рядом сильних і немилосердних спустошень, з паленням сел, нищенням майна, вирізуваннем або забиранням в полон осадників Ятвяжської землі, змусив частину Ятвягів до покорности¹⁹⁴. Вони, як оповідає літописець, прирікли давати дань і обіцяли ся бути послушними: «работѣ быти ему и города рубити в

---

¹⁹³ Recueil des voyages IV с. 736, пор. с. 741, Іпат. с. 530-1.

¹⁹⁴ Іпат. с. 537, 538-40, 548-9.

земли своєї» (себто замки для Данилових залог) і дали на те закладнів (дѣти своя). Данило дійсно зібрав дань з них через свого воєводу і частину її післав в дар Полякам: «на свѣдоцтво власти — аби знала земля Лядська, що Ятвяги платили дань королеви Данилу»¹⁹⁵. Супроти німецьких рицарів Данило застеріг собі права на частину Ятвяжської території дипломатично: при кінці 1254 р. він уложив трактат з пруськими рицарями, в котрім ті признавали Данилови й його союзнику Земовитови права на третину Ятвяжської землі¹⁹⁶. А та галянтна посилка ятвяжської дани до Польщі, оповіджена літописцем, мала на меті застерегти здобуту територію від претензій польських. Данило, видко, заміряв стати міцною ногою на Ятвяжській землі.

Даниловичі на Чорній Русі

Ще важніші перспективи відкривали зносини Данила з Мендовгом. В наших звітках він виступає союзником Данила вперше в подіях 1237 р. і зістаєть ся таким і в 40-х роках. Данило навіть

---

¹⁹⁵ Іпат. с. 554 (коло року 1254).

¹⁹⁶ Codex dipl. Poloniae III с. 30.

оженив ся з його братаницею¹⁹⁷. Але він мусїв з часом спостерегти, що Мендовг занадто виростає й стає небезпечним сусїдом. Поводом до розриву стало ся те, що Данило прийняв до себе братаничїв Мендовга, своїх швагрів, Товтивила й Викинта, коли Мендовг їх вигнав з їх володїнь. Літописець поясняє се родинними мотивами, що Данило пожалував їх як своїх свояків, але те, що він далї про Данила оповїдає, вказує на істнованнє у Данила певного пляну: Данило, ухопивши ся за сю подїю, задумав плян широкої коалїції на Мендовга. Він післав до польських князїв, закликаючи їх на вїйну: «прийшов час християнам ударити на поган, коли вони почали самї між собою воювати ся». Викинта він післав до пруських рицарїв, аби притягнути їх до коалїції, та поручив йому підняти на Мендовга Ятвягїв і Жмудь (Викинт і Товтивил самї були жмудськими династами). Се Викинту удало ся. Тїльки Поляки Данила не підтримали. У всякїм разї на Мендовга підняла ся дуже грізна сила. Романовичі, здаєть ся, при тїм надїяли ся забрати собі нїманську Русь (т. зв. Чорну), — вїйна почала ся власне походом Романовичїв на руськї городи Нїманського басейна: Здїтов, Волковийськ, Вслоним. Про результат сього походу літопись

---

¹⁹⁷ Іпат. с. 517, 532, 541.

досить невизразно каже, що Романовичі «поимаша грады многы и взвратишася в домаы»¹⁹⁸. В дальшій плянї Романовичів було — здобути Новгородок.

Але коалїція розбила ся: Мендовг відтягнув пруських рицарів, заявивши їм охоту охрестити ся. Спекавши ся Німців, він встиг відтягнути також від Романовичів Ятвягів і Жмудь. Лишили ся Романовичі Новгородка їм здобути не удало ся, спустошили тільки Новгородську землю; за те взяли Городно на Німані¹⁹⁹. Мендовгу дуже хотїло ся помирити ся з ними, бо його союз з Німцями, за котрий він мусїв дорого заплатити, був тільки дипломатичною штукою, а союз Романовичів з його братаничами відкривав дуже небезпечну стежку для иньших литовських династій, невдоволених монархичними змаганнями Мендовга. Вже по кампанії 1252 р. Мендовг присилав послів до Данила, «хотя мира» і пропонуючи якийсь новий шлюб. За посередництвом Мендовгового сина Войшелка, чоловіка перейнятого впливами руської культури, згода десь при кінці 1254 р. дійсно прийшла до кінця: найменшого з Даниловичів — Шварна, ще

---

¹⁹⁸ Пат. с. 542 (1250).

¹⁹⁹ Походи 1251-2 р.

малого, заручено з Мендовговою донькою; старшому його брату Роману, що вернув ся тоді з своєї австрійської авантури, Мендовг дав Новгородок, давнійшу волость Войшелка, а Войшелк передав йому ще й свою волость: Вслоним, Волковийськ і всі иньші города, бо сам він постановив постригти ся в черці на Атосі. Він туди й подав ся був, та не мігши дійти, вернув ся з дороги, й став жити недалеко Новгородка, засновавши тут собі монастир²⁰⁰.

Ся угода 1254 р., разом з довершеним коло того-ж часу завойованнем Ятвяжської землі далеко розсували границі Данилової держави на північ. Турово-пинська земля була тепер зацеплена між волостями Романовичів, і пинські князі фактично сходили на їх підручників.

Ще важнійша була перспектива дальшого розширення політичного впливу галицьких князів на литовські племена через тих посаджених в литовських аннексах Даниловичів. Але сі усьпіхи (властиво одинокий серйозніший успіх заграничної політики Данила) були дуже не трівкі. Мендовг слідом розсварив ся з Романом, відібрав від нього

---

²⁰⁰ Іпат. с. 541-4, 551, 567-8, 1 Новг. 283-4; коментар до сих звісток в монографії Лятковського Mendog (Rozprawy wydz. hist-filozof. XXVIII) розд. IV і далі.

волоости, ухопив його самого (десь в р. 1258), і в сій боротьбі Роман потім, здається, наложив головою ²⁰¹. Причиною була мабуть участь Василька в поході Бурундая на Литву; принаймні тим фактом мотивує Волинська літопись напад Мендовгових Литвинів на волинські землі в 1262 р. ²⁰². Хоч недобровільна в дійсности, ця участь Василька в татарській поході могла послужити добрим приводом до розриву. Неприязні відносини тривали, здається, до самої смерті Мендовга, і вже по смерті Данила наступила зміна і нова блискуча комбінація: князюванне Шварна Даниловича на столі Мендовга, на жаль тільки — таке-ж ефемеричне, як і князюванне Романа в волостях Войшелка.

Ріжнородні, широкі політичні пляни й зносини Данила мають взагалі ту хибу, що не тримають ся купи: бракує їм консеквенції й енергії в переведенню, і тому його заходи виходять такими уривковими, а результати зовсім ілюзоричними. Пояснити се в значній мірі треба впливом

---

²⁰¹ Іпат. с. 560-1; по звістці, що Войшелк ухопив Романа, не маємо більше ніяких звісток про нього, і пізнійше довідуємо ся тільки, що його поховано в Холмі (Іпат. с. 600).

²⁰² Іпат. с. 565.

татарських відносин: татарська сила все висіла дамоклевим мечем над Даниловими заходами, вона параліжувала його сили, підтинала його енергію, й широкий розмах його політики упадав безсильно. Очевидно, супроти сього нового політичного чинника можливі були два виходи: або за всяку ціну уставити з ним якісь добрі відносини і забезпечивши собі його неутральність або навіть і прихильність, будувати собі всякі иньші політичні пляни — так зробили потім московські князі, так поступали до певної міри й Даниловичі, — або відложити всякі иньші пляни і віддати ся цілком організації сил для боротьби з ордою. Не підлягає сумніву, що Данило тримав ся сеї другої гадки. Його покора перед Татарами була вимушеною, як ми бачили, і він, очевидно, тільки чекав принагідної хвилі та хапав ся ріжних політичних комбінацій для збільшення своїх сил до боротьби з Ордою. Але з сих комбінацій не виходило нічого, сили Данила для такої боротьби зіставали ся за малі, а тим часом відносини до Орди зіставали ся неупорядкованими, і се підтинало Данила. Через се його політика від татарського приходу має такий хаотичний і при всіх своїх рицарських привадах і шумних розмахах — досить анемічний характер.

Боротьба з татарами

Ми спинили ся в татарських відносинах на тім моменті, коли Данило вернув ся з своєї подорожі в Орду, весною 1246 р., признавши себе татарським васальом, з гірким почутом обиди від сього несподіваного пониження. Але се пониженне уважав і він і його люде тільки хвилевим. Літописець поясняє покору Данила тим, що тоді він ще «не утвердилъ бѣ землѣ своея города». Коли й припустити в сих словах певну антиципацію пізніших фактів, то в усякім разі пізніша політика Данила показує, що він не мав наміру зіставати ся послушним слугою татарського хана. Під впливом оповідань легата про заходи папи коло організації християнського союзу на Татар, і тих поголосок про новий похід Татар на західню Европу, що справді робили такий союз потрібним для цілої Европи, Данило фантазує про можливість оперти ся Татарам за помочию того християнського союзу; але що саму гадку про боротьбу з Ордою не піддала йому сама тільки перспектива сього союзу, видно з того, що й розчарувавши ся слідом у своїх надіях на Европу, Данило веде далі до конфлікту з Ордою.

Конфлікт сей зарисував ся досить скоро по подорожі Данила до Орди. Оповідуючи про прихід Бурундая на місце давнішого пограничного татарського воєводи Куремси, літописець каже, що Данило «держаше рать с Куремсою и николиже не

боя ся Куремсы»²⁰³. Отже перед приходом Бурандая була вже якась досить довга стадія воєнна. Про два походи Куремси на Галичину й Волинь літописець згадує в р. 1253–4, але сї походи мусїли бути попереджені якимись конфліктами, не згаданими в літописи; з рештою й ті слова літописи про рать держану Данилом з Куремсою до самих лише сих походів тяжко прикласти, так що початки конфлікту треба мабуть покласти на початок 1250-х рр.

На жаль, літопись нічого не каже про причини сього конфлікту²⁰⁴. Я б шукав їх в руху, що прокинув ся серед людности в Київщині і змагав до

---

²⁰³ Іпат. с. 560.

²⁰⁴ Декотрі дослідники (пор. Дашкевич Княженіє Даниїла с. 140) думають, що причиною конфлікту була коронація Данила, а розпочав ся він походом Куремси на Понизє. Я думаю, що слова літописи про рати держані Данилом з Куремсою вказують на якусь іще попередню війну між ними, бо пізнійші походи Куремси Данило досить ігнорує. Думаю, що й самий стиль літописного оповідання про похід Куремси на Понизє — *ex abrupto*, без всякого пояснення, вказує, що конфлікт Данила з Татарами став ся перед тим іще. У всякім разі напад Куремси на Понизє, хоч стоїть в літописи по коронації, мусїв стати ся перед нею, див. аналізу літописного оповідання в моїй Хронольогії с. 37.

того, аби скинувши в себе князівську владу, стати в безпосередні зносини до Татар. Про нього буду ширше говорити в дальшій розділі, тепер же зазначу тільки, що безпосередно тримаючи ся літописного оповідання виходило б, що сей рух прокинувся в області Случи вже по першій поході Бату, а в 1250-х рр. уже обіймав велику територію на пограничних частинах Київщини й Волини (в області Случи, Тетерева й Бога), а по всякій правдоподібності обхопив тоді уже й подніпрянську Київщину. Для руських князів, особливо сусідніх, як галицько-волинські та сіверські, се був дуже небезпечний рух: підтримуючи його, Татари могли б коли не зовсім видворити князів з їх волостей, то дуже сильно ослабити. Описані в літописи походи Куремси на галицьке Понизє й полудневу Волинь — землі сусідні з Побожем, що прийшло вже в безпосередню залежність від Татар, могли мати на меті розширення безпосередно підвладної Татарам території того против-князівського руху, і я підозріваю, що на сїм ґрун-ті й прийшло до конфлікту між Данилом і Куремсою.

Війна з Куремсою

Як я вже сказав, про початки сього конфлікту Галицька літопись нам нічого не каже. Доперва

приступаючи до оповідання про пізнійший похід Куремси на Волинь, літописець згадує, що ще перед тим Татари Куремси приходили на Понизє, під час коли Данило пішов походом на Литву²⁰⁵. Вони приступили під Бакоту. Якийсь Милїй — бакотський намістник, або правдоподібнійше — якийсь місцевий старшина, «старець градський», що стояв на чолі Бакоти, пристав до них, і Куремса там посадив свого баскака²⁰⁶. Можливо, що й

---

205 Се була пізня осінь (бывшо роскалью) найправдоподібнійше 1252 р. — Хронольогію с. 38.

206 В виданню Галицько-волинської літописи 1871 р. стоїть «яша Милґя баскака», без означення всяких варіантів, так як би у всіх кодексах однаково читало ся. Тим часом у виданню 1843 р. читаєть ся: «яша милґя и баскака» і в примітках означено, що сього *и* бракує в Іпатськїм кодексі, так як би в Хлебніковськїм і списанім з нього Єрмолаївськїм було се *и*. Дійсно, Карамзін, що мав Галицько-волинську літопись в Хлебніковськїм кодексі, цитуючи сей уривок літописи, пише «Милґя и баскака» (IV прим. 102). Очевидно, в Хлебніковськїм кодексі дійсно так стоїть, і ся історія показує тільки, як виданне 1871 р., з котрого мусимо користати, далеке від певности. З новїйших дослідників боронить сеї лекції (з *и*) Молчановськїй (Очеркь извѣстїй о Подольской землѣ с. 151–2), широко обговорюючи взагалї сей епізод. Я теж уважаю сю лекцію правдоподібнійшою, але тільки з стилістичних причин, тому що за словами: «яша Милґя (и) баскака» в літописи читаємо: и приведе Левъ

самий похід був зроблений на поклик сього Милія, що хотів піти слідом побожських громад. Данило, що вернув ся тим часом з Литви, довідавши ся про Татар, післав до Бакоти сина Льва, і той несподіваним нападом застав Милія не приготованим. Милія увязнено й завезено до Данила, та Лев поручив ся за ним перед батьком, і Милій вернув ся назад в Бакоту. Але що йно Львове військо забрало ся, Милій знову піддав ся Татарам, і що літопись нічого не згадує по тім про відібране Бакоти, можна з того здогадувати ся, що якийсь час Бакота була під татарською зверхністю. По сім Куремса рушив на полудневу Волинь і почав пустошити околиці Кремінця, хочачи змусити його теж до підданства. Кремінецький посадник Андрій вагав ся, «раз казав: я королів, другий раз: я татарський». Літописець підозріває, що він був нещирим для Данила, й злорадно оповідає, що се двозначне становище Андрія вкінці не вийшло йому на добро: Куремса, розгніваний його крутіством, казав його вхопити й забити. Даремно Андрій відкликував ся, що має у себе якусь «Батієву грамоту (дуже інтересний натяк на

Милїя кь отцю си», а дальше про Милія говорить ся заіменником (ему). Повторенне імени Милія було б безпотрібним тут, коли б мова все йшла тільки про нього, і баскаком був таки ж він.

можливість якихось попередніх зносин його з Ордою) — Татари тим ще сильніше роззлюстилися, убили його і вирізали серце. Але Кременця підбити собі Куремсі не удалося, і він ні з чим вернув ся.

Як я сказав, сі походи Куремси мабуть мали на меті розширення безпосередно залежної від Татар території. На звичайні грабівничі напади вони зовсім не подобають, і коли звістний уже нам претендент Ізяслав Мстиславич по тім слідом просив Куремсу допомогти йому в поході на Галич, Куремса відмовив участі в такій привабній, з добичного становища, експедиції. Літописець каже, що Татари мали великий страх перед Данилом: «як тобі йти на Галич? казав Ізяславу Куремса, Данило князь лютий, як схоче позбавити тебе життя, хто тебе виратує?» Не відкидаючи можливості подібних відряджувань, я б бачив в сім поведженню Куремси добре обдуманій плян — пильнувати пограничних земель, що могли бути переведені під безпосередню владу Орди, й не заривати ся за далеко.

Данилові походи на «людей Татарських»

Для Данила така татарська політика — підтримувати противкнязівський, автономічний рух та за його помочю переводити руську людність в

безпосередню залежність від Орди, була особливо небезпечна. Тож він проти сього руху уважав потрібним виступати з особливим зав'язем. Оповідуючи про війну Данила з болоховськими князями, що підтримували Ростислава, а були такими добровільними підданцями Татар, літописець каже, що Данило тим більше зав'язе мав на них («болшую вражду держа»), що вони операли ся на союз з Татарами (яко отъ Татаръ болшую надежду имѣаху); тому він взяв приступом болоховські городи, попалив їх, розкопав укріплення, знищив землю й забрав невільників²⁰⁷. Отже по тім поході Куремси на Понизє Данило постановив з цілою рішучістю виступити проти Татар, і заалярмував папу вістями про татарські замисли, накликаючи до оружної помочи²⁰⁸. А коли від папи і взагалі в заході нїякої помочи не

---

²⁰⁷ Іпат. с. 526-7, 1241 рік.

²⁰⁸ Sane nuper carissimo in Christo filio nostro rege Ruscie illustri, quem loci vicinitas suorum secretorum plerumque reddit participem, per litteras suae accepimus referente, prefatos Tartaros fore paratos ad delendas reliquias, quos divina benignitas... ab ipsorum manibus liberavit, et ipsius vicinia christinitatis vesano spiritu, nisi Deus restiterit, conculcanda — Theiner Mon. Pol. І ч. 107. Булі видані 14/V, значить Данило алярмував папу скоро по поході Куремси на Понизє.

прийшло, постановив розпочати боротьбу власними силами і вдарити на татарських підданців, аби знищити до кореня небезпечний рух.

Момент був для того досить відповідний. Куремса нещасливо вибрав час: вся увага Орди була звернена на грандіозні війни в Азії, розпочаті тодішнім великим ханом Менке, й Куремсині пляни на Русі не були піддержані з відповідною енергією татарським правительством. Данило таким чином мав добрі обставини для своїх плянів. Війна розпочала ся походом на Побоже: тут взято Межибоже й полки Льва Даниловича повоювали «Побожьє и люди Татарьськыя», тим часом як полки Данила і Василька руйнували область над Горинею (Болохово)²⁰⁹.

Потім на весну Данило вислав сина Шварна на громади Тетерева й середньої Случи, і він «взя всѣ города сѣдящия за Татары» по Случи й Тетереву. Сей другий похід змусив до покори громади, що ще тримали ся по попереднім: «Білобережці, Чернятинці і всі Болоховці» прислали свої посольства до Данила. Але скільки щирости було в сій покорі, показав приклад громади Возвягля, що піддала ся Шварну й прийняла від нього його урядника — тивуна, але

---

²⁰⁹ Пат. с. 555 (1254 р.).

коли Шварно відійшов, не дала сьому тивуну правити.

Данило хотїв вести війну в сїм напрямі далї, до кінця; він приготовив великі сили для похода на громади наддніпрянські, на Київ. Окрім полків своїх і Василькових він закликав до участі Мендовга, що обіцяв прислати помічні полки литовські й Романа з його полками. Збірним місцем визначено Возвягель — укараннем сеї громади Данило хотїв розпочати похід. Коли під Возвягель прийшов передній полк Данила під проводом Шварна, Возвягляне взяли се військо на сьміх: «бачучи мало вояків з князем, сьміяли ся, стоячи на городї». Але коли прийшов Данило з усім військом, вони настрашили ся й піддали ся, та вже не було їм помилування. Данило забрав ціле місто в неволю й подїлив людей між учасниками походу: одних Васильку, иньших Льву, иньших Шварнови, а саме місто спалив до решти, так що коли по кількох днях наспіло литовське військо, воно, як оповідає літописець, застало тільки головешки та псів, що лазили по городищу ²¹⁰. Ся незвичайна немилосердність виразно показує, який завзяток мав Данило на сї против-князївські громади.

Не дїждавши ся під Возвяглем, як було

---

²¹⁰ Іпат. с. 556.

умовлено, Мендовгових і Романових полків, Данило по зруйнуванню Возв'язля не пішов на Київ, а вернув ся назад. Плян боротьби з татарськими підданцями був відложений, але обставини скоро змінили ся так, що його прийшло закинути зовсім.

Куремса за сі походи на татарських клієнтів пімстив ся походом на Волинь. Він застав Романовичів неприготованими. Одначе його полк, несподівано приступивши під Володимир, стрів ся з сильним опором горожан. Сам Куремса приступив під Лучеськ, але й тут йому не повело ся, і він відступив «в страны своя, рекше в поле»²¹¹. Сили Куремси, «найменьшого з воєвод Бату», як його називає Пляно-Карпінї, показали ся за слабї для боротьби з державою Романовичів.

Але утіха Романовичів була недовга. На місце Куремси ординське правительство прислало воєводу Бурандая, з далеко більшими силами — «в силѢ тяжцѢ, со множествомъ полковъ татарскихъ». Безперечно, його вислано власне для піддержання татарського престіжу, захитаного останніми невдачами Куремси, і то головно в відносинах до Галицько-волинської держави. Але хоч останнім походом Куремси була виповіджена вітверта війна Данилу, Орда не хотїла ризикувати

---

²¹¹ Іпат. с. 557.

війною. Бурандай поставив себе так, ніби між Татарами й Данилом нічого не стало ся, й Данило далі зістаєть ся вірним союзником Орди, її «мирником» (союзником, приятелем: сього делікатного виразу уживають Татари супроти Данила), і дуже зручно вмів зашахувати Романовичів. Незадовго по приході він прислав послів до Данила з вістею, що вибираєть ся походом на Литву й закликає його до участі: «иду на Литву: оже єси мирень, поиди со мною». Романовичі опинили ся в дуже трудній ситуації: щирости Бурандая вони не вірили ані трошки, бояли ся якогось підступа, союзна Литву воювати їм теж було дуже ненаручно, але з другого боку не відважили ся зірвати з Бурандаєм, супроти його великих сил. Вкінці нарадили, що в поміч: до Бурандая піде Василько; Данило ж не показував ся Татарам, боячи ся, що вони його вхоплять. Василько злучив ся на Литві з Татарським військом, брав участь в погромі Литви й заслужив від Бурандая похвалу за свої воєнні успіхи, але з многозначним додатком: «хоч брат твій і не приїхав!»

На другий рік Бурандай виступив знову. Своєю метою він голосив похід на Польщу, але в дійсности, правдоподібно, мав на меті головно покінчити з Романовичами. Приспавши їх увагу попереднього року, на сей раз він уважав можливим

відкрити свою гру й поступати з ними рішучо й остро. Він приступив до волинської границі й післав посла у Володимир, жадаючи, аби волинські князі стріли його — як свого старшого, а инакше буде уважати їх своїми ворогами.

Бурандай

Ся вість застала князів зібраних у Володимирі на родиннім съвятї: Василько віддавав свою доньку за чернигівського князя Андрія. Від разу перемінила вона в смуток радість зібраних. Данило знову ухилив ся від подорожи й вислав від себе тільки сина Льва і холмського єпископа з Васильком. Василько стрінув Бурандая з покорою, з ріжними дарунками і питем, коло Шумська. Але не вважаючи на всі знаки покори зі сторони князів, стріча вийшла таки дуже прикра: давнїйших компліментів не було вже чути, Бурандай стрів князів докорами і криком (велику опалу створшу), а маючи тепер їх в руках, зажадав, аби вони знищили укріплення своїх городів — зробили свою землю безборонною супроти Татар. Князі мусіли послухати ся: Василько вислав своїх людей розкидати укріплення Кремінця й Лучська, а Лев теж саме зробив із Даниловим, Стожком і Львовом.

Самих князів Бурандай забрав з собою в похід на Польщу, але його програма ще не була виконана.

По дорозі Бурандай з Васильком приступив під Володимир і зажадав знищення також володимирських укріплень. Василько для швидкості казав запалити укріплення, бо роскидати їх прийшлося б занадто довго через їх великість. Бурандай сам поїхав переконатися, чи укріплення спалено, але тим не задоволься і на другий день післав своїх Татар розкопати міські вали — на знак свого тріумфу, «назнаменуя образ побѣды», як поясняє літописець. Відти Бурандай пішов на Холм, але застав його добре приготованим до оборони і не відважився приступати, а зажадав від Василька, аби той казав залозі піддатися. Василько разом з Татарами мусів їхати під місто — намовляти залозу; тому що між Татарами був посланий і товмач, що вмів по руськи, для контролю Василькових слів, то він лише знаком — кидаючи камінь, дав холмським воєводам до пізнання, аби вони не брали його слів поважно і не піддавалися. Посадник Константин з огляду на присутніх Татар навмисне вилаяв Василька, мовляв за його зраду брату, і піддатися не згодився: «Їдь геть, бо дістанеш камінем по голові! ти вже не брат князеві, а ворог!» На тім і скінчилося: товмач посвідчив Бурандаєви, що Василько дійсно казав піддатися, але його не послухали. Татарське військо з руськими князями пішло на Польщу: на Люблин, Завихвост під Сендомир, взяли його й страшно

знищили. Відти пішли на Лисець (Лису Гору), на Краків і тудою вернули ся²¹².

По сїм походї Бурандай дав спокій Романовичам. Свою мету він осягнув: міські укріплення знищено, способи боротьби з Татарами відібрано, князїв стероризовано (Данило, діставши від Василька відомість, як його прийняв Бурандай, «убояв ся побѣже в Ляхы, а изъ Ляховъ побѣже во Угры») й приведено в ролю покїрних підручників татарських. Доводити їх до розпуки й змушувати до війни з Ордою не було в плянах Бурандая. Громади, що стояли в безпосередній залежності від Татар, вернули ся в сю залежність знову, але й розвивати далї сей против-князївський рух по Куремсиних пробах Орда не відважала ся. Зрештою Орду заняли слїдом иньші справи: напружені від довшого часу відносини між ханом Золотої орди Берке і Гулагу, татарським ханом Персії, переходять в 1262 р. в завзяту війну, що заповняє останні роки пановання

---

²¹² Іпат. с. 560-5, Воскр. I. 162. Про похід на Польщу — річні записки польські в Monumenta Poloniae hist. II. 839, III, 73, 133, 307 і ин. і Великопольська хронїка ibid. II с. 585-6 (тут між учасниками похода хибно названо й самого Данила; руські князї підступом видають Сандомир Татарам). Спеціальна розвідка Уляновского — Drugi napad Tatarów na Polskę (Rozpr. hist.-fil. wydz. XVIII), також Semkowicz Kryt. rozbiór с. 279 (хронольоґія).

Берке († 1266).

Моральний вплив Бурандаєвого похода був незвичайно сильний і прикрий. Недурно літописець обкидає Бурандая такими компліментами як «безбожный, злый, окаянный, проклятый»; я думаю, що вражінне від нього на Волини було чи не сильніше від першого татарського похода — Бату. На Романовичів, особливо на Данила він мусів зробити страшне вражінне: його найдорожша мрія про боротьбу з Татарами розвіяла ся як дим. Коли перший раз опинив ся він в ролі татарського підручника, був він в повнім розцвіті сил, міг будувати пляни на будуще, міг надіяти ся бодай умерти свобідним, сильним, як його батько; тепер старий, шістьдесятьлітній майже — був він знову в тій прикрий ролі. Становище знову непевне — висіти на ласці й не ласці татарського воєводи, тікати від нього по чужих краях і ніколи не бути певним спокою... Робота довгих років розвіяла ся ні на що.

Смерть Данила. Його традиційна характеристика

Данило не довго пережив се тяжке розчарованне. Десь в 1264 р. він розхорував ся й умер, переживши лише кількома місяцями свого

славного сучасника Мендовга²¹³. Перед смертю він, мабуть, перебував у своїм улюбленім Холмі, бо тут його й поховано, в катедрі Богородиці. Літописець присвятив йому коротку записку, серед оповідання про литовські події по смерті Мендовга: «король тоді впав у велику хоробу, від котрої скінчив своє жите; положили його в церкві св. Богородиці в Холмі, ним збудованій. Сей король Данило був князь добрий, хоробрий і мудрий, він побудував багато городів і поставив церкви, прикрасивши їх ріжними окрасами. Він сьвігив ся своїм братолюбством із братом своїм Васильком. Сей Данило був другим по Соломонї»²¹⁴.

Данило мав те рідке щастє, що мав дуже прихильного йому й досить зручного біографа в укладчику першої частини Галицько-волинської літописи. Повний щирої симпатії й поважання до свого «короля», сей літописець з замилованнем

---

²¹³ Див. мою Хронольоґію с. 44-5. Польські записки датують смерть Данила 1266 роком — Monumenta Poloniae II 840, III с. 48, 171, але мабуть через атракцію: звістка про смерть Данила була звязана з походом Шварна на Польщу, що став ся 1266 р. В декотрих річниках потім її відділено і навіть поставлено по поході Шварна.

²¹⁴ Іпат. с. 570.

слідить за подвигами свого героя, не упускає нічого, що могло-б піднести його славу й чесноти, та досить зручно налягає на ясні фарби, малюючи Данила, і на темні — в образах його противників. В результаті, хоч факти маємо ми не перекручені, правдиві, але фігура Данила рисується значно ідеалізованою, і в сій ідеалізації перейшла вона й до пізнійшої історичної традиції, аж до найновіших часів. Авреоля, якою оповив його прихильний йому літописець, сьвітить наоколо його особи й нині, по шістьох століттях, і новочасні біографи Данила йдуть за його прихильником XIII в. та переповідають його похвали. Тим часом історична правда вимагає більш критичної і більше об'єктивної оцінки.

Безперечно, Данило був князем визначним і досить талановитим. Ми справді мусимо дивувати ся його витривалости, з якою він виборює собі свою вітчину, ріжносторонности й рухливости його діяльності. Але при тім усім він був тільки князем, — продуктом князівсько-дружинної політичної традиції, і над нею не підіймав ся ані трохи. В хвилях, коли зарисовував ся й ломив ся в усіх напрямх суспільно-політичний устрій, вироблений на основі князівсько-дружинній, Данило обертав тільки на всі боки заїзженого князівського коника, даремно силкуючи ся в дипломатії знайти опору серед тих потрясень, які

переживала сучасна Русь, та простим терором приглушити ворожі князівсько-дружинному устрою сили, що серед сих потрясень підіймали ся. Його дипломатія хаотична. Його політика супроти Татар короткозора, непевна, уривочна. Він не вмів ані з'організувати якогось ширшого союзу руських князів, ані оперти ся на народніх масах. Вибранець народній, підпираний громадою в боротьбі з боярством, він не сьміє зближити ся до сих мас — вони зістають ся йому чужими; з боярством чує він себе далеко ближше — по традиції. Його боротьба з народнім автономічним рухом має глибоко трагічний характер і найліпше показує, на скільки він був сином минушого, а не чоловіком будуччини.

Його особисті прикмети мають багато привабного, але також і його чесноти не в однім побільшені в традиції. Його ославлена добродушність і виrozumіість, безперечно, були дуже часто тільки вирахованнем: він не мстив ся на своїх ворогах тоді, коли уважав се ризиковним для себе, але не здержував своєї пімсти, коли чув за собою силу (нпр. побиванне невільників в Ярославській битві). Його немилосердне поступованне з репрезентантами против-князівського руху (з болоховськими городами, з Возвяглянами) змушує історика бути дуже здержливим в похвалах його добродушности,

хоч зробити закиду якоїсь спеціальної нелюдськості йому також не можна. Його хвалене «братолюбіє» дійсно могло дивувати сучасників, але тільки супроти звичайних княжих усобиць. Була в нїм рицарськість — відвага, певне понятє чести, відраза до нечесного підступу, але сей рицарський дух взагалї був широко розвинений між українськими князями.

Наступники Данила

Головою Галицько-володимирської держави по смерти Данила став Василько, але обміну волостей, практикованого давнїйше, при тїм не було: в династїї Мстислава принцип дїдичности від давна мав перевагу над патріархальним старшинством. Василько й далї зїстав ся на Волини, хоч уважав ся тепер головою династїї. Така роля старїйшини ясно виступає в лїтописи: Василька називав Войшелк своїм «отцем и господином»; Болеслав Соромливий по своїй війнї з Шварном, де брав участь і Василько, до Василька посилає посла, бажаючи помирити ся й запрошуючи до з'їзду.

З синїв Данила Лев дістав по батькови Галичину — землі Галицьку й Перемишльську. Волость другого Даниловича — Мстислава нам незвістна, хоч безперечно він мав якусь волость — може Теробовельщину. Третїй — Шварно дістав

Холмську і Белзьку землю, в додаток до своїх литовських волостей²¹⁵. Романа не було вже на сьвіті.

Родинна гармонія Романової родини очевидно ослабла з смертю Данила. Хоч до явного конфлікту не доходило, але зарисувалися дві партії: Василько й Шварно стояли в ближшій союзі з собою, тим часом як Лев тримався осторонь. На сьім ґрунті прийшло до кривавої події, що сплямила особу Льва: з'їхавши ся в Володимирі з Войшелком, що перебував на Русі по своїй абдікації, Лев, розгорячений вином, забив Войшелка, і се літописець толкує завистию Льва, що Войшелк віддав своє князівство (землю Литовскую) не йому, а Шварну. Пізнійше, за Володимира Васильковича розділ між родиною Льва і родиною Василька зазначив ся ще більше виразно.

Зрештою особливої особистої ініціативи Василько й по смерті брата, як і за його життя, нічим не показує, і час його старшинування нічим не визначний. Що правда, він і не був довгий, бо

---

²¹⁵ Іпат. с. 571 і 574: а Левъ нача княжити в Галичѣ и в Холмѣ, по братѣ по своємъ Шварнѣ. Се місце літописи давало привід до хибної гадки, що в Галичу по Данилі княжив Шварно, аж по нім Лев (Ан. Левіцкий *Ruthenische Theilfürstenthümer — Die Oesterr. Monarchie* с. 171), але тут мова лише про наступство в Холмі.

десь коло 1270 р. Василько вмер, передавши Волинь своєму садинокому сишу Володимиру. Ще перед ним зійшов зі сьвіта Шварно, не лишивши, здаєть ся, ніякого нащадку, і його волости забрав Лев²¹⁶. Таким чином уже в 1270-х рр. Романова спадщина звела ся до двох головних князівств: Галицького, князя Льва, й Волинського, кн. Володимира; по при них було меньше, нам незвістне князівство Мстислава. Коли-ж Володимир, не маючи синів, по смерти своїй (1288) передав своє князівство Мстиславу, таки дійсно стало лише два князівства, більше меньше з таким поділом земель, який істнував між Данилом і Васильком (Мстислав міг вправді мати й далі щось із галицьких земель, але ми про них не чуємо нічого). Тільки та важна ріжниця була, що сей поділ дійсно був поділом тепер; не було тієї одноцільности Галицько-волинської держави, яка істнувала за перших Романовичів: відносини між Львом і Володимиром, потім Мстиславом зовсім не були щирі, так що поділ сей мав зовсім реальне значінне, і се, розумієть ся, ослабляло державу.

Войшелк і Шварно

---

²¹⁶ Пат. с. 574.

Інтерес сих десятиліть, або властиво — тих звісток, які ми маємо про сі десятилітя, бо на повність їх спустити ся нїяк не можна, особливо що до Галичини, — лежить головно в відносинах литовських і польських. В литовських відносинах ми спинили ся на смерти Мендовга. Тоді його вороги — братаничі Тренята (Стройнат) і Товтивил подїлили землі Мендовга, а Войшелк, котрого становища супроти останніх неприязних відносин між його батьком і Романовичами ближше не знаємо, втік у Пинщину. З сього, що він втік туди, а не на Волинь, не в Галичину, можна б виводити, що й він не помирился з своїми руськими свояками. Але незадовго оден по другім були убиті Товтивил і Тренята, і Войшелк з пинськими полками вернув ся на свою батьківщину. Він бажав пімстити ся над противниками свого батька, й шукаючи против них опори, знову зближаєть ся до Романовичів. Літописець каже, що Войшелк «нарекль бьашеть Василка отца собѣ и господина» (се вже було по смерти Данила), і Василько прийняв його в свою опіку: він і Шварно помагали Войшелку в його боротьбі з ворогами. Вкінці закінчивши крїваву свою нагінку над ворогами батьковими й своїми, Войшелк захотїв вернути ся назад до монашого житя і передав своє князівство Шварну (коло р.

Сьвітла перспектива заблисла Романовичам і Руси; князівство Литовське переходило на становище аннекса Галицько-волинської держави, його землі — під впливи українського права й культури. Але і сей успіх був нетривалий. Комбінація простояла не довго — вона опирала ся лише на розпорядженню Войшелка, і мало що пережила його. Літописець каже, що Шварно просив, аби Войшелк княжив з ним разом, але той не згодив ся й удав ся до монастиря св. Данила в Угровську, а слідом — на другий чи на третій рік по тій абдикації забив його Лев. Оповіданне літописця про сю подію о стільки характеристичне, що я наведу його в цілости.

«Під той час (коли Войшелк пішов знову в черці) прислав Лев до Василька з такими словами: «хотів би я зійти ся з тобою, аби при тім був і Войшелк». Василько післав по Войшелка, на страстнім тижні, так кажучи: «прислав до мене Лев, аби сьмо зіхали ся — а ти не бій ся нічого». Войшелк бояв ся Льва і не хотів їхати, але на Василькову поруку поїхав і приїхав на сьвітлім тижні до Володимира; пристав у монастирі св. Михайла Великого. Марколт Німець запросив до

себе на обід усіх князів: Василька, Льва і Войшелка. Почали обідати, пити й веселити ся; Василько напивши ся поїхав до дому спати, а Войшелк поїхав до монастиря, де заїхав. Потім Лев приїхав до нього до монастиря і почав говорити Войшелкови: «куме, напиймося по чаші вина!» І почали пити. Диявол же, ніколи не хотючи доброго чоловічому роду, вложив то в серце Львови, що він убив Войшелка з зависти, що він дав Литовську землю його брату Шварну»²¹⁸.

Для Шварна смерть Войшелка, що був його моральною опорою на Литві, була сильним ударом, а ще гірше було, що й сам Шварно пішов за ним слідом, «княживъ лѣтъ не много». Всі блискучі перспективи Романової династії на литовське князівство упали. Не знати, які заходи робила вона, щоб задержати в своїх руках Литовські землі, але се в усякім разі її не удало ся. Великокнязівську власть в Литві перейняв Тройден, і супроти Романовичів і взагалі супроти руського елемента зайняв становище досить неприязне. Волинський літописець згадує його дуже неприхильно за привязанне до поганства, й каже, що він з Володимиром Васильковичом не мав приязни, бо його три брати полягли в війнах з Володимировим

---

²¹⁸ Іпат. с. 573; про дату див. Хронольогію с. 47.

батьком Васильком. З початку він увійшов за те у «велику любов» зі Львом, одначе слідом почала ся у нього дрібна погранична війна і з Володимиром і зі Львом. Лев за те всадив на Тройдена Татар, закликавши їх в 1275 р., а в друге вже Ногай сам запропонував Романовичам похід на Литву, і вони знову ходили туди з Татарами²¹⁹.

Окрім того Володимир і Лев далі вели війну з Ятвягами; короткі літописні записки не дають добре вирозуміти, чи робили ся сї походи для відстрашення від нападів, чи для дальшого розширення руської території, розпочатого Данилом. Оповідуючи про похід зимою 1273/4 р. літописець каже, що Ятвяги не відважали ся бити ся й просили згоди. Потім голод 1279 р. також сильно підрізав Ятвягів, так що вони, як оповідає літописець, вислали посольство до Володимира просячи прислати до них хліба на продажу: «прислали своїх послів до Володимира кажучи так: «Господине княже Володимире! приїхали ми до тебе від усіх Ятвягів, надїючи ся на Бога і на твоє здорове! Господине, не помори нас, а перекуси, пішли до нас, господине, жито на продажу, а ми купимо радо: чого зхочеш — чи воску, чи біли, чи бобрів, чи чорних кун, чи сребра, дамо тобі радо».

---

²¹⁹ Іпат. с. 574, 575–579, 1 Нов. с. 284–5.

Володимир вислав хліб до них човнами, Бугом і Наровою, але його пограбили на дорозі Поляки, і з того потім вийшла війна у Володимира з Мазовшем. Про війну ж з Ятвягами більше не чуємо — очевидно, вони були зовсім приборкані²²⁰.

Спокійні відносини з польськими князями, уставлені в останні часи Данила, були порушені скоро по його смерті зовсім без причини. Декотрі слуги Шварна пристали були до походу Литви на землі Болеслава краківського, і з сього вийшла погранична війна 1266 р., де брав участь окрім Шварна ще й Василько з сином. Щоб покінчити її, Болеслав запросив Василька на з'їзд, і Василько був поїхав, але на дорозі довідав ся, «що Ляхи учинили лєсть» — як раз на той час впали до Белзької землі й почали палити села. Василько звернув ся на них, і сильно понищив їх, але слїдом Шварно погнавши ся за ними, з великим полком, напав на них в дуже не вигіднім, тіснім місці (нарѣчухуть ся Ворота тѣсною своєю), де не міг ввести до бою цілого свого війська, й сильно потерпів. По сій нещасливій для Руси битві відновлено згоду, і вона стояла до

---

²²⁰ Пат. с. 574–5, 580.

самої смерти Болеслава²²¹. Романовичі навіть помагали йому в боротьбі з шлезькими князями, в 1273 р. Припадковий і спорадичний характер мав похід Володимира на Мазовше, на землі Конрада — за той пограбований хліб, бо взагалі Василько стояв з Конрадом в приятних відносинах, і вони слідом відновили ся і по сїм конфлікті²²².

Кандидатура Льва

Важнійший характер прибрали відносини по смерті Болеслава. З ним скінчила ся старша, краківська лїнія потомства Казимира Справедливого. Властолюбний й енергїчний Лев задумав здобути собі краківське князівство й виступив перед краківськими панами з своєю кандидатурою, але вона не була прийнята: «по смерті в. кн. Болеслава, оповідає літописець, не було князя в Лядській землі (розумій — в Малій Польщі), і захотїв собі сеї землі Лев, але бояре були сильні — вони не дали йому землі»²²³.

---

²²¹ Умер 1279 р.

²²² Іпат. с. 571-2, 574, 580. Про війну 1266 р. див. польські записки в Monumenta Poloniae II, 808, III, 48, 206, 308, 363.

²²³ Іпат. с. 581-2. Відгомін кандидатури Льва маємо в

Краківським князем вибрано старшого репрезентанта молодшої (мазовецької) лнії Лешка Чорного.

Не встигши засісти на краківським столі, Лев бажав здобути собі при сій нагоді «городи на україни», правдоподібно — Люблинську землю, що вже раз належала до Русі за його батька, й звернув ся до всесильного тоді верховода в орді Ногая, просячи помочи. Ногай дійсно прислав поміч, а окрім того участь Татар, як поясняє літописець, змусила до участі в поході і Василька та Мстислава, що самі по собі не мали, видко, великої охоти помагати Льву в його плянах. Одначе з сеї великої хмари вийшов малий дощ. Лев пішов з своїми союзниками на Краків, але його військо розійшло ся загонами й почало грабувати землю, а Поляки скориставши з сього, несподіваним нападом винищили під Гослицями багато Русі й Татар, і Лев вернув ся «с великимъ безчестьємъ»²²⁴.

З того вивязала ся між Львом і Лешком

польських звістках, що Лев ходив з Ногаєм на Польщу, аби здобути землю Краківську й Сандомирську — *Monum. Poloniae* III. 50, див. про сей похід ще *ibid.* II. 847, 878, III. 180-1, 364. Длугошеве оповіданне (II с. 455) тільки риторичним бомбастом розволікає звістку хронік.

²²⁴ Іпат. с. 581-2, битва була 23 лютого 1280 р.

погранична війна, що потягнула ся майже ціле князюваннє Лешка. Лешко вирізав і спалив Переворськ, пізнійше повоював околиці Щекарева: «взяв десять сіл і так ішов назад з великою гордостію, пишав ся немов би всю Русь взяв» іронізує з нього літописець, — знову иньшим разом попустошив околиці р. Кросни (знову десять сіл), і т. и. Правдоподібно, користаючи з сього розмиря між Лешком і Львом, а може навіть і за ініціативою Льва (хоч літописець оповідає так, що ініціатива вийшла від самих Татар), ходили Ногай і Тула-Буга в 1286 р., з участію руських князів на Польщу й спустошили землю Краківську й Сендомірську, але по дорозі своїм перебуваннєм попустошили також околиці Володимира та Львова²²⁵.

Смерть Лешка Чорного (1288) дала руським князям нагоду до нових заходів коло польської України — Люблинської землі. На сей раз, на вість про смерть Лешка рушив син Льва Юрій на Люблин — «хотяшетъ бо собѣ Люблина и землѣ Люблинской». Одначе Люблинці не піддали ся йому, а він, на борзї вибравши ся, не мав стільки сили, аби силоміць його здобути, і мусїв вернути ся

---

²²⁵ Іпат. с. 585, 586-7, 588-9.

ні з чим²²⁶. Але трохи згодом Льву таки удало ся здобути собі Люблин.

В боротьбі за краківський стіл, що розпочала ся по смерті Лешка і потягнула ся на кількадесять літ, Лев брав діяльну участь, підтримуючи вибраного малопольською шляхтою Болеслава Земовитовича кн. площького (з мазовецької лінії) в його боротьбі з Генрихом вроцлавським (т. зв. Честним, Probus), підтримуваного німецькими міщанами Малополющі²²⁷. В інтересах Болеслава Лев ходив походом на Краків (1289), а коли облога не повела ся, і Болеслав, що в сій кампанії досить слабо підтримував Льва, зовсім вирік ся претензій на краківський стіл, Лев з під Кракова рушив на Шлезк і пограбив землі Генриха та з величезною здобичею вернув ся на Русь²²⁸.

Окупація Люблина

---

²²⁶ Іпат. с. 599.

²²⁷ Про сі події розвідка Семковича Walka o monarchią 1288–1294 — Kwartalnik historyczny, 1891, IV.

²²⁸ Іпат. с. 614-6, про похід Льва на Шлезк — записка в Monumenta Poloniae III. 702 (1289 p.).

Під час сього похода на Шлезк Лев мав з'їзд з чеським королем Вацлавом, що слідом, по смерти Генриха ²²⁹ виступив претендентом на Польщу. Літописець каже, що Лев з Вацлавом «любовь держаше велику», і на з'їзді «докончавъ с нимъ миръ до свого живота», але яке становище зайняв Лев супроти його заходів коло польського стола, того вже не довідуємо ся від нього, бо на подіях 1289 р. уриваєть ся оповіданне Волинської літописи. Судячи з того, що з 1299 р. маємо знову випадкову звістку про гостину Льва у кор. Вацлава, в Берні моравськiм²³⁰, можна думати, що Лев зайняв супроти заходів Вацлава у Польщі становище досить прихильне. По всякій правдоподібности, власне під час заходів Вацлава коло польського стола Лев забрав собі Люблинську землю). Волинська літопись не згадує про се мабуть власне тому, що се стало ся по 1289 р., під час боротьби за Краків між Вацлавом і Володиславом Локотком. Польські записки, згадуючи про відібрання Люблинської землі від Руси (1302),

---

²²⁹ Умер 1290 р.

²³⁰ Rex Ruscie venit ad regem Wenceslaum in Brunnam — Monum. Germ. Scr. XVII с. 718. Трудно думати тут на когось окрім Льва.

кажуть, що він «був під Русию багато літ»²³¹, так що се не дозволяє нам посувати окупації Люблина значно пізнійше від 1290 р. Се був останній факт переваги Руси над Польщею, в тодішніх відносинах, і тому я трохи довше коло нього затримав ся.

З иньших західніх відносин знаємо дещо (дуже небогато) про Угорщину. Як я вже згадував, по смерти Данила застаємо руських князів в добрих відносинах з нею. Новий король угорський Стефан, укладаючи в 1271 р. згоду з Отокаром та включаючи в сю угоду також своїх союзників, вчисляє між ними також і тодішніх галицько-волинських князів: «зятя нашого Льва руського князя, брата його Мстислава, і Василька (помилка — замість Володимира) сина Василька, князів руських»²³². Згодом одначе відносини сі

---

²³¹ pluribus annis — див. низше.

²³² Leonem generum nostrum Ruthenorum ducem, Mitizlau m fratrem eiusdem et Wazulem filium Wazule duces Euthenorum — Theiner Monum. Hungariae I с. 393, передр. в Codex Arpad. III. 255.

Єсть звістка, що Русини були в угорським війську підчас війни, котра випередила сю угоду — Monum. Germ. hist. Scr. IX с. 743, але сі Русини виступають в такій компанії, що дуже легко могли бути якимись збірними дружинами, не помічними полками з Галичини (Comanorum, Ruthenorum, Graecorum,

попсували ся. З одної грамоти нового короля Володислава Половця з 1281 р. випадково довідуємо ся, що військо Льва перед тим було напало й спустошило землі верхньої Тиси, положені досить далеко від границі²³³. Потім в руських джерелах маємо звістку про якийсь похід чи подорож Льва на Угорщину в 1283 р., але звістка так загальна, що з неї не можна догадати ся, чи то був ворожий похід, чи приятельська подорож²³⁴.

Bulgarorum, Belachorum, Ungarorum) — се справедливо зауважив уже Шараневич *Die Hupations-Chr.* с. 87.

²³³ Грамота — Fejér V. 3. 87: власники села Вишкова (Visk) над Тисою в теп. полудн. Мармароші (в грамоті вона зачисляєть ся до Угочської столиці) випрошують собі від короля нову грамоту, замість даної їм кор. Стефаном suo *privilegio mediante, sed ipsum privilegium receptum fuisset per Ruthenos ducis Leonis, qui tunc comitatum de Ugocha hostiliter devastarunt*. З текста грамоти виходило б, що сей руський похід не став ся безпосередно перед виданням грамоти, а трохи давнійше. Напад аж на Вишк, від границі положений досить далеко, виключає гадку про якийсь пограничний набіг самих Львових людей — мусів то бути таки похід.

²³⁴ В записці Холмського евангелія: «коли ся женило Георгий князе, а отець ему в Угры ходило — тогды скончаша ся книги сия» (15/X. 1283) (Отчеть Румянцевскаго музея за р. 1892–4 і Записки Наук. тов. ім. Шевченка т. XIV, бібліогр. с. 40).

Але судячи з того, що в поході Татар на Угорщину, що став ся скоро по тім (на початку 1285 р.) руські князі брали участь не радо, тільки з наказу татарського, і Лев випросив ся до дому з сього походу йно перейшовши угорську границю²³⁵, — треба думати, що відносини до Угорщини тоді вже були полагоджені. Потім маємо звістку, що в війні кор. Андрія III (остатнього з Арпадів) з герцогом австрійським помагали йому «Русини», разом з Татарами²³⁶.

Здобутки за Карпатами

Чи принесла та угорська кампанія Льва якісь позитивні результати? На се єсть одна вказівка, але вона стоїть так одиноко, при тім несвобідна від деяких сумнівів, що якихось сильнійших виводів на

---

²³⁵ Іпат. с. 585.

²³⁶ Monumenta Germ. hist. IX с. 716, 745. Шараневич (ор. с. с. 87-8) і тут справедливо припускає можливість, що мова йде не про галицьких Русинів, хоч стилізація другої з сих двох звісток (Continuatio Floriacensis: Andreas exercitum ducens in Austriam, in quo habuit Tartaros et Ruthenos et alias barbaras nationes) скорше б промовляла за якоюсь поважнішою ролею Русинів у сім поході.

ній ніяк не можна оперти. Факт такий: в одній грамоті, з 1299 р., Григорій наджупан бережської столиці, називає себе «урядником Льва князя руського»²³⁷. Коли зведемо до купи сю згадку з тим руським походом, що заходив в Угочський комітат, сам собою просить ся вивід, що Лев був загорнув сю частину Угорської Руси й задержав за собою по угоді з угорським королем. Чи так дійсно було — годі сказати; так само не зможемо сказати, чи та угорсько-руська провінція Галичина, коли дійсно була здобута Львом, довше належала до Галичини. З р. 1307 маємо грамоту того ж наджупана Григорія уже без того титулу²³⁸, що могло б вказувати на те, що залежність сього краю від Галичини скінчила ся.

Другу відомість, більш певну і категоричну про галицькі володіння в Угорщині маємо в одній пізнійшій грамоті кор. Кароля Анжу; з неї

---

²³⁷ Nos Gregorius comes de Beregh officialis Leu ducis Ruthenorum et quatuor iudices nobilium de eodem damus pro memoria — потверджують угоду партий в процесі, а. D. 1299 — Fejér VI, II с. 216-7. Сей документ, з того ж оригіналу був перед тим публікований у Катони VII с. 1200, але видавець читав: officialis seu ducis, і і s пишуть ся подібно, але genetivus: ducis не годить ся з seu.

²³⁸ Codex diplomaticus comitum Zichy I ч. 129.

довідуємося про якийсь замок Machk, захоплений руськими князями за останніх Арпадовичів²³⁹: він належав до руських князів до 1320-х рр., коли його пробував відібрати кор. Кароль, і мабуть таки відібрав. Близших вказівок на місце сього замку і на великість того галицького аннекса грамота не дає ніяких. Можна лише гіпотетично шукати його в західній частині Угорської Русі, де сидів в тім часі жупан Петро, що пробував втягнути галицького князя в угорські справи²⁴⁰. Володів ним, судячи з тих слів грамоти, ще Лев, і сю згадку можна також звязувати з його угорською політикою.

Татарська зверхність

В вище поданих подіях я кілька разів згадував про Татар; тепер випадає сказати спеціально про відносини до них галицько-волинських князів.

По страшнім поході Бурандая (1259/60)

---

²³⁹ dum obsederamus castrum Machk occupatum a progenitoribus nostris per regem Galliciae — Fejér VIII. 2 c. 326 і VIII. 6 c. 60.

²⁴⁰ Про сей епізод низше; імя Machk, чи Magh (варіант) трохи нагадує замок Magyoros, котрого руїни лишилися коло села Mogyoróska (по словацьки Страбске) над р. Топлею.

Татари на якийсь час зникають з подій Галицько-волинської літописі²⁴¹. Золота орда в тих десятиліттях підупадає; по смерті Берке все більше повновласним, справдешнім головою її стає емір Ногай, що задержує сю власть аж до кінця XIII в., то правляючи іменем номінальних ханів, то скидаючи й забиваючи ненаручних собі (як було з ханом Тула-Бугою, Телебугою нашої літописи), аж поки сам не наложив головою в боротьбі з ханом Токтою (1300). Відносини між галицько-волинськими князями й Ордою, чи тим її майордомом, Ногаєм, як бачимо з оповідань літописи про події 1270-80-х рр., уставили ся такі:

Князі признавали татарських ханів, чи їх властивого заступника Ногая, своїми зверхниками; літописець кілька разів з притиском підносить, що «тоді були всі князі руські в волі татарській», або як иньшим разом висловляєть ся — «в неволі татарській гнівом божим покорені»²⁴². Ся залежність від Татар виявляла ся передовсім в тім, що князі показували зверхню честь ханам, як своїм

---

²⁴¹ У Длугоша (II. 397) Татари беруть участь в поході Шварна на Польщу 1266 р., але се додаток його власної фантазії: польські записки ніде про Татар не згадують.

²⁴² Іпат. с. 575, 585, 588, 591.

зверхникам. Напр. як хан Телебуга прийшов по дорозі на Польщу на Волинь, — «коли він прийшов над Горинь, стрів його Мстислав з напитком і з дарунками; відти пройшов він поуз Кремінець під Перемишль, і тут, на р. Липі стрів його князь Володимир з напитком і дарунками; нарешті під Бужковичами наздогнав його князь Лев з напитком і дарунками»²⁴³.

По друге — князі мусіли на поклик татарський ставити ся з своїми полками в їх походах. З літописного оповідання одначе видко, що Татари закликали їх до участі в походах тільки на сусідні землі — на Литву (1277 р.), на Угорщину (1285), на Польщу (1286)²⁴⁴, і то часом навіть мотивували се так, ніби роблять сі походи або закликають до участі в них руських князів в інтересах їх самих. Нпр. закликаючи руських князів до походу на Литву, Ногай переказує до них через своїх послів: «ви все скаржите ся мині на Литву, отже я посилаю вам військо з воєводою Мамшієм — підіть собі з ним на своїх ворогів»²⁴⁵. з

---

²⁴³ Іпат. с. 588.

²⁴⁴ Іпат. с. 578-9, 585, 587-9.

²⁴⁵ Іпат. с. 578.

літописного оповідання зовсім не видко, аби руські князі дійсно просили сей раз Ногая про те, так що правдоподібнійше — се мотивованне було з його боку певною гречною формою зазиву до походу. Але часом руські князі просили самі військової помочи від Татар: так походи Татар на Литву 1275 р. і на Польщу 1280/1 р. стали ся за прошенням Льва²⁴⁶. Але робив се тільки Лев, і здаєть ся, що Русини дивили ся на сю практику скоса, і похід на Польщу Льва з Татарами волинський літописець описує з виразною неприхильністю до сеї Львової забаганки²⁴⁷.

Вкінці Татарам платили ся контрибуції. Чи мали вони характер постійної дани, чи надзвичайних оплат, се не зовсім ясно. Деякі чужосторонні джерела говорять про постійну дань; особливо виразну звістку маємо в листі Локєтка до

---

²⁴⁶ Іпат. с. 575–6, 581–2, Воскр. I. 172, Monumenta Poloniae II. 847, 878, III. 364. Можливо, що й татарський напад на Сендомирську землю, записаний в декотрих польських річниках під р. 1293 (Monum. Pol. h. III. 185), стояв у якімсь звязку з заходами Льва коло прилучення Люблинщини.

²⁴⁷ Левъ... еха к Ногаєви оканьному, проклятому, помочи собѣ прося отъ него на Ляхы... а Мьстиславъ и Володимеръ, сынъ Мьстиславль Данило поидоша неволею татарскою — Іпат. с. 581.

папи з 1323 р., де говорить ся, що Русь платила Татарам річну данину²⁴⁸. Але дивно, що в досить докладнім оповіданню Галицько-волинської літописи з другої половини XIII в. ми ніде не знаходимо згадок про сю данну практику. Маємо згадку літописця в описи подорожи Данила до Орди, що Татари «хотїли дани від нього»²⁴⁹; маємо потім в тестаментї Володимира Васильковича згадку про обовязок селян давати князеви «готарьшину»²⁵⁰. Але при істнованню правильної

---

²⁴⁸ Див. текст в прим. 14 (в сих словах є одначе ваганне в варіантах: *annua tributa i omnia tributa*). Менше вартна звістка Івана Віктрінгського, в оповіданню про подїї 1341 р., що татарський хан уважав Галичину своєю *tanquam sibi et suis progenitoribus censuale* (*Fontes rerum Germanicarum I c. 438*): тяжко покладати ся на докладність відомостей такого далекого хронїста, і сї слова можуть просто означати залежність Руси від Орди. Так само ще загальнїйший вираз; *tributarii reges Litwinorun et Ruthenorum* — *Voigt Codex dipl. Prussiae III ч. 21*.

²⁴⁹ Іпат. с. 536; описуючи контраст Данилової слави з пониженнем його в Орді, літописець каже: «нынѢ сѣдїть на колѣну и холопомъ называеъть ся, и дани хотяъть, живота не чаеъть, и грозы приходяъть». Як бачимо, риторична опись, з котрої заведенне дани на практиці годї вивести.

²⁵⁰ Іпат. с. 595.

річної данини ми надіяли ся б мати докладніші звістки про її побиранне Татарами, і се змушує нас приймати з певною резервою навіть таку виразну звістку Локєтка. Може бути, що дійсно, часами платила ся Татарам річна данина, але може бути, що давали ся тільки контрибуції в певних надзвичайних обставинах ²⁵¹, коли нпр. вони переходили через руські землі, або щось иньше, і в звістках тих західніх джерел містить ся недокладна генералізація.

По за се залежність галицько-волинських князів від Татар, здаєть ся, не сягала. У внутрішні їх відносини й справи Татари не мішали ся, хиба самі князі звертали ся до них. Так нпр. Володимир Василькович, передаючи по собі володимирський стіл Мстиславу, навмисне робить свій тестамент «при царяхъ и при єго рядьцахъ» ²⁵² — при татарських ханах Телебузі й Адгую (соправителях),

---

²⁵¹ Таку практику знаємо докладно в пізнійших часах на Поділю, за Коріатовичів: гроші на контрибуцію Татарам зберали ся тільки часами, а не регулярно, були явищем надзвичайним: див. грам. 1375 і 1392, Акты Зап. Рос. I ч. 4 і Zródła V с. 21.

²⁵² Іпат. с. 591 (чи не читати: замість «єго» «єю рядьцахъ»?).

під час їх походу на Польщу, — аби поставити свій тестамент під татарську оборону супроти аспірацій Льва, котрих Володимир бояв ся²⁵³. Коли по смерті Володимира син Льва Юрій захопив Берестейщину, Мстислав зараз заповів йому, що буде «правити Татари», і післав свого гінця «возводить Татаръ», а заразом дав знати про се Юрию й його батьку; перспектива татарського посередництва так вплинула на Льва, що він зараз звелів синові полишити Берестейщину, инакше грозив ся виректи ся його²⁵⁴.

Таким чином залежність Галицько-волинської землі від Орди була ще розмірно легка: її ані порівняти не можна з становищем нпр. поволзьких князівств, тяжко оподаткованих на Орду, обсаджених татарськими резидентами-баскаками, де князі при всяких перемінах в розкладі княжих столів мусіли добувати собі потвердження від ханів, ставити ся в Орді, коли скаржив ся хто на них, та брати участь в усяких далеких походах²⁵⁵. Не було

---

²⁵³ Не було тут, як бачимо, затвердження ханом передачі володимирського стола, як думає Линниченко (див. дальше нотку на с. 103).

²⁵⁴ Іпат. с. 591, 611-2.

²⁵⁵ В сучасній літературі залежність Галицько-волинських

сього в Галицько-волинських землях, хоч тут і така розмірно легка залежність Татар викликала, очевидно — наслідком більше розвиненого горожанського почуття, сильне роздраження, хто зна — чи не більше як на Півночі. Як я вище зазначив, літописець з притиском підносить «неволю» своїх князів, та не жалує при кожній нагоді таких епітетів для ханів і Ногая як

земель від Татар часом занадто побільшуєть ся. Так нпр. Леонтович (Очерки історії рус. литов. права I с. 215) думав, що від часів Льва відносини Татар до галицько-волинських князів зрівняли ся з загальною нормою залежності від Орди, в якій тоді були князі великоросійських земель. Линниченко (Замѣчанія на статью Ржежабка с. 95), виступаючи против поглядів Ржежабка, приймав також значну залежність Галицько-волинської держави від Орди — нпр. що князі затверджували ся ханом. Полемізуючи ж з моїми поглядами, висловленими в першій виданню сеї книги, він іде ще далі в тім напрямі і стає майже на тім становищу, що й Леонтович (про се його реферат в одеськім істор. товаристві і Дополненія къ замѣчаніямъ, с. 109–112). Але при сїм йому приходить ся пускати ся на різні способи; він каже, що з правного становища відносини до Орди були ті ж самі в Галицько-волинській державі, що й землях великоросійських, тільки фактична залежність була слабша (наче б тут противставляв ся дипломатичний акт його переведенню в практиці, а не говорило ся взагалі про фактичні відносини), ігноруючи різниці в формах воєнної помочи у нас і в землях північних, толкує він сю відміну тим, що наші землі залежали «від полудневих Татар» (sic) і т. и.

«оканьний, безаконьний» і т. и.

Таке огірченне не повинно нас дивувати, бо наслідком дикости і взагалі руйнних інстинктів татарських всяка близша стичність з ними дуже дорого коштувала кожній культурнійшій землі. Волинський літописець оповідає, що під час походу на Польщу 1286 р. Татари страшно винищили Волинь і Галичину: ідучи поуз Володимир, вони «насилъє велико творяху в городѢ и пограбиша товара бесчисленноє множество и коний»; Володимирці вже чекали, що Татари пограблять ціле місто, і літописець славить ласку Божу, що Татари «не взяша города». Але й проминувши його. Татари частину своїх людей лишили під Володимиром годувати коней, і ті «учиниша пусту землю Володимерскую»: били людей, кого запопали, відбєрали коней, так що люде не відважали ся виходити з міста. Теж стало ся в Галичинї, коли Телебуга, вертаючи ся, стояв два тижні під Львовом: «стояли на Львовій землі, кормлячи ся, не воюючи (не грабляче), але не давали і з города вийти за жите (по збіже і фураж): хто виїхав з міста, тих забивали або брали в неволю, а иньших пускали обдерши на голо, і ті гинули від мороза, бо була зима дуже люта, і так спустошили цілу околицю». Літописець додає, що як Лев поррахував потім, скільки в його землі загинуло людей від Татар під сеї напасти, показало ся їх на

півтринадцять тисяч²⁵⁶!

В менших розмірах такі спустошення, певно, повторяли ся при кождім переході Татар через Русь. Самі князі не чули себе безпечними, і оповідаючи про стрічі, уряджені князями ханови під час похода 1286 р., літописець каже, що «князи надѣяхуть ся ся избитья собѣ и городомъ взятъя»²⁵⁷. Розуміється, таке становище зовсім не було миле. Стільки про відносини до Татар.

Лев і Володимир, їх характеристика

Найбільше визначну роль з поміж галицько-волинських князів, як видно вже з оповіджених фактів, від смерти Данила грав Лев, хоч, очевидно, не одно про нього упущено в оповіданню волинського літописця, а не одно мабуть представлено неприхильно й сторонию. Був се князь здібний, дуже енергічний, властолюбний, і неповздержний в своїм запалі й змаганнях. Характеристика його при закінченню Галицько-волинської літописи, писана, очевидно, рукою иншою, вже прихильною до нього, досить

---

²⁵⁶ Пат. с. 588-9.

²⁵⁷ Пат. с. 588, 589.

відповідає фактам: «був Лев князь мудрий, хоробрий, і кріпкий на війни: не малу відвагу показав він в числениих війнах»²⁵⁸.

Натомість Володимир Василькович, як і його батько, або ще й більше, займав у політиці переважно пасивну ролю. Се залежало по части від його особистих уподобань, по части від того, що він тяжко хорував, уже від 1276 р., і завчасу ладив ся до смерти — судячи з оповідання, у нього був рак нижньої щоки (щелепа). Як оповідає волинський літописець, він милував ся в книжности, в штуці, з великим замилуваннем будуючи церкви й інші будови, та споряджуючи для них ікони, книги, й різні богаті, артистично зроблені окраси. Літописець дає довгий, на кілька сторін, реєстр побудованого, спорядженого, подарованого ним (сей реєстр служить дуже важним джерелом для історії нашої культури, й значні виїмки з нього подав я вже²⁵⁹, а ще верну ся в останній главі). Між иньшим тут згадують ся й церковні книги, списані самим князем. Для особистих чеснот його літописець не знаходить слів, і навіть відкинувши дещо на рахунок особливої прихильности його до

---

²⁵⁸ Іпат. с. 615.

²⁵⁹ Т. II с. 378 і далі, *passim*, і с. 403.

свого героя, таки треба признати в Володимирі визначну своєю культурністю й гарним характером фігуру. «Він вмів ясно (зрозуміло) говорити про книжні річи, бо був філософ великий», — або як на иньшій місці сказано: «був книжник великий і філософ, якого не було перед ним у цілій землі, ані по нїм не буде», «він розумів що було й що котре значить (разумѣа древняя и задняя)»; «був він також зручний ловець, хоробрий, тихий, смирний, незлобний, правдивий, не хапчивий, не брехливий, ненавидів злодійство, пити не пив від молодих літ, любов мав до всіх, а особливо до своєї братії, і присяги (хрестного цїловання) пильнував з усякою щирою правдою»; «мужність і розум жили в нїм, правда й істина водили ним, иньших чеснот багато в нїм було, а гордості не було». Широко хвалить літописець, в дусі свого часу, ласку й прихильність Володимира до монашого стану, його милосерде й побожність, а при тїм дає інтересний портрет його: він був «високий на зріст, широкий в плечах, гарний з лица, волосє мав ясне, кучеряве, а бороду стриг; руки й ноги мав гарні, але говорив грубо й спідню губу мав грубу». Мав тішити ся незвичайною популярністю в своїй землі: на його похоронах «плакали ся Володимирці, чоловіки, жінки й діти», бояре й прості люде, свої й чужі: «Нїмці, і Сурожці, і Новгородці, і Жиди — плакали ся так, як по упадку Єрусалима, як їх вели в

вавилонську неволю»²⁶⁰.

Володимир не мав дітей²⁶¹. Предчуваючи близький кінець, він заповів завчасу, в присутності Льва і ханів Телебуги й Алгуя, що по своїй смерті передає свою волость Мстиславу²⁶². Очевидно, се було проявом неохоти, яка, видко, від довшого часу була між Володимиром і Львом. Сам Володимир поясняв, що «за гордість брата свого (Льва) и синовця свого (Юрия) не дав їм нічого з своєї спадщини»²⁶³. Після того й писаним тестаментом Володимир передав Мстиславу «землю свою всю и городы и стольный свой городъ Володимерь», а своїй жінці знов осібним тестаментом призначив город Кобринь і деякі села²⁶⁴. (Сі Володимирові тестаменти, втягнені в літопись, зістали ся найдавнішими документами того рода з

---

²⁶⁰ Іпат. с. 605.

²⁶¹ Іпат. с. 593.

²⁶² Іпат. с. 591.

²⁶³ Іпат. с. 593.

²⁶⁴ Іпат. 594-5.

українських земель).

Лев і Юрій, розумієть ся, нічого не могли сказати проти такої волі Володимира. Коли Володимир повідомив їх про свою волю, Лев удав повну індиференцію: «от і добре що дав (Мстиславу)! певно не буду того відберати від нього по твоїм животі! всі ми ходимо під Богом, а мині дай Боже і з своїм дати раду в теперішніх часах!» Але в дійсности распорядженне Володимира дікнуло їх дуже прикро, і вони не могли його переболіти. Юрій незадовго перед смертю прислав до Володимира свого посла, пригадуючи «свою службу» і просячи собі Берестейщини. Для більшого вражіння він казав, що батько Лев відбирає від нього волости, але Володимир тому не повірив, і не дав, покликуючи ся на те, що він «не двою р'бчю», не може відкликати свого распорядження супроти Мстислава, але зараз же виявив своє властиве завзяте, піславши zarazом упередити Мстислава, аби й він від себе не давав нічого Юрію: «послав свого слугу доброго і вірного, на імя Ратшу, до брата свого Мстислава, і так сказав: перекажи моєму брату: «прислав до мене мій синовець Юрій, просив від мене Берестя, я ж йому не дав ні города ні села, і ти йому не давай нічого!» При тім взяв він в руку соломи з своєї постіли й сказав: «хоч би я тобі, брате мій, оцей віхоть соломи дав, то ти

його по моїм животі нікому не давай.» Але Юрій і його батько того не поміркували, і незадовго прислав до Володимира Лев уже від себе перемишльського єпископа з тим самим: просити Берестейщини, аби то була «Володимирова свічка» над гробом його стрія Данила й його синів, похованих у Холмі. Володимир відтяв йому на те досить злобно: «брате Льве, княже! чи ти мене уважаєш за дурня (без ума мя творишь), що б я не розумів сеї хитрости? чи мала тобі своя земля, що хочеш Берестя? сам ти держиш три князівства: Галицьке, Перемиське і Белзьке, і того тобі не досить? мій батько, а твій стрий лежить в єпископії у св. Богородиці в Володимирі — чи багато ти над ним свічок поставив? чи дав який город, аби то була свічка? просив ти живим, а тепер уже і мертвим просиш? не дам не то що города, а й села не візьмеш від мене! розумію я твою хитрість — не дам!»²⁶⁵

Мстислав Данилович на Волини

Коли не вдалося добути Берестейщину від Володимира по доброму, Юрій навязав зносини з Берестянами, й вони обіцяли піддати йому місто на

---

²⁶⁵ Іпат. с. 599–601.

першу вість про смерть Володимира, і дійсно так учинили ²⁶⁶. Але Мстислав так настрашив Татарами Юрія й його батька, що мусіли вирікти ся всяких аспірацій на Волинь, і Володимирові землі по його смерті (вмер він 10 жовтня 1289) в цілости перейшли до Мстислава.

Новий волинський князь до тепер грав зовсім другорядну ролю, і його особисті прикмети дуже слабо виступають в оповіданню літописи. Здаєть ся, що се був нічим не визначний князець. Принаймні дуже прихильний йому літописець, шумно описуючи початок його князювання на Волини²⁶⁷, не вміє сказати йому ніякого особливого компліменту і тільки прикладав до Мстислава літописну (може таки свою) характеристику Володимира, що він «правдолюбием сьвігив ся» в відносинах до своєї братії, до бояр і до простих людей²⁶⁸. А хоч в своїй льяальности до покійного і до нового свого князя силкуєть ся представити їх відносини між собою як найліпшими, але таки і з його оповідання виходить, що Мстислав, уже

---

²⁶⁶ Про сей епізод говорив я в т. II с. 399–400.

²⁶⁷ Іпат. с. 613.

²⁶⁸ Іпат. с. 613, пор. 574.

признаний наступником Володимира, не показав особливого такту в відносинах до свого добродія й виявив досить неприємну хапчивість, що вразила й самого Володимира. Зараз по тім, як Володимир оголосив своїм спадкоємцем Мстислава, донесли йому, що Мстислав почав уже розпоряджати його майном: роздав його маєтності боярам. «Володимирі було дуже гірко на його брата, і він так говорив: «лежу в болісти, а брат мій додав міні болісти ще більшої: я ще живий, а він роздає мої городи і села мої! міг би принаймні по моїм животі роздавати!» І післав Володимир посла свого до брата свого Мстислава з жалями, кажучи: «брате! ти мене ані на війні не зловив, ані списом не здобув, ані вигнав мене з моїх городів, прийшовши на мене війною, а так зо мною поступаєш! Ти міні брат, але є в мене й другий брат Лев, і синовець Юрій, а я з вас трох вибрав тебе одного і дав тобі землю свою всі й городи, але по моїм животі, а за мого живота не маєш ти мішати ся ні до чого!»²⁶⁹

Але й незалежно від того волинський філософ з його знанням попереднього й заднього не дуже мудро поступив, давши себе повести своїм особистим антипатіям до талановитого й енергічного Льва і через сі антипатії подарувавши

---

²⁶⁹ Іпат. с. 592-3.

своє князівство, наче окрасу з своєї гардероби, нездарному Мстиславу, замість аби злучити своїм тестаментом Волинь з Галичиною і тим привернути давню силу й значінне Галицько-волинській державі. Лев і Юрий потрапили б ту силу й значінне репрезентувати!

Але як би там не було, все ж таки Мстислав Данилович, завдяки своєму великому й важному князівству й престижу своїх попередників на столі — Василька й Володимира, зайняв з смертю Володимира поважне становище. Літописець оповідає, що литовські князі «Бурдикид і Будивид» відступили Мстиславу добровільно Волковийськ, аби лише «с ними мирь держаль», а Конрад мазовецький, протегований Володимиром за його життя, дуже старав ся, аби придбати собі союз і його наступника, і за помочию Мстислава дійсно здобув собі Сендомирську землю під час польської усобиці²⁷⁰. Здаєть ся одначе, що й Мстислав, як і Володимир, мав більше нахилу до «цивільної» діяльності, ніж до воєнної й взагалі політичної; принаймні в сей похід на Польшу він сам не пішов, а натомість літописець записує кілька його

---

²⁷⁰ Іпат. с. 596-7, 613-4, про поміч дану Володимиром разом з Юриєм Конрадови — Іпат. с. 587, пор. Monumenta Poloniae III с. 185.

вступних справ в будівництві: він поставив кам'яну каплицю над гробом своєї бабки в Володимирі, кам'яну вежу в Черторийську²⁷¹.

Темні часи

На вступних розпорядженнях Мстислава та на звістці про з'їзд Льва з Вацлавом уривається Галицько-волинська літопись. З тим «кімерійська пітьма» спадає на історію Галицько-волинських земель, бо якої небудь української літописи з сих часів не маємо, а північні літописи давно перестали подавати які небудь звістки про українські справи: політичне й суспільне жите колишніх складових частин Руської держави розійшлося зовсім далеко. Скупих звісток, які можна визберати в чужих джерелах, та грамот галицько-волинських князів, що переховалися в чужих архивах (таких грамот до тепер звістно вісім з р. 1316–1339)²⁷², ледви вистає на те, аби лише уставити ряд галицько-волинських князів та бодай якимось в приближенню означити часи їх князювання. Тільки про останнього галицько-волинського князя Юрія-Болеслава

---

²⁷¹ Іпат. с. 616.

²⁷² Вони вчислені в прим. 11.

знаємо трошечки більше.

Галицько-волинська літопись полишає нас в р. 1290, коли на Волини сидів Мстислав, в Галичині Лев, а син Льва Юрий мав Белзько-холмське князівство. Як довго ще потім княжив старий Лев, ми не знаємо. В науковій літературі XIX в. широко розповсюджена дата 1301 р., як рік його смерти, але доказів автентичности її нема ніяких, хоч треба признати, що сама по собі вона можлива: Лев мусів мати сімдесять літ уже десь коло 1295 р. і не міг далеко перетягнути за границю XIII в. З поміж написаних його іменем грамот декотрі датовані останніми роками XIII і першими XIV в., але з сих «Львових грамот» нема ані одної певної (хоч звісно їх *in extenso* кільканадцять)²⁷³. Одинока документальна звістка про нього з сих часів, яку досі удало ся видобути — се той документ Григория надзупана бережського, що називає себе урядником Льва в 1299 р.²⁷⁴ Подобиць про

---

²⁷³ Про сі Львові грамоти моя розвідка: Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва? в т. XLV Записок Наук. тов. ім. Ш.; критика моїх поглядів у Линниченка Грамоты галицкаго князя Льва, в Извѣстіях отд. рус. языка 1904, I і тамже (1904, IV) моя відповідь п. т.: Еще о грамотах кн. Льва Галицкаго.

²⁷⁴ Див. вище «Здобутки за Карпатами».

останні літа життя Льва взагалі не маємо ніяких, окрім дуже пізньої і нічим не задокументованої традиції, що перед смертю він постриг ся в монахи і дуже змінив свій суворий давніший характер²⁷⁵.

Не знаємо, чи пережив Льва Мстислав, про котрого з кінцем Волинської літописи нічого не чуємо, і навіть пізніших традицій не маємо ніяких²⁷⁶. Не знаємо також, чи лишив він по собі наступників. В волинській літописи ще 1280/1 р. згадується його син Данило, тоді вже, видно, дорослий, але більше ми про сього Данила не знаємо нічого — чи пережив він батька, чи мав потомство.

До недавна була гадка, що потомки Мстислава княжили ще в 2-ій половині XIV в. в Холмській землі. Ся гадка вийшла з одної записи на евангелію

---

²⁷⁵ Про сю традицію й дату смерти Льва див. прим. 9.

²⁷⁶ В кінцевих дописках Гал-волинської літописи в Ермолаєвському кодексі під р. 1300 читаємо: «Князь Руськіє Левъ, Мстиславъ Даниловичъ и иные княжата собрали войско великое» і т. д., але ся звістка оперується на Длугошу (III с. 4), а там сказано взагалі *principes Ruthenorum*, так що імена Льва й Мстислава — здогад пізнішого компілятора. Так що коли нпр. Іловайский каже (II с. 512), що Мстислав умер «коло тогож часу, що й Юрий», то се може бути хиба прикладом довільности в трактуванні сього періода.

з датою 1376 р., де якийсь князь Юрій холмський, «син Даниліа холмского» надає чотири села холмській катедрі²⁷⁷. Сього Данила признано тим Данилом Мстиславичом, хоч при тім зіставало ся невиясненим, як опинив ся він у Холмі. Але в дійсности не можна припустити, аби в другій чверти XIV в. або пізнійше були які небудь мужеські потомки Романової династії, й тепер в науці загально запановало переконанне, що той Юрій Холмський, хоч би навіть признати ту грамоту автентичною (против автентичности її теж піднесено закиди), у всякім разі не може уважати ся потомком Мстислава²⁷⁸.

---

²⁷⁷ Запись надрукована була в Описанії рукописей Румянцевскаго музеума, 1842, потім хромолітографоване факсимиле її дано в VIII т. Памятників старини въ западныхъ губерніяхъ. Перший звернув увагу на сю запись і звязав її з династією Мстислава Даниловича Зубрицький (Исторія III с. 266–7); за ним пішли Шараневич, Стадніцький, Смірнов, Андріяшів.

²⁷⁸ Для об'яснення, яким способом Юрій міг опинити ся в Холмі, Зубрицький (с. 267) виставив здогад, що сей Юрій зістав ся малолітнім сиротою по смерти діда і батька, в перших роках XIV в., і таким чином замість Волини, захопленої родиною Льва, дістав потім тільки Холм. Але се об'ясненне не помагає нічого, бо з записи 1376 р. виходить, що вже Данило був князем холмським, а він прецінь на початку XIV в. був давно повнолітнім (Смірнов уже зовсім

Сполученнє Галичини й Волини. Події на початку XIV в.

Треба думати, що коли по смерті Мстислава й зісталися якісь мужеські потомки, вони недовго пережили його; бо колишні Романові землі всі зібрали в руках Юрія Львовича, і він переніс свою столицю до Володимира. Се, що Юрій злучив в своїх руках і спадщину свого батька, і спадщину Володимира Васильковича, знаємо зовсім певно: свідчить про се захована до наших часів Юриєва печатка, де він титулує себе rex Russie principis Ladimerie, а потверджує се і той факт, що сини його таки дійсно володіли Волинею. Припустити, що

необережно здогадувався, що Данило лишився по батьку малолітнім — укр. перекладу с. 22). Ржежабек у своїй розвідці виставив ще цілий ряд аргументів против гіпотези про холмських князів-Романовичів, а разом признав і саму запись фальсифікатом, що хотів говорити про Юрія Наримунтовича і тільки помилкою назвав його Даниловичом (Časopis с. 126 і далі). Доводи Ржежабка против автентичности записи не були прийняті всіма (вони, дійсно, слабші), але аргументацію против гіпотези про холмських князів-Мстиславичів приймають всі дослідники, що писали по ній — Линниченко (Журналь Мин. Нар. Просв. 1891, V с. 152, в «Дополненіях» теж признав запись фальсифікатом), Лонгінов (Грамоты Юрія II с. 38-9), Іванов (ор. с. с. 189).

Юрій здобув її силоміць, тяжко, бо при тодішніх відносинах Мстислав чи його потомки могли найти поміч і у Татар, і у Литви, так що неминуче розгоріла ся б велика війна, яка б не проминула безслідно в наших джерелах. Як зараз побачимо, захована для нас характеристика Юриєвого князювання підносить спокій, в яким жила за його часів Руська земля, отже якусь усобицю за Волинь і з огляду на те тяжко припустити. Тому треба таки думати, що Волинь дістала ся спадщиною Юриєви, або може й його батькови ще, коли вимерла родина Мстислава. З тим — чи зараз, чи згодом, Володимир став столицею цілої держави, і зістаєть ся такою потім при наступниках Юрія. Для його часів на таке перенесенне центра ваги з Галичини на Волинь дає натяки знову таки його печатка, де Юрій титулуєть ся спеціально *princeps Ladimerie*, і на печатці виднієть ся герб, що був заразом гербом м. Володимира — уоружений їздець. Обставини й мотиви такого піднесення Волини й Володимира лишають ся нам незвістними.

Не можучи поставити докладної границі між князюваннем Льва й його сина, згадаємо звістні нам події з початку XIV в., не привязуючи їх до котрогось із сих князів спеціально. На жаль тільки, звістно тих самих фактів дуже мало.

Одним була втрата Люблинської землі. Факт сей стояв у звязку з тодішніми польсько-руськими

відносинами взагалі.

Ми бачили вище, що Лев в боротьбі за краківський стіл був союзником польських князів з молодшої лнії: Болеслава мазовецького (Земовитовича) і Володислава Локетка (куявського), але разом був також приятелем Вацлава чеського (Другого). Коли слідом по уступленню Болеслава Вацлав виступив претендентом на Краків і опановав Малопольщу, Лев, здаєть ся, зістав ся його приятелем, і як здогадуємо ся, під час його боротьби за краківський стіл здобув собі Люблинщину. Потім, в перших роках XIV в. бачимо ми Русинів союзниками Локетка против Вацлава; здаєть ся, таке значінне має вже звістка польських записок під 1300 р., що по тім як Вацлав опанував «усю Польщу», Русини напали на Сендомирську землю і попустошили місто Новий Корчин. Виразнійшу звістку маємо з 1302 р., коли Локетек пустошив Сендомирську землю Вацлава «з Татарами й Русинами»²⁷⁹. Може смерть Льва вплинула на певну зміну в політиці супроти Польщі.

Правдоподібно, в звязку в сим політичним союзом галицької династії з куювською був шлюб Юрія Львовича з донькою Казимира куювського

---

²⁷⁹ Monum. Pol. hist. III с. 186-7.

Евфемією, внучкою Конрада мазовецького, сестрою Локєтка²⁸⁰.

Але сей союз не приніс з собою особливого щастя Галицько-волинській державі. Володислав більше сам потребував їх, аніж їм міг бути помічним, і може бути, що як раз се перехиленне галицько-волинських князів в сторону Володислава коштувало їм Люблинщини: тогож 1302 року, як оповідають польські записки, шляхта краківська й сендомирська — мабуть зачувши про той напад Русинів на Сендомирську землю), вирушила їм на зустріч, а zarazом напала на Люблин; русько-татарські війська прогнано, і після того руська залога уступила ся з Люблина²⁸¹. Але союз

---

²⁸⁰ Про сей шлюб див. прим. 10.

²⁸¹ Monumenta Poloniae hist. II. с. 853 і 879, III с. 188-9, 309, Длугош III с. 39. Бельский, оповідаючи про сю війну на підставі Длугоша, додає одну подробицю: він каже, що руським воєводою був Петро Галько, «jako tego Ioannes Birgieus doklada». Сеї цитати я не міг досі розв'язати; проф. Нерінг в своїй розвідці про Бельського між його джерелами не зауважив сього. Бельский додає, що потомки того Галька досі живуть на Русі й мають герб «Салава»: три золоті хрести в блакитнім полі (вид. 1597 р. с. 205, вид. Туровского с. 353). Густинська літопись переповідаючи сю звістку зве того воєводу Петром Галкою (с. 348).

галицьких князів з Локетком трівав і даліше, й по смерті Юрія бачимо в союзі з Локетком його синів²⁸².

З політики сих часів окрім згаданого вже союзу з Локетком можемо піднести ще союз Галицько-волинської держави з пруським хрестоносним рицарством. В пізнійших грамотах галицько-волинських князів сї князі, відновляючи союз з пруським рицарством, згадують, що сей союз держали Данило, Лев і Юрій. Обчислений він був передовсім, як то ми бачили вже за Данила, головно против в. кн. Литовського, що по чвертьвіковім підупаді по смерті Мендовга починає незвичайно зміцняти ся з кінцем XIII в. під новою династиєю і стає дуже небезпечним сусідом для Галицько-волинської держави; пізнійше звертаєть ся він також і проти Польщі. Поважнійші конфлікти Галицько-волинської держави з Литвою, що як побачимо — з певною правдоподібністю

---

²⁸² Пор. згадку Kod. Małop. II ч. 547, що Володислав в 1308 р. навів *paganos et scismaticos*. Абрагам, опираючи ся на звістці, що в 1308 р., коли пруські рицарі захопили Гданськ, Локетек воював з схизматиками: *rege, tunc duce, in remotis agente et contra scismaticos pugnante* (*Lites et res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum* I с. 19), ставить навіть здогад, що по смерті Юрія Локетек ходив на Русь і взяв її в свою фактичну опіку (с. 172). Здогад, як бачимо, досить довільний.

припускають ся в сучасній науковій літературі, одначе треба мабуть класти вже по князюванню Юрія.

Про натяки на участь в угорських справах говорю трохи низше.

З внутрішньої історії Галицько-волинської держави маємо занотувати передовсім: уставленне осібно митрополита в галицько-волинських землях, що стало ся коло 1303 р. Про сю подію я буду говорити ще низше²⁸³, а тут тільки зазначу, що при візантійським консерватизмі в церковних справах такий факт мусів для свого довершення вимагати довших попередніх переговорів, так що трактовання в сій справі мусіли почати ся значно скорше.

Королівство Юрія Львовича

Цікавим і досі загадкових явищем з князювання Юрія зістаєть ся його королівський титул: «король руський», rex Russie, як титулуєть ся він на своїй печатці, тим часом як його наступники: Андрій, Лев, Юрій, всі титулюють себе в своїх грамотах тільки князями, dux. Чи не зістала ся отся печатка, що потім, як інсигнія, уживала ся його

наступниками на володимирським столі (Андрієм і Юриєм-Болеславом) одиноким слідом коронації Юрія на короля, прикладом його діда? Юрій представлений на ній «в маєстаті», на троні, в зубчатій короні і з скиптром в руках; він має довгу бороду й волосє. На околу напись: s(igillum) domini georgi regis russiae; на другім боці печатки оружний їздець зі щитом і наоколо напись: s. domini georgi pncipis ladimerie²⁸⁴. Завважу, що ся печатка Юрія (звісна нам з грамот його наступників, що тої печатки уживали), становить найранійший документальний слід західноєвропейських культурних впливів на княжім дворі, в княжій канцелярії Галицько-волинської держави, —

---

284 Печатка ся заховала ся в фрагментах на грамоті 1316 р. і 1325 р., майже ціла на грамоті 1327, зовсім ціла на грамотах 1334 і 1335 (про сі грамоти див. прим. 11). Фотографічне факсиміле всіх їх, разом з грамотами, має вийти в збірнику петерб. академії. Печатка з грам. 1335 р. була видана в Oesterreichische Monarchie in Wort und Bild, Galizien, і у Пекосіньського Pieczęcie polskie wieków średnich (Sprawozdania komisji do hist. sztuki т. V) яко печатка Юрія-Болеслава. Було б пожадано, аби на підставі тих кількох відтисків, більше або меньше збитих, хтось задав собі труду з можливою докладністю відреставрувати так сказати б ідеальний рисунок Юрія та вказав його залежність від західніх взірців і індивідуальні відміни; се могло б дати нам цікавий культурний документ.

впливів, задокументованих ще докладніше грамотами наступників Юрія.

Королівський титул в Галичині появляв ся дотепер в звязку з церковною унією: в такій ситуації став «королем руським» Кольоман, потім Данило. Маємо і з часів Юрія звістку про уніонні переговори: Длугош переказує зміст папської булі, близше нам не звісної — папа пригадував якомусь rex Ruthenorum його обіцянку, переказану папі в листах і через послів — прийняти унію з Римом і признати власть папи; Длугош додав, мабуть уже з власної комбінації, що сї намови папи не зробили вражіння на того «руського короля» і він зістав ся при грецькій вірі²⁸⁵. Чи був то дійсно Юрій, і чи стояли сї переговори з папою в якімсь звязку з його королівським титулом, годі сказати напевно.

Як довго княжив Юрій, не знаємо, бо не тільки не знаємо року смерти його батька, але й дата смерти його самого не зовсім певна. Записка, перехована у Длугоша, каже, що він умер 1308 р., в день св. Юрія, так само як в день Юрія родив ся і

---

²⁸⁵ Длугош III с. 43; Длугош умістив сю звістку під р. 1309, а смерть Юрія у нього стоїть під р. 1308. Се одначе це не перешкода: в сій другій, а так само і в першій даті могла бути помилка; могла буля бути вислана й за пізно — коли Юрій уже вмер, а папа ще того не знав. Імя адресата упущено — так могло бути і в копії тої булі, яку мав Длугош.

був охрещений, і пережив лише кількома тижнями свою жінку²⁸⁶. Хоч ніщо не противить ся сій даті, але дати руських подій у Длугоша так часто бувають непевні, що й сю його дату належить приймати з певною обережністю.

Таж записка, зачерпнена певно з якоїсь руської літописи, подає інтересну характеристику Юрія: «був він муж мудрий, ласкавий і для духовенства щедрий; за його управи Руська земля тішила ся спокоем і славилася своїм богацтвом». Сі остатні слова сходять ся з иньшим, пізнійшим жерелом — житием Петра митрополита, Юриєвого вибранця, писаним митрополитом Кипріяном при кінці XIV в. Оповідючи про часи Юрія, се житие каже: «тогда бо бѣше въ своей чести и времени земля Волынская (так зветь ся тут взагалі держава Юрія), всякимъ обиліємъ и славою преимуца, аще нынѣ по многихъ ратяхъ и не такова»²⁸⁷.

---

²⁸⁶ Про сю записку в прим. 10.

²⁸⁷ Житие Петра митрополита в Степенній Книзі I. 410. На сю характеристику звертаю особливу увагу читача супроти досить розповсюдненого в польській літературі погляду, що Казимир вивів Галичину з тяжкої кормиги й занепаду під татарською зверхністю та «podniósł jej znaczenie do tego stanowiska, na jakim się na długie wieki przed tym, nawet za największego blasku swej samoistności nie znajdowała (Прохаска).

Очевидно, князюваннє Юрія було часами розцвітту і сили Галицько-волинської держави, так що про упадок «блискучої» Данилової держави не було ще й мови, і територіальні страти її, про котрі будемо говорити слідом, наступили, мабуть, уже по смерті Юрія.

Юриєвичі

Юрій полишив двох синів: Андрія і Льва, що перейняли на себе батьківщину. Першу звістку про них ми маємо в грамоті Володислава Локєтка з 27 червня 1315 р.²⁸⁸ Укладаючи сею грамотою союз з скандинавськими і поморськими князями против бранденбургських маркграфів, Локєтек ростягає його на своїх свояків — князїв польських, на угорського короля й на «своїх племенників, руських князїв»²⁸⁹, що й вони будуть тримати ся сього

---

²⁸⁸ Грамота ся теж не використана відповідно в дотепершній науковій літературі Галичини; оригінальний текст її видрукований був в *Codex diplomaticus Brandenburgensis*, ed. Riedel, I (1838), потім в *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski* II ч. 976, перєста її подана була ще в Описанію рукописей Румянцевскаго музеума с. 801.

²⁸⁹ *pro nostrisque nepotibus Russie principibus.*

союзу. Після всього сказаного вище про відносини, які були між династією Льва й Локетком, не може бути непевности, що мова тут іде про Юриєвих синів. З 9 серпня 1316 р. маємо грамоту видану вже самими Юриєвичами, що називають в ній себе *Dei gracia duces totius terre Russie — Galicie et Lademirie*, й відновляють союз з пруськими рицарями.

Судячи по літам Юрія й звістці про шлюб Юриєвої доньки (про сей шлюб низше), Юриєвичі могли зістати ся по смерті батька вже дорослими і відразу свідомо й самостійно правити землею. Що в 1316 р. вони були такими самостійними, дійсними правителями, се не підлягає сумніву з огляду на те, що в тій їх грамоті нема ані натяку на якусь опіку, регентську раду, або що небудь таке (навіть взагалі нема згадки про раду бояр, як нпр. в пізнійших грамотах Андрія). Але як правили вони батьківськими землями — чи спільно, чи поділивши, і як саме поділили, се дуже трудне питання, на котре пробовано ріжним способом відповісти²⁹⁰.

Як бачимо, в грамоті 1316 р. брати виступають спільно під одним спільним титулом. Се могло б насувати гадку про нероздільне

---

²⁹⁰ Літературу див. в прим. 12.

князюваннє, хоч такі факти в нашій історії незвичайно рідкі. Потім, з 1320 р. ми маємо дві грамоти самого Андрія, видані в Володимирі, і він зве себе *dux ladimirie et dominus Russie* (в другій — *dux ladomiriensis et dominus terre Russie*), отже Галичини в титулі нема, як в грамоті братів 1316 р.; з сього б найбільше простий був вивід, що Андрій як старший дістав Волинь, а Лев — Галичину²⁹¹. Ся, як я кажу, найбільше проста і природна гадка, стрічаєть ся одначе з традицією про «Льва луцького» в ширшій русько-литовській літописи (XVI віка), і вона, разом з деякими другорядними обставинами, піддала гадку (досить росповсюднену в літературі), що Лев був князем луцьким²⁹². Але

---

291 Ся ріжниця в титулі має своє значінне — так Юрий-Болеслав титулуєть ся все або князем Руси або і волинським і галицьким, ніколи — самим волинським. Що правда, на печатці Юрія Львовича ми читали титули короля Руси і князя волинського, але в сій ріжниці титулів короля і князя мабуть і лежить причина такого титулювання.

292 В новійшій науковій літературі уважали Льва луцьким князем нпр. Стадніцкий (*Synowie Gedymina II*, таблиця до с. 5), Андріяшів (с. 201), Дашкевич (Зам'ятки с. 46), Голубінский II с. 154; сей погляд підпирано тим, що мовляв Луцьк був пізнійше ніби спеціальною волостію Любарта (а Любарт, по сьому погляду, оженив ся з донькою Льва й дістав Луцьк у спадщину — так думає й Антонович, с. 77). Одначе виразних